

N Á R O D O P I S N Á

revue

3/2020

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 3/2020:

PhDr. Přemysl MÁCHA, Ph.D., (*1975) vystudoval etnologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. V letech 2000–2018 působil na Ostravské univerzitě. Od roku 2019 je výzkumným pracovníkem Etnologického ústavu AV ČR, kde se zabývá pamětí krajiny, zeměpisnými jmény a kulturním dědictvím. **Kontakt:** macha@eu.cas.cz

Mgr. Juraj JANTO, PhD., (*1976) je absolventem etnologie a historie na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě a od roku 2011 zde působí na Katedře etnologie a muzeologie. Ve své vědecké a pedagogické činnosti se zaměřuje na urbánní etnologii, tradiční materiální kulturu a aplikovanou etnologii. **Kontakt:** juraj.janto@uniba.sk

Doc. PhDr. Margita JÁGEROVÁ, PhD., (*1974) vystudovala etnologii na Filozofické fakultě Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře, doktorské studium absolvovala na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. Od roku 1997 působí na Katedře etnologie a folkloristiky FF UKF v Nitře. Ve výzkumu se zaměřuje zejména na obyčejovou kulturu, antropologii smrti, dějiny etnologie a aplikaci prvků tradiční kultury ve vyučovacím procesu. **Kontakt:** mjagerova@ukf.sk

PhDr. Katarína KOŠTIALOVÁ, PhD., (*1966) vystudovala etnologii na Filozofické fakultě Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře. Od roku 2000 působí na Univerzitě Mateja Bela v Banské Bystrici jako výzkumná pracovnice, v současnosti také jako vysokoškolská pedagožka na Katedře sociálních studií a etnologie FF UMB. Zabývá se výzkumem města, sociální a kulturní diverzitou, etnologií venkova, kulturním dědictvím, socionormativní kulturou, folklorem a folklorismem. **Kontakt:** katarina.kostialova@umb.sk

PhDr. Martin NOVOTNÝ, Ph.D., (*1978) vystudoval etnologii a historii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 2010 působí jako odborný pracovník v Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici, od roku 2016 zde zastává pozici zástupce ředitele. Věnuje se lidovému stavitelství a tradičnímu řemeslu. **Kontakt:** martin.novotny@nulk.cz

Národopisná revue vychází v tištěné černobílé podobě; pdf verze s barevnými fotografiemi jsou od roku 2016 zveřejněny na internetových stránkách časopisu v sekci Archiv <<http://revue.nulk.cz/obsah-cisel-archiv.html>>.

N Á R O D O P I S N Á

revue

3/2020

OBSAH

Studie k tématu Současný venkov

Dvojazyčné nápisy na Těšínsku aneb těšínský venkov jako experiment s pluralitou (<i>Přemysl Mácha</i>)	191
Vidiecké lokality v zázemí velkých miest na Slovensku. Z výskumu suburbánných obcí pri Bratislave (<i>Juraj Janto</i>)	202
Hontianska paráda – pozitívny príklad marginalizovanej obce Hrušov (<i>Katarína Košťalová</i>)	213
Inšpiračné zdroje kultúrno-spoločenských podujatí a slávností v súčasnom vidieckom prostredí (na príklade obcí Vlachovo, Soblahov, Malé Dvorníky a Liptovská Teplička) (<i>Margita Jágerová</i>)	223

Ostatní studie a materiály

Neškolení řemeslníci (tzv. náturisté) jako nositelé tradičních technologických postupů (s přihlédnutím k stavitelské tradici v oblastech nížinného domu na Moravě a na Slovensku) (<i>Martin Novotný</i>)	236
---	-----

Proměny tradice

Národopisný soubor Postřekov – jeden z nejstarších folklorních souborů v ČR (<i>Marta Ulrychová</i>)	246
--	-----

Ohlédnutí

Za Zdenkou Jelínkovou a lidovým tancem (<i>Martina Pavlicová</i>)	249
Čestmír Loukotka – pozapomenutý český amerikanista a lingvista (<i>Oldřich Kašpar</i>)	250

Rozhovor

O překračování hranic aneb rozhovor s Věrou Kapeller u příležitosti jejího životního jubilea (<i>Jana Pospíšilová</i>)	252
--	-----

Společenská kronika

K osemdesiatke Milana Leščáka (<i>Hana Hlôšková</i>)	256
Zdravice Martě Šrámkové (<i>Jana Pospíšilová</i>)	256
Odešla Renata Zemanová (<i>Markéta Palowská</i>)	257

Konference

Etnologie mezi vědou a politikou: Vy/po/zneužívání etnologických věd od 19. století do současnosti (<i>Oto Polouček</i>)	258
--	-----

Festivaly a další prezentace folkloru

Pět ročníků ETNODOMU v rámci Folklórneho festivalu Východná (<i>Margita Jágerová</i>)	259
66. Chodské slavnosti jinak (<i>Marta Ulrychová</i>)	260

Recenze

A. P. Salkov: Nacionalno-territorialnyje konflikty v Centralno-Vostočnoj Jevrope vo vnešnej politike SSSR (1938–1949 gg.) (<i>Kirill Shevchenko</i>)	262
M. Yaír T.S.: Secret Mexico City (<i>Oldřich Kašpar</i>)	264
M. Pollack: Die Frau ohne Grab (<i>Marta Ulrychová</i>)	265
P. Lidák a kol: Upomínka z Rožnova. Padesát let Dílny lidové umělecké výroby Valašského muzea v přírodě (<i>Alena Kalinová</i>)	267
J. Šimánek: Doudlebsko od jara do zimy (<i>Libor Drahoňovský</i>)	268
L. Krčmář: Poutní místa a místa zvláštní zbožnosti na Domažlicku (<i>Marta Ulrychová</i>)	269
V. Thořová – J. Traxler – L. Tyllner – Z. Vejvoda (eds.): Lidové písně z Podřipska ve sbírce Františka Homolky. I. díl (<i>Marta Toncrová</i>)	270

Resumé

272

DVOJJAZYČNÉ NÁPISY NA TĚŠÍNSKU ANEB TĚŠÍNSKÝ VENKOV JAKO EXPERIMENT S PLURALITOU

Přemysl Mácha (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.)

Od druhé světové války je český venkov etnicky relativně homogenní. Jedinou a překvapivě málo známou výjimkou v tomto směru je Těšínsko. V řadě obcí zde polská národnostní menšina představuje významný podíl na celkovém obyvatelstvu a prostřednictvím svých organizací a aktivit hraje neopominutelnou roli v kulturním a společenském životě regionu. Obzvláště důležitá je její role na venkově, kde často představuje jediný impulz pro kulturní vyžití. V posledních deseti letech došlo k dalšímu zviditelnění této menšiny postupným zaváděním dvojjazyčných cedulí s názvy obcí, ulic, úřadů či vlakových zastávek. Tento proces rozhodně nebyl bezbolestný a u řady lidí dodnes vzbuzuje emotivní reakce. V kontextu uzavřeného a vůči jinakosti velmi konzervativního českého venkova se přesto jedná o unikátní situaci, kterou lze bez nadsázky nazvat experimentem s pluralitou. Zkušenosti s multikulturním soužitím na Těšínsku mohou proto sloužit jako inspirace pro mírnění xenofobních nálad ve společnosti a učení se soužití v kulturně i etnicky pestrém světě. Cílem tohoto článku je zhodnotit na příkladu diskuzí kolem zavádění dvojjazyčných cedulí, v jaké míře byl uvedený experiment doposud úspěšný. Navazujeme tak na dřívější studie politiky jazyka a identity na Těšínsku (viz např. Hannan 1996; Grygar 2006; Sloboda et al. 2012), které nicméně aktualizujeme a konkretizujeme. Článek vychází z mnohaletého komplexního výzkumu etnických vztahů, jazyka, toponymie a krajiny na Těšínsku.

Zeměpisná jména, identita a jazyková krajina

Zeměpisná jména patří mezi významná, byť mnohdy opomíjená témata etnologického a obecněji společenskovedního bádání. Řada autorů – etnologů, geografů, jazykovědců či historiků – zdůraznila roli jmen v utváření místa a krajiny, v mocenském ovládnutí prostoru a zprostředkování našeho vztahu ke světu a k druhým lidem. Tito autoři přesvědčivě ukázali, že jména nejsou ani banální, ani nevinná. Není jedno, jaká jména používáme (např. Tuan 1991; Radding – Western 2010), jak je používáme (např. Basso 1988, 1996), kdy je používáme (např. Gabbert 2007), a dokonce ani jak je vyslovujeme (např. Kearns – Berg 2002). Jména jsou úzce spjatá s emoční

geografií krajiny a představou domova (např. Kearney – Bradley 2009). Zároveň však vyjadřují a reprodukují mocenské a skupinové vztahy. Slouží jako nástroj k ovládnutí prostoru (např. Cohen – Kliot 1992), legitimizaci politických režimů (např. Azaryahu 1996; Palonen 2008) či budování národních identit (např. Šakaja – Stanić 2011; Bucher et al. 2013; Mácha et al. 2018).

Mocenský aspekt jmen je stejně důležitý jako ten existenciální či identitární a oba musíme při jejich studiu brát v potaz. K těmto aspektům zeměpisných jmen se v posledních letech přidává ještě další, a tím je rostoucí povědomí o jejich hodnotě jako jedné z forem nehmotného kulturního dědictví (např. David – Mácha 2014). Pokusy o sladění často protichůdných potřeb a zájmů vyplývajících z osobní hodnoty jména jako intimního prostředku utváření domova, jeho mocenské roviny jako nástroje k ovládnutí prostoru a druhých a jeho případné ochrany jako jedné z forem kulturního dědictví přináší v praxi řadu dilemat a konfliktů (viz např. David 2016).

Zvláštní roli sehrávají zeměpisná jména v multilingvních a multietnických oblastech, kde se toponymické systémy jednotlivých skupin ve všech třech uvedených aspektech překrývají a střetávají. Jak ukázal např. Jordan (2009), pro příslušníky národnostních menšin jsou zeměpisná jména jedním z klíčových nástrojů, kterým mohou vyjádřit svůj vztah k místu a zároveň uplatnit i své domovské právo na něj. Platí to samozřejmě jak pro původní obyvatele bývalých kolonií a dobytých území (např. Herman 1999; Shoal 2013; Heikkilä 2014), tak pro jazykové a etnické menšiny a tradiční jazyky v Evropě (např. Nash 1999; Sloboda 2008; Ormeling 2009).

Specifickou úlohu v prosazování jazykových požadavků menšin sehrává zavádění dvoj- či vícejazyčných nápisů ve veřejném prostoru, na mapách, v jízdnicích řádech apod. Jak uvádějí Marten, Van Mensel a Gorter (2012: 1): „*Být vidět může být pro menšinové jazyky stejně důležité jako být slyšet.*“ Tzv. jazyková krajina (angl. *linguistic landscape*), tj. „*jazyk veřejných dopravních cedulí, reklamních billboardů, uličních názvů, zeměpisných jmen, komerčních výloh a veřejných nápisů na vládních budovách*“ (Landry – Bourhis 1997: 25), resp. „*diskurzy ukotvené v místě*“ (Scollon – Scollon 2003), odráží rela-

tivní moc a status jednotlivých jazyků a etnických menšin v konkrétním sociolingvistickém a politickém kontextu (Cenoz – Gorter 2006). Jazyková krajina je jedním z prostředků, jimiž si lidé vytvářejí představu o místě a lidech, kteří v něm žijí. Jelikož má jazyková krajina jak expresivní, tak normativní rozměr, stává se často předmětem ostrých politických diskuzí, zejména pak v multilingvních a multietnických oblastech.

Zatímco pro příslušníky jazykových a etnických menšin je zavádění vícejazyčných cedulí povětšinou považováno za příležitost (např. k revitalizaci jazyka, symbolickému vyjádření příslušnosti k místu, důslednému naplnění menšinových práv aj.), příslušníci většiny tyto cedule často vnímají jako ohrožení (Puzey 2009). Diskuze kolem zavádění dvojjazyčných nápisů mají v mnoha zemích tendenci konvergovat kolem určitých charakteristických argumentů, které zdůrazňují buď praktické, nebo naopak symbolické přínosy a problémy (Szabó Gillinger et al. 2012; Sloboda et al. 2012). I v našem výzkumu jsme se proto na tyto argumenty zaměřili, a to na pozadí důkladného zmapování fyzické podoby jazykové krajiny a v kontextu širších jazykových, kulturních, etnických a politických procesů na Těšínsku. Pozornost jsme přitom věnovali jak osobní intimní hodnotě zeměpisných jmen, tak jejich politické a kulturněhistorické rovině. Níže předkládáme vybraná zjištění našeho výzkumu se zvláštním zřetelem k problematice multikulturního soužití tak, jak se toto téma v diskuzích kolem dvojjazyčných nápisů a česko-polských vztahů odráží.

Poláci na Těšínsku

Kořeny polské národnostní menšiny na Těšínsku sahají daleko do minulosti a její přítomnost nebyla na rozdíl od jiných regionů Česka přerušena ani dějinnými zvraty 20. století (viz např. Hannan 1996; Kaszperz – Małysz 2009). Nohavicovo „krásné dvacáté století“ (píseň *Těšínská*) ale zanechalo na česko-polských vztazích řadu šrámů, které jsou dodnes živé a které výrazně ovlivňují i aktuální diskuze kolem zavádění dvojjazyčných nápisů. Zejména rozdělení Těšínska mezi Polsko a Československo v roce 1920 a tzv. polský zábor československé části Těšínska v letech 1938–1939 stále budí velké emoce.

Poláci zdaleka nedosahují početnosti ukrajinské, slovenské či vietnamské menšiny, v posledním sčítání lidu se k polské národnosti v celé republice přihlásilo jen 39 096 osob (ČSÚ 2011). To bylo o téměř o 13 tisíc méně

než v roce 2001, což stvrzuje dlouhodobý sestupný trend v početnosti této menšiny (ČSÚ 2001). Navzdory klesající početnosti jsou však v řadě těšínských obcí Poláci stále prostorově dostatečně koncentrovaní, aby mohli jako jediná menšina v zemi požívat zvláštních jazykových práv (zejména právo na dvojjazyčné názvy obcí, veřejných prostranství a veřejných budov), která jim garantuje zákon č. 128/2000 Sb. obcích a zákon č. 273/2001 Sb. o právech příslušníků národnostních menšin, které postupnou novelizací zohlednily Evropskou chartu regionálních a menšinových jazyků (podpis 2000, ratifikace 2006, platnost 1. březen 2007). Hranice pro uplatňování tohoto práva je 10 % osob deklarující polskou národnost v posledních dvou sčítáních lidu. Zavedení dvojjazyčných nápisů při překročení této hranice ale není na rozdíl od některých jiných evropských zemí automatické – je totiž nutné, aby o to svým usnesením požádal obecní zastupitelstvo místní výbor pro národnostní menšiny, popř. spolek zastupující zájmy menšiny a působící v obci alespoň pět let. Ve výsledku tedy oficiální dvojjazyčné vjezdové cedule s názvy obcí zavedlo jen 17 z celkem 30 obcí, v nichž polská národnost menšina překračuje hranici 10 % obyvatel. To je samo o sobě velmi důležité, stejně tak jako rozdíly mezi obcemi, které cedule v různé míře a podobě zavedly.

Polská národnostní menšina je historicky výborně organizovaná. Kořeny této organizovanosti lze hledat již v 19. století, kdy se na Těšínsku rodilo polské (ale i české, německé a šlonzácké) hnutí. V současnosti mezi hlavní organizace patří zejména Polský kulturně-osvětový svaz (PZKO – *Polski Związek Kulturalno-Oświatowy*, www.pzko.cz) a Kongres Poláků (Kongres Polaków, www.polonica.cz), oba se sídlem v Českém Těšíně. Starším z této dvojice je PZKO, který vznikl již v roce 1947 a po dlouhou dobu byl jedinou organizací sdružující členy polské národnostní menšiny. Má 12 000 členů, 81 místních sdružení a 40 „domů“ (Dom PZKO), tj. budov, které v obci slouží jako místa setkávání a pořádání nejrůznějších kulturních, sportovních a společenských akcí. Vydává měsíčník *Zwrot*. Kongres Poláků vznikl v roce 1990 především jako koordinační platforma a politický nástroj k prosazování práv polské menšiny. Nemá místní organizace jako PZKO, nicméně rovněž podporuje řadu kulturních a společenských aktivit a zastupuje polskou menšinu v Radě vlády pro národnostní menšiny. Podílí se na vydávání novin *Głos ludu*, které vyšly poprvé již v roce 1945.

Není zde prostor poskytnout podrobné informace o kulturním a společenském životě polské menšiny na Těšínsku, je však potřeba zmínit několik zásadních informací, které mají přímý dopad na česko-polské vztahy, regionální identitu a diskuze kolem dvojjazyčných nápisů. Za prvé, mateřským jazykem většiny těšínských Poláků a značné části těšínských Čechů je místní nářečí zvané „po našimu“. Polsky doma nemluví téměř nikdo, díky polskému základnímu a střednímu školství, polským médiím a blízkosti Polska je však znalost polštiny velmi rozšířená, a to i mezi Čechy. Ve vztahu ke dvojjazyčným nápisům to ale znamená, že spor se vede o nápisy v jazycích, kterými doma mluví málokdo. Jazyk (ať už polština, nebo čeština) v tomto sporu proto hraje především symbolickou roli. Za druhé, národní příslušnost tradiční těšínské kultury včetně zmíněného nářečí je sama předmětem sporu. Místní Poláci ji někdy prezentují jako svou, polskou, ale jako „naši“ ji vnímají i místní Češi, kteří ovšem na rozdíl od Poláků často zdůrazňují spíše regionální, těšínskou identitu. Tato identita může být někdy obecně těšínská či slezská, jindy „gorolská“, v každém případě prochází napříč národními identitami a vytváří silný pocit sounáležitosti, poeticky vyjádřený sebevědomým a strategickým užíváním nářečí ve veřejném prostoru a často podtržený hrdou proklamací typu „*jo je tu z tela*“ („jsem odsud“). A za třetí, ve venkovských obcích jsou domy PZKO v naprosté většině jedinými kulturními institucemi. Kulturní a společenský život na Těšínsku je tedy zprostředkován a organizován polskými organizacemi a následně různě interpretován, popř. národnostně klasifikován místními obyvateli a návštěvníky regionu. Vyvrcholením kulturního života regionu je každoroční mezinárodní folklorní festival v Jablunkově přiznačně nazvaný Gorolski Świąto (Gorolský svátek), kam se sjíždějí lidé z celého Těšínska. Značná část programu je v nářečí nebo polštině stejně tak jako většina cedulí a informačních materiálů. Hranice mezi „my“ a „oni“ proto na Těšínsku vůbec není jednoduchá (viz např. Grygar 2006), o smíšených rodinách a výrazném a historicky dominantním evangelictví místních Poláků ani nemluvě. Tento kontext je třeba brát v potaz při úvahách o multikulturním soužití a také při interpretaci výsledků našeho výzkumu prezentovaných v následující sekci.

Metodika výzkumu

V našem výzkumu jsme v letech 2016–2019 dokumentovali jazykovou krajinu vybraných obcí Těšínska,

analyzovali mediální prezentaci tématu zavádění dvojjazyčných nápisů v národním a regionálním tisku, vedli rozhovory s obyvateli regionu, starosty obcí a představiteli menšinových organizací a realizovali dotazníkové šetření zaměřené na postoje k dvojjazyčným nápisům. V následujícím textu se omezujeme především na dva rozměry našich zjištění, a to deklarované postoje k dvojjazyčným nápisům na straně jedné a skutečné akomodace menšinových nároků ve vybraných obcích na straně druhé. Jak ukazujeme, existují mezi nimi značné rozdíly, které korespondují s obecnějšími modely multikulturního soužití, přičemž každý z nich doprovází řada překážek a problémů. Některé ale naznačují i možná řešení, a o nich se proto také zmíníme.

Dokumentace jazykové krajiny vybraných obcí proběhla pomocí aplikace Collector propojené s webovou geodatabází na ArcGIS On-line. Data byla následně vizualizována v mapě a analyzována v programech Excell a SPSS. Pro dokumentaci cedulí a nápisů jsme využili metodiku autorů Cenoz a Gorter (2006) a Barni a Bagna (2009). Ve vybraných obcích jsme v roce 2018 zdokumentovali všechny nápisy, abychom získali kontext k analýze dvojjazyčných a menšinových nápisů. Celkem jsme zdokumentovali 1 060 nápisů ve čtyřech obcích a městech. V rámci mediální analýzy jsme sledovali všechny zprávy a reportáže v letech 1999–2018, částečně pomocí databáze Anopress, částečně v tištěných vydáních těch novin a časopisů, které v databázi Anopress indexovány nejsou. Klíčovými slovy pro vyhledávání byly dvojjazyčné nápisy, popř. dvojjazyčné cedule a dvojjazyčné názvy. Zachytili jsme celkem 561 mediálních výstupů k tématu dvojjazyčných cedulí v českojazyčných a polskojazyčných médiích působících v České republice, což nám dalo poměrně dobrou představu o charakteru veřejného diskurzu. Paralelně k mediálním výstupům jsme podle stejného klíče rovněž sledovali internetové diskuze na toto téma, často pod články k tématu na on-line zpravodajských webech. Zaregistrovali jsme 571 internetových diskuzních příspěvků, které jsme analyzovali stejně jako mediální výstupy. Sociální sítě sledovány nebyly. Pro zjištění současných postojů místních obyvatel ke dvojjazyčným nápisům jsme nejprve provedli 105 polostrukturovaných rozhovorů. Ptali jsme se na identitu, užívání jazyka, vztah k zeměpisným jménům a postoje k dvojjazyčným nápisům. Respondenti byli vybíráni metodou sněhové koule, přičemž jsme usilovali o rovnoměrné zastoupení mužů a žen a osob

různého věku, vzdělání, bydliště a národnosti. V návaznosti na rozhovory jsme na závěr provedli dotazníkové šetření s podobným prostorovým a tematickým záběrem jako u předchozích metod. Dotazníkem jsme ověřovali zobecnitelnost výpovědí respondentů zaznamenaných v rozhovorech a testovali některé hypotézy. Respondenti pro dotazníkové šetření byli vybráni pomocí kvótního výběru a získaný vzorek použitelných dotazníků o velikosti 1 804 poměrně dobře reprezentoval známé vlastnosti populace (věk, pohlaví, vzdělání, bydliště, deklarovaná národnost). Dotazníky byly vyhodnoceny pomocí popisné a analytické statistiky (Chí kvadrát, ANOVA, Kendalovo tau b a c). Vybrané výsledky získané všemi těmito metodami prezentujeme níže.

Reflexe zavádění dvojjazyčných nápisů v povědomí obyvatel

O zavádění dvojjazyčných nápisů se na Těšínsku diskutuje již od 90. let 20. století, kdy se objevily prv-

ní vlaštovky v podobě česko-polských názvů některých obecních úřadů (viz např. *Region Karviná* 1999; *Mladá fronta Dnes* 2000). V širší jazykové krajině se ale ve větším počtu začaly vyskytovat až po roce 2006, a to v souvislosti s implementací Evropské charty regionálních nebo menšinových jazyků. To se odrazilo i ve veřejném diskurzu – jen v roce 2007 se na toto téma objevil stejný počet článků a reportáží jako za celých předchozích sedm let. Celkově reportování o tématu vrcholilo mezi lety 2007 a 2010, v následujících letech bylo méně časté. Četnost mediálních výstupů ve sledovaném období znázorňuje graf č. 1.

Vjezdové tabule s názvy obcí v polštině byly ničeny, strhávány či přemalovávány krátce po jejich instalaci a některá média začala dokonce psát o tzv. štětcové válce (viz např. *Horizont* 2008). Tato konfrontace s materialitou jinakosti doprovázená obavou ze ztráty toponymické exkluzivity češtiny implikující rovněž výlučné právo k území, a to v kontextu stále živých vzpomínek na československo-polský konflikt o Těšínsko, vyvolala velmi ostré spory v jednotlivých obcích regionu a znač-

Vjezdová cedule v Návsí a označení budovy městské policie v Jablunkově. Foto Přemysl Mácha 2018

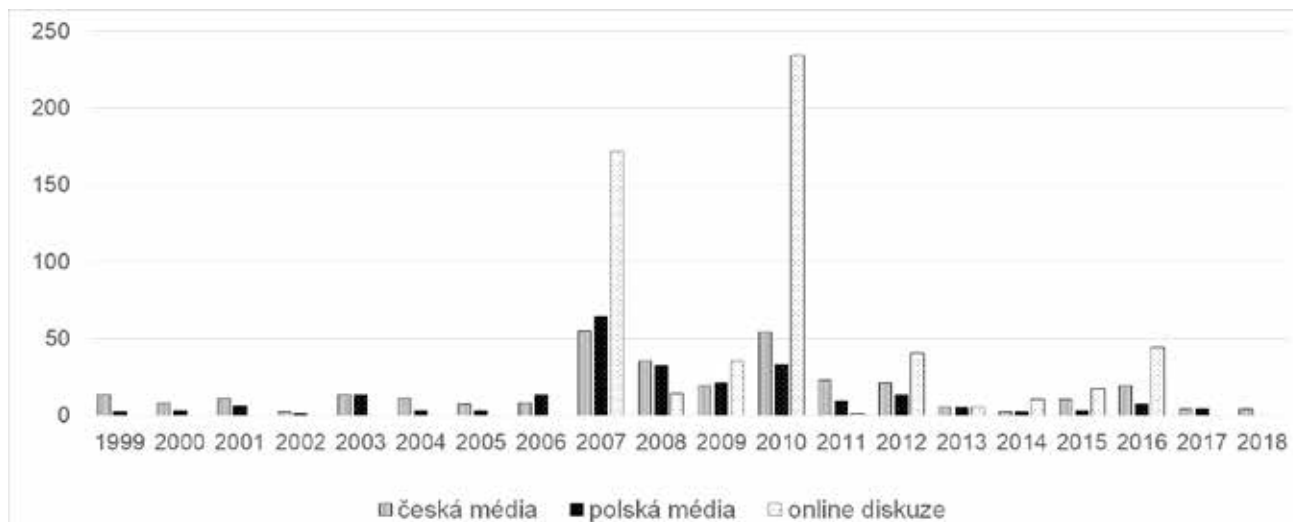

Opakovaně vandalizovaná vjezdová cedule v Nýdku. Foto Přemysl Mácha 2018

ně zkomplikovala další zavádění nápisů. Vandalizace cedulí se ukázala být do jisté míry velice účinným odstrašujícím prostředkem českých nacionalistů – některé obce v obavách z vandalizace k umístění česko-polských cedulí ani nepřistoupily, jiné obce zničené cedule již znovu neobnovily, popř. místo nich umístily mnohojazyčné cedule obsahující vedle češtiny a polštiny také angličtinu, němčinu či ruštinu (viz např. Kraus-Žurová 2013). Tímto způsobem tak vizuálně oslabily viditelnost polštiny.

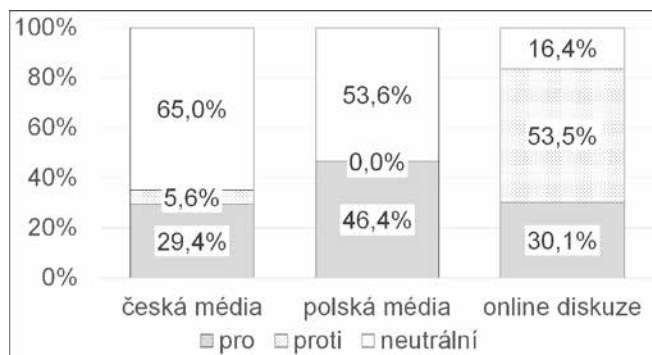
Zatímco média ve vztahu k tématu buď reportovala neutrálně (63 % všech článků a reportáží), nebo vystupovala otevřeně na podporu menšinových práv (35 %) a jen malá část projevila negativní postoj (2 %), internetové diskuze ukazovaly značně odlišný pohled – většina diskuzních příspěvků (53 %) byla striktně proti zavádění česko-polských nápisů (viz graf č. 2).

Kromě vyznění se lišil i charakter použitých argumentů. V médiích převažovaly pragmatické argumenty zdůrazňující nutnost zavedení dvojjazyčných nápisů v souvislosti

Graf č. 1 – Četnost mediálních výstupů ve sledovaném období dle původu výstupu

s přijetím Evropské charty regionálních či menšinových jazyků (např. „Podle tohoto dokumentu na dvojjazyčné nápisy máme právo. Budeme je tedy požadovat, myslím si však, že by se tak mělo dít kultivovanou formou, nic by se nemělo prosazovat silou“ nebo „Označení polskými nápisy umožňuje zákon č. 128/2000 Sb. Bylo by to vyjádřením naší národní identity. Rozhodně tím nechceme vyvolat žádné národnostní třenice“). Odpůrci nápisů v internetových diskuzích (i médiích) používali argumenty symbolické či ideologické, podtrhující zejména českou příslušnost Těšínska („Tady není řeč o národnosti, ale o tom, že tady je Česko a mělo by tady být všechno česky. Myslíš, že jsou v Polsku dvojjazyčné nápisy?“ nebo „Každá menšina se má přizpůsobit. Copak to nechcete po Romech?“).

Graf č. 2 – Souhrnné vyznění mediálních výstupů a diskuzních příspěvků

Internetové diskuze tedy naznačovaly jistou polarizaci tehdejší společnosti, pro což svědčí i výrazně nižší zastoupení názorově neutrálních příspěvků. Ačkoliv se jazyková krajina Těšínska od let 2007–2010, kdy diskuze vrcholily, značně pluralizovala, přetrvávání této polarizace potvrdilo i naše dotazníkové šetření provedené v roce 2018. Respondenti v něm mimo jiné mohli

vyjádřit své pocity ke dvojazyčným nápisům a také se ztotožnit s vybranými pragmatickými a symbolickými argumenty ve prospěch nápisů, resp. proti nim. Argumenty uvedené v dotazníku byly vybrány z těch, které se nejčastěji objevovaly jak v médiích a internetových diskuzích, tak v rozhovorech. Výsledky šetření shrnují následující tabulky.

Tabulka č. 1 – Jaký pocit ve vás vyvolávají dvojazyčné nápisy?						
	Silně negativní	Negativní	Žádný	Pozitivní	Silně pozitivní	Celkem
Všichni	453	321	491	308	145	1718
	26,4 %	18,7 %	28,6 %	17,9 %	8,4 %	100,0 %
Češi	423	280	372	147	37	1259
	33,6 %	22,2 %	29,5 %	11,7 %	2,9 %	73,3 %
Poláci	30	41	119	161	108	459
	6,5 %	8,9 %	25,9 %	35,1 %	23,5 %	26,7 %

Tabulka č. 2 – S kterým argumentem se nejvíce ztotožňujete?						
	Pragmatický proti	Symbolický proti	Pragmatický pro	Symbolický pro	Jiné	Celkem
Všichni	368	805	183	472	40	1868
	19.7 %	43.1 %	9.8 %	25.3 %	2.1 %	
Češi	300	740	71	206	30	1347
	22.3 %	54.9 %	5.3 %	15.3 %	2.2 %	
Poláci	68	65	112	266	10	521
	13.1 %	12.5 %	21.5 %	51.1 %	1.9 %	

Vysvětlivky:

pragmatický proti: „zavedení dvojazyčných cedulí je plýtvání veřejnými prostředky, těšíňští Poláci přece umí česky“

symbolický proti: „jsme v Česku, cedule by měly být jen v češtině, na polské straně české cedule také nejsou“

pragmatický pro: „polská menšina má zákonné právo na dvojazyčné nápisy“

symbolický pro: „zavedení nápisů vyjadřuje veřejné uznání existence polské menšiny, že je tady také doma“

Za povšimnutí stojí zejména výrazný rozdíl mezi respondenty, kteří se v dotazníku přihlásili k české a polské národnosti. Tento rozdíl je dramatický a statisticky vysoce významný (χ^2 , $p=0,000$). Ukazuje, že deklarovaná národnost je klíčovým faktorem korelujícím s postoji ke dvojazyčným nápisům. Nevysvětluje však pozorovanou variabilitu beze zbytku. Řada Čechů nápisy podporuje či toleruje a naopak řada Poláků s nápisy nesouhlasí. Mezi dalšími faktory, které se rovněž ukázaly jako statisticky významné, byť ve výrazně menší míře, nalezneme zejména věk a vzdělání (mladší a vysokoškolsky

vzdělaní respondenti vnímali nápisy pozitivněji) a také užívání nářečí v domácnosti (uživatelé nářečí vnímali nápisy pozitivněji). Naopak bydliště, pohlaví a hodnocení kvality česko-polských vztahů s postoji k dvojazyčným nápisům nesouviselo.

Obecně lze konstatovat značný rozpor mezi mediální názorovou prezentací problematiky zavádění dvojazyčných nápisů na straně jedné a postoji obyvatel regionu na straně druhé. Tento rozpor se, zdá se, v čase výrazně nemění (viz také Sloboda et al. 2012). Samotní obyvatelé se pak ve svých postojích liší zejména v zá-

vislosti na národnosti, věku a vzdělání. Mezi odpůrci nápisů převažují argumenty zdůrazňující povinnost Poláků (resp. ostatních národností) přizpůsobit se a začlenit se do české společnosti jako jednotlivci. Jedná se tedy o přístup, který se obecně označuje jako asimilacionistický (např. Barša 1999; Rodríguez-García 2010). Mezi příznivci nápisů naopak převažují argumenty, které přiznávají Polákům (a implicitně i dalším menšinám) právo na začlenění do společnosti, aniž by se jako skupina museli vzdát všech odlišujících kulturních znaků (v našem případě je to jazyk). Tyto přístupy bychom mohli označit jako integracionistické nebo také multikulturní/multikulturalistické (ibid.). Jak se tyto obecné přístupy projevily ve fyzické podobě jazykové krajiny Těšínska, ukážeme v následující sekci.

Jazyková krajina a modely soužití na Těšínsku

Dokumentace a analýza jazykové krajiny obcí na Těšínsku nám umožnily rozlišit tři základní modely soužití, resp. akomodace jazykových práv polské národnostní menšiny. Prvním a nejčastějším modelem je model **asimilacionistický**. Ten se vyznačuje naprostou absencí polských nápisů, popř. jejich zcela minimálním zastoupením. Jak jsme již uvedli, 13 obcí z 30, v nichž Poláci překračují 10% práh stanovený zákonem o obcích, dvojjazyčné vjezdové tabule s názvy obcí nezavedlo vůbec, a to přesto, že v řadě z nich je polská menšina poměrně výrazně početně zastoupená (např. Košařiska – 27 %, Bukovec – 25 %, Ropice – 24 %). V některých obcích nebyly nápisy zavedeny proto, že místní výbor

pro národnostní menšiny jejich zavedení nedoporučil. Velkým problémem to bylo např. v Třinci, kde byli polští členové výboru pravidelně přehlasováni členy zastupujícími další menšiny, a to pod silným vlivem tehdejšího vedení města, které si polské nápisy nepřálo. Toto se nakonec změnilo a Třinec dnes vjezdové tabule má, v jiných obcích ale musí polští představitelé zavedení cedulí teprve vyjednat. Nečeká je ale snadný úkol, obzvláště v kontextu měnící se národnostní demografie. Bagatelizace a delegitimizace menšinových nároků je běžnou diskurzivní strategií odpůrců nápisů. Příkladem může být jedna současná starostka, která polské požadavky na dvojjazyčné nápisy v rozhovoru s námi zpochybnila slovy: „...vztahy mezi Čechy a Poláky jsou zde dobré a jen pár polských militantů rozdmýchává konflikty a požaduje nápisy, aby se zviditelnili.“ Jiný, dnes již bývalý starosta šel ještě dál a polské požadavky na dvojjazyčné nápisy dokonce v rozhovoru připodobnil k muslimské invazi. Zachovat slušnost a argumentovat věcně tváří v tvář takovým názorům není snadné, stejně tak, jako není jednoduchá situace mnoha starostů, kteří jsou pod tlakem všech stran a nesou zodpovědnost za vše, co se v obci děje, bez ohledu na to, zda to vůbec mohou ovlivnit.

Paradoxně ale častějším důvodem pro nezavedení dvojjazyčných nápisů nebyl otevřený odpor starostů či výborů pro národnostní menšiny, nýbrž autocenzura samotných Poláků. Domluvili se, že raději o nápisy ani žádat nebudou, aby předešli pravděpodobnému střetu a případné následné odvetě v podobě vandalizace

Orientační cedule v obci Střítež.
Foto Přemysl Mácha 2018

Příklad přijetí dvojjazyčnosti soukromým sektorem v obci Bystřice.
Foto Přemysl Mácha 2018

nápisů a blokování podpory pro polské spolky a školství. Vzdát se uplatňování vlastních práv v důsledku (předpokládané) represe ze strany většiny ale není zrovna optimální řešení. Celý problém to jen dočasně tlumí a odsouvá jeho skutečné smířlivé řešení.

O jedno takové řešení se pokusili v obci Košařiska, malé tradiční gorolské obci s velkým podílem Poláků. Polská menšina zde o dvojязыčné nápisy nepožádala a místo toho se domluvila s českými zastupiteli na vybudování rozcestníku v centru obce s nápisy v místním nářečí. Slovy jednoho z protagonistů (muž, 52 let, Polák): „*My se zrobili napisy w parku ponašimu, po gorolsku, a taki to... Niechcymy provokować zbytecznie niikjerych, co by jako, co se myślum, że by to zaś... narodnostni ty... Była tu dyskusja a my to tak zagrali do autu bardzi. Że niepotrzebujemy... My to napisali po gorolsku, ponašimu, a kdo chce, tak se to přečito... Mjyńi to je łokate a mjyńi to żgo do serca niikjerych ludzi... Tak jako my jako ty napisy tu w tyn czas niechćeli, bo aby niebyły, narodnostni šowińismus, aby niebył, bo my tu wychodziłi dobrze s tymi ludźami, niechćeli my, aby s tym były problemy, aby zaczęli tu jaksi jiskrić ty...*“¹

Zdůraznění sdílených prvků na úkor těch odlišných je nepochybně optimální cestou k překonávání konfliktů a hledání vzájemně přijatelných řešení. Vadou na kráse košařiského řešení je ale fakt, že nevzešlo z velkorysého odmítnutí hypotetického českého návrhu na zavedení dvojязыčných nápisů (tj. „víme, že máte právo na dvojязыčné nápisy, a rádi je v naší obci ve spolupráci s vámi zavedeme“), ale z prostého strachu Poláků z důsledků vznesení takového požadavku. Košařiska jsou v tomto směru nicméně výjimkou, v ostatních obcích sdílený prvek takto explicitně akcentován nebyl a zůstalo jen u toho strachu, resp. autocenzury.

Druhým modelem soužití, s nímž se v těšínské jazykové krajině často setkáme, je přístup, který bychom mohli nazvat **asimilacionisticko-integracionistickým**. Vyznačuje se splněním minimálních zákonných požadavků (tj. vjezdové tabule, úřady) a nízkou ochotou dvojязыčné nápisy rozšířit nad toto minimum, ať už ze strany obce, nebo ze strany soukromých subjektů (podnikatelů, spolků aj.). Příkladem tohoto modelu je obec Hnojník, patří sem ale také např. Střítež, Chotěbuz, Albrechtice, Návsí, Třinec a další. Jak ukazují tabulky č. 3–5,

Tabulka č. 3 – Základní charakteristiky obcí

Obec	Počet obyvatel (2018)	% Poláků (2011)	Počet nápisů	Rozloha (ha)	Počet nápisů na obyvatele	Počet nápisů na hektar
Bystřice	5334	24 %	423	1609	0,08	0,26
Hnojník	1454	11 %	144	642	0,1	0,22

Tabulka č. 4 – Počet nápisů dle jazyka (absolutní / relativní)

Obec	Česky	Česko-polsky	Polsky	Vícejazyčně	Ostatní	Celkem
Bystřice	316 / 74,7 %	71 / 16,8 %	18 / 4,3 %	7 / 1,7 %	11 / 2,6 %	423
Hnojník	121 / 84,0 %	17 / 11,8 %	3 / 2,1 %	3 / 2,1 %	0 / 0,0 %	144

Tabulka č. 5 – Podíl dvojязыčných nápisů dle vlastnictví (absolutní / relativní)

Obec	Veřejné cedule			Soukromé cedule		
	Česky	Česko-polsky	Ostatní	Česky	Česko-polsky	Ostatní
Bystřice	150 / 77,7 %	36 / 18,7 %	7 / 3,6 %	166 / 72,2 %	53 / 23,0 %	11 / 4,8 %
Hnojník	41 / 68,3 %	17 / 28,3 %	2 / 3,3 %	80 / 95,2 %	3 / 3,6 %	1 / 1,2 %

jazyková krajina Hnojníku není nikterak bohatá a podíl česko-polských a polských nápisů je malý. Hnojník patří k těm obcím, kde Poláci jen těsně splňují minimální 10% hranici a kde reálně hrozí, že po dalším sčítání lidu tuto hranici již nepřekročí. Představitelé polské menšiny o zavedení nápisů úspěšně požádali, obec však splnila jen zákonné minimum. Zároveň vidíme, že přijetí dvojja-zyčnosti je v soukromé sféře zcela zanedbatelné. Jinými slovy, uplatnění menšinových práv je zde pouze trpěno, nikoliv vítáno. Formálně jde sice o model integrace, de facto ale o model asimilace. Přítomnost polských nápisů ve veřejném prostoru nicméně kultivuje myšlení místních a nutí je vyrovnat se s materialitou jinakosti. Teprve další sčítání lidu ukáže, zda to byl jen dočasný experiment, nebo trvalejší model soužití.

Třetím modelem soužití, který je v současné těšínské jazykové krajině nejméně početný, je přístup **integra-
cionistický**, v němž jak obec, tak soukromá sféra za-
vádění dvojja-zyčných nápisů do jisté míry podporují. Příkladem toho modelu může být Bystřice či Vendryně, z měst pak ve značné míře Jablunkov a Český Těšín. Z tabulek č. 3–5 je zřejmé, že Bystřice a Hnojník se v řadě ohledů liší. Bystřice má výrazně více obyvatel a mnohem větší rozlohu. Není tedy překvapením, že má také podstatně více cedulí. Na druhou stranu, v přepočtu na plochu a obyvatele je hustota cedulí v obou obcích přibližně stejná. Není tomu tak ale s podílem obyvatel hlásících se k polské národnosti, který je podstatně vyšší v Bystřici. A tomu zřejmě i odpovídá celkově vyšší podíl dvojja-zyčných nápisů v Bystřici. Významné ale je, že podíl dvojja-zyčných nápisů u soukromých cedulí je výrazně vyšší než v Hnojníku, což indikuje přijetí dvojja-zyčnosti i v soukromé sféře. Bystřice je rovněž aktivnější než Hnojník v umísťování dvojja-zyčných nápisů nad rámec svých zákonných povinností – více než polo-
vinu obecních cedulí umístila dobrovolně. Všechny tyto rozdíly jsou statisticky významné (χ^2 , $p=0,000$).

Navzdory těmto příznivým ukazatelům není ani v Bys-
třici situace zcela jednoduchá. Vjezdové cedule byly opakovaně zničeny místními vandaly a některé již nebyly obnoveny.² Celkový podíl dvojja-zyčných cedulí je sice ze všech zkoumaných obcí nejvyšší, i zde však tyto cedule představují jen malou část všech cedulí a k rovnocen-
nému zastoupení polštiny mají ještě daleko. Důležitý je nicméně postoj většiny místních k tomuto tématu a při-
stup obce k postupnému zavádění nápisů. Velmi dobře

to v roce 2017 vystihl tehdejší starosta Bystřice, který – ač sám Polák – byl k zavádění česko-polských nápisů zpočátku skeptický: „...*ale potem do tego zaczęłam pod-
chodzić, że to jest po prostu długotrwały proces, długotr-
wały proces, na końcu którego wszyscy uczestnicy tego
procesu, który nie jest automatyczny i który na pewnym
etapie może być bolesny, w niejednym wypadku przykr-
y, kiedy dojdzie to jakiejś patologii albo czegoś takiego,
który powinien zaowocować w taki ten fajny finał, kiedy
większość będzie przekonana o tym, że to jest fajne ges-
to większości wobec mniejszości a ta mniejszość sobie
powie 'kurde, fajnie, że ta większość nas ceni'*“.³

Závěr

Příklad Těšínska ukazuje, jak důležitou roli mohou zeměpisná jména hrát v utváření našeho vztahu ke svě-
tu a k lidem. Jsou to kondenzované příběhy osudů lidí a míst. Vyjadřují jak osobní vztah k místu, tak skupino-
vou identitu a mohou se stát symboly odlišnosti i souná-
ležitosti. Zvláštní význam mohou mít zejména ve víceja-
zyčných oblastech, kde se vedle obecných aspektů jmen (motivace, variantnost, standardizace) přidávají problé-
my jejich správného přepisu a výslovnosti. Ačkoliv poli-
tika toponymie je velice zajímavá sama o sobě, v to-
to článku nás zavádění dvojja-zyčných nápisů zajímalo
spíše jako příklad hledání modelů multikulturního soužití
na českém venkově, který byl s pádem komunistického
režimu opětovně vržen do etnický, jazykově a nábožen-
sky pestrého světa.

Rozcestník v těšínském nářečí v obci Košařiska.
Foto Přemysl Mácha 2018

Roli těch „cizích“ na Těšínsku paradoxně sehráli místní Poláci, kteří začali uplatňovat svá práva garantovaná českou a evropskou legislativou. Ačkoli pocházeli „*tu z tela*“ a jejich požadavek na dvojazyčné nápisy byl relativně banální, museli překonat obrovské množství překážek. Z pohledu místních Čechů Poláci nepředstavovali abstraktní hrozbu na obrazovkách televizorů a displejích mobilů (jako např. v případě tzv. migrační krize). Byli to sousedé, příbuzní, kamarádi, spolužáci a kolegové. Těšínské Čechy i Poláky navíc potenciálně spojovala společná regionální identita a vědomí historické a kulturní

sounáležitosti. Z uvedených důvodů se zřejmě nakonec podařilo v řadě obcí nalézt vzájemně a prozatím přijatelná řešení soužití. Ve většině případů to ale nebyla s ohledem na předpokládané rovnoprávné postavení polské menšiny řešení optimální. Ke skutečnému porozumění zbývá proto ujit ještě notný kus cesty. Příklad Bystřice nicméně ukazuje, že možné to je, zatímco případ Košarisek naznačuje, že řešení nemusí být jen jedno. Podmínkou k úspěchu je začít vnímat jinakost nikoliv jako ohrožení, ale jako obohacení a příležitost, nešetřit dobrou vůlí a v těch „druhých“ se naučit vidět především sebe samého.

Text vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj Etnologického ústavu AV ČR (RVO: 68378076).

POZNÁMKY:

1. „Udělal jsem si nápisy v parku po našem, po gorolsku, a tak to... Nechceme zbytečně provokovat některé, kteří by se, kteří si myslí, že by to zas...národnostní ty... Proběhla tu diskuze a my jsme to zahráli do autu. Že to nepotřebujeme... Napsali jsme to po gorolsku, po našem, kdo chce, tak si to přečte... Je to méně okaté a méně to píchá u srdce některé lidi... Tak jako, my jsme tu ty nápisy v tu dobu nechtěli, aby nebyly, národnostní šovinismus, aby nebyl, protože jsme s těmi lidmi vycházeli dobře, nechtěli jsme, aby s tím byly problémy, aby tu začaly jiskřit ty...“

2. S několika vandaly jsme hovořili osobně.

3. „ale potom jsem si začal uvědomovat, že je to prostě dlouhodobý proces, dlouhodobý proces, na jehož konci všichni účastníci toho procesu, který není automatický a který může být v jisté etapě bolestný, v nejednom případě i nepříjemný, když dospěje do určité patologie nebo něčeho takového, že by měl vyústit v takový ten hezký konec, kdy bude většina přesvědčena o tom, že je to hezké gesto většiny vůči menšině, a ta menšina si poví ‚kurňa, je super, že si nás většina cení‘.“

PRAMENY A LITERATURA:

Azaryahu, Maoz 1996: The power of commemorative street names. *Environment and Planning D: Society and Space* 14, s. 311–330.
 Barša, Pavel 1999: *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
 Basso, Keith H. 1988: Speaking with Names: Language and Landscape among the Western Apache. *Cultural Anthropology* 3, č. 2, s. 99–130.
 Basso, Keith H. 1996: *Wisdom Sits in Places. Landscape and Language among the Western Apache*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
 Barni, Monica – Bagna, Carla 2009: A mapping technique and the linguistic landscape. In: Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.): *Linguistic landscape: expanding the scenery*. New York: Routledge, s. 126–140.
 Bucher, Slavomir et al. 2013: The Perception of Identity through Urban Toponyms in the Regional Cities of Slovakia. *Anthropological Notebooks* 19, č. 3, s. 23–40.
 Carleton, R. Nicholas 2016: Fear of the unknown: One fear to rule them all? *Journal of Anxiety Disorders* 41, s. 5–21.
 Cenoz, Jasone – Gorter, Durk 2006: Linguistic Landscape and Minority Languages. *International Journal of Multilingualism* 3, č. 1, s. 67–80.
 Cohen, Saul B. – Kliot, Nurit 1992: Place-names in Israel's ideological struggle over the administered territories. *Annals of the Association of American Geographers* 82, č. 4, s. 653–680.
 Český statistický úřad 2001: Sčítání lidu, domů a bytů [online] [cit. 10. 3. 2020]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/scitani-lidu-domu-a-bytu>>.

Český statistický úřad 2011: Sčítání lidu, domů a bytů [online] [cit. 10. 3. 2020]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/scitani-lidu-domu-a-bytu>>.
 David, Jaroslav (ed.) 2016: *Toponyma: kulturní dědictví a paměť míst*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.
 David, Jaroslav – Mácha, Přemysl 2014: Názvy míst – paměť, identita, kulturní dědictví. Brno: Host; Ostrava: Ostravská univerzita.
 Gabbert, Lisa 2007: Distanciation and the recontextualization of space: Finding one's way in a small western community. *Journal of American folklore* 120, č. 476, s. 178–203.
 Grygar, Jakub 2006: Borders and borderlands in the process of Europeanization: the case of Teschen Silesia. In: Jesień, Leszek (ed.): *The Borders and Limits of European Integration*. Krakow: Tischner European University, s. 129–150.
 Hannan, Kevin 1996: *Borders of Language and Identity in Teschen Silesia*. New York: Peter Lang.
 Heikkilä, Karen 2014: 'The forest is our inheritance': An introduction to Semai Orang Asli place-naming and belonging in the Bukit Tapah Forest Reserve. *Singapore Journal of Tropical Geography* 35, č. 3, s. 362–381.
 Herman, R. D. K. 1999: The Aloha State: Place Names and the Anti-conquest of Hawai'i. *Annals of the Association of American Geographers* 89, č. 1, s. 76–102.
 Horizont 2008: Válka štětců o česko-polský místopis pokračuje. *Horizont*, 30. 9., s. 7.
 Jordan, Peter 2009: Place names as ingredients of space-related identity. In: Jordan, Peter et al. (eds.): *Geographical Names as a Part*

- of the *Cultural Heritage*. Wien: Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien, s. 33–39.
- Kaszper, Roman – Małysz, Bohdan (eds.) 2009: *Poláci na Těšínsku*. Český Těšín: Kongres Poláků.
- Kearney, Amanda – Bradley, John J. 2009: 'Too strong to ever not be there': Place names and emotional geographies. *Social and Cultural Geography* 10, č. 1, s. 77–94.
- Kearns, Robin A. – Berg, Lawrence D. 2002: Proclaiming Place: Towards a Geography of Place Name Pronunciation. *Social and Cultural Geography* 3, č. 3, s. 283–302.
- Kraus-Žurová, Izabela 2013: Nové tabule čtyřjazyčně. *Třinecký Hutník / Hutník Trzyniecky*, 30, 1, s. 3.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of language and social psychology* 16, č. 1, s. 23–49.
- Mácha, Přemysl – Horst, Lassak – Krtička, Luděk 2018: City Divided: Place Names and Nationalism in the Czech-Polish Borderlands. *Annals of the Austrian Geographical Society* 160, s. 303–329.
- Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk – Gorter, Durk 2012: Studying Minority Languages in the Linguistic Landscape. In: Gorter, Durk – Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk (eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. New York: PalgraveMacmillan, s. 1–15.
- Mladá Fronta Dnes* 2000: Nápis ve dvou jazycích již visí. *Mladá Fronta Dnes*, 14. 3, s. 2.
- Nash, Catherine 1999: Irish placenames: post-colonial locations. *Transactions of the Institute of British Geographers* 24, č. 4, s. 457–480.
- Ormeling, Ferjan 2009: Frisification of the map: democratizing public administration. In: Jordan, Peter et al. (eds.): *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage*. Wien: Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien, s. 33–39.
- Palonen, Emilia 2008: The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration. *GeoJournal* 73, č. 3, s. 219–230.
- Puzey, Guy 2009: Opportunity or Threat? The Role of Minority Toponyms in the Linguistic Landscape. In: Ahrens, Wolfgang et al. (eds.): *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Context*. *Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic sciences August 17-22, 2008, York University, Toronto, Canada*. Toronto: York University, s. 821–827.
- Radding, Lisa – Western, John 2010: What's in a name? Linguistics, geography, and toponyms. *Geographical Review* 100, č. 3, s. 394–412.
- Region Karviná* 1999: Polákům chybí nápisy v jejich jazyce. *Region Karviná*, 23. 3.
- Rodríguez-García, Dan 2010: Beyond assimilation and multiculturalism: A critical review of the debate on managing diversity. *Journal of International Migration and Integration / Revue de l'integration et de la migration internationale* 11, č. 3, s. 251–271.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong 2003: *Discourses in Place: Language in the material world*. New York: Routledge.
- Shoval, Noam 2013: Street-naming, tourism development and cultural conflict: the case of the Old City of Acre/Akko/Akka. *Transactions of the Institute of British Geographers* 38, č. 4, s. 612–626.
- Sloboda, Marián 2008: A Comparative Analysis of (Post) Communist Belarus, Czech Republic and Slovakia. In: Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York: Routledge, s. 173–188.
- Sloboda, Marián et al. 2012: The policies on public signage in minority languages and their reception in four traditionally bilingual European locations. *Media and Communication Studies* 63, s. 51–88.
- Szabó Gílinger, Eszter et al. 2012: Discourse Coalitions for and against Minority Languages on Signs: Linguistic Landscape as a Social Issue. In: Gorter, Durk – Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk (eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. New York: PalgraveMacmillan, s. 263–280.
- Šakaja, Laura – Stanić, Jelena 2011: Other(ing), Self(portraying), Negotiating: The Spatial Codification of Values in Zagreb's City-text. *Cultural Geographies* 18, č. 4, s. 495–516.
- Tuan, Yi-Fu 1991: Language and the Making of Place: A Narrative-Descriptive Approach. *Annals of the Association of American Geographers* 81, s. 684–696.

Summary

Bilingual Signs in the Těšín Region or the Těšín Countryside as an Experiment with Plurality

The article focuses on conflicts in the Těšín countryside which have arisen in the last fifteen years in reaction to the introduction of bilingual, Czech-Polish signs. The topic is analyzed in the context of the politics of toponymy and debates about integration models in multi-cultural societies. The text offers a brief summary of selected research findings based on the analysis of linguistic landscape, media discourse, and opinion of local inhabitants, municipal representatives and members of Polish organizations obtained through interviews and questionnaires. The research showed that bilingual signs played an important role in Czech-Polish relations in the Těšín region. Although the media supported the introduction of bilingual signs, most people declaring Czech nationality opposed them even after more than a decade of their presence. Most commonly, opponents emphasized the need for the Polish minority to assimilate into the Czech majority society. Attempts of Polish minority to introduce bilingual signs have failed in many municipalities while in others they have succeeded only partially. Only a handful of municipalities introduced bilingual signs beyond their legal requirements, opening thus doors to a genuine multicultural community.

Key words: Place names; the Těšín Region; Polish minority in Czechia; multiculturalism; identity; linguistic landscape.

VIDIECKE LOKALITY V ZÁZEMÍ VELKÝCH MÍST NA SLOVENSKU. Z VÝSKUMU SUBURBÁNNYCH OBCÍ PŘI BRATISLAVĚ

Juraj Janto (Katedra etnológie a muzeológie, FF UK v Bratislave)

V našej štúdii sa zameriavame na vidiecke obce v blízkosti veľkých miest, ktoré predstavujú veľkostne i významovo narastajúci fenomén súčasných typov sídiel (nielen) na Slovensku. V úvodných kapitolách textu sa prehľadovo venujeme vývoju rurálnych lokalít v druhej polovici 20. storočia a v súčasnosti. Ďalej uvádzame typológiu obcí a venujeme sa stručne problému suburbanizácie. V nasledujúcej časti predstavujeme etnografický výskum v dvoch obciach v blízkosti hlavného mesta, v ktorom sme sa zamerali na niektoré aspekty vzťahov medzi pôvodnými a novými obyvateľmi. Konkrétne sme sa zaujímali o intenzitu a formy vzájomných vzťahov a skúmali sme tiež motivácie pre prisťahovanie sa do sídla. Napokon v závere zhŕňame naše zistenia, konfrontujeme ich s doterajšími vedeckými poznatkami a dávame ich do súvisu s niektorými teoretickými konceptmi.

Slovenský vidiek v druhej polovici 20. storočia

Vidiecke lokality patrili a patria na Slovensku k významným typom osídlenia, ktoré formuje geografickú percepciu krajiny i jej sociokultúrnu reprezentáciu. Z celkového počtu sídiel je viac ako 95 % vidieckych, pričom väčšinu z nich tvoria obce do 2000 obyvateľov. Spolu v nich v súčasnosti žije 46,6 % (vyše 2,5 mil.) obyvateľov.¹ Počet ľudí, ktorí žili na dedinách, výrazne dominoval až do polovice 20. storočia, keď sa začala riadená a rýchla urbanizácia krajiny (v spojení s industrializáciou a kolektivizáciou). Jej výsledkom bol nárast počtu mestského obyvateľstva, ktorý viedol napokon k tomu, že na prelome 70. a 80. rokov jeho podiel prvýkrát mierne prevážil. Až do r. 1997 potom počet obyvateľov v mestách postupne narastal (na 57 %), pokým nezačal kolísať a mierne klesať k súčasnej malej prevahe mestského obyvateľstva (53,4 %, t. j. vyše 2,9 mil. ľudí).

Súčasnú situáciu na vidieku je potrebné analyzovať v širších časových a priestorových kontextoch. Dôležité sú najmä také ťažiskové zmeny, ktoré vývoj vidieka podstatne a dlhodobo ovplyvnili. Takouto zásadnou premennou bol prechod k industrializovanej a urbanizovanej spoločnosti. Hoci na Slovensku sa s prvými priemyselnými podnikmi stretávame už od polovice 19. storočia (v rámci

Uhorska patrila k industriálne najrozvinutejším Bratislava a oblasti Gemera a Spiša), spôsob života väčšiny ľudí stále rámcovovala vlastná poľnohospodárska malovýroba ako základný spôsob obživy. K riadenej a programovej industrializácii krajiny dochádza až v 50. rokoch 20. storočia v dôsledku rozhodnutia novej politickej moci po nástupe socializmu. Bola spojená s kolektivizáciou, radikálnou zmenou v poľnohospodárstve, ktorá znamenala prechod k veľkovýrobnej intenzifikovanej forme a výrazne znížila potrebu pracovných síl v agrárnom sektore. Vysoké tempo industrializácie Slovenska (najmä v 50. a na začiatku 60. rokov) sa riadilo princípom rovnomerného rozmiestňovania podľa voľných pracovných síl a snahou vyrovnávať územné rozdiely; malo prevažne extenzívny charakter. Rýchly urbanizačný rast sa prejavil ako dôsledok najmä v 60. rokoch a potom, už vďaka rozvoju terciárnej sféry, v nasledujúcich dvoch decéniách. Socialistická modernizácia predstavovala vysoko dynamickú a intenzívnu zmenu, s razantnými sociálnoekonomickými a kultúrnymi dopadmi. Premenila Slovensko – síce oneskorene, ale v relatívne krátkom čase (20 – 30 rokov), v priebehu jednej generácie – na industrializovanú a urbanizovanú krajinu (Gajdoš 2015: 39).

Uvedené procesy poznamenali aj vývoj vidieka. Predovšetkým to bola kolektivizácia, ktorá zmenila socio-profesijnú a majetkovú štruktúru dediny. Odchod ekonomicky aktívneho obyvateľstva do miest viedol k poklesu i k demografickým zmenám vidieckych sídiel. Ďalšia jeho časť zostala síce bývať na vidieku (keďže ani mestá nestačili saturovať potrebu bytov), ale svojím zamestnaním bola zviazaná s mestom, v ktorom sa koncentrovali pracovné príležitosti (v priemysle i službách). Štátom podporovaná rozsiahla individuálna výstavba rodinných domov viedla napokon k sídelnej stabilizácii obyvateľov. Nové typy bývania s veľkorysou obytnou plochou menili i architektonický výraz vidieckej zástavby (Ulašínová 2014). Novopostavený rodinný dom nahradil pôdu v objekte, ku ktorému smerovalo materiálne úsilie vidiečana. Do väčších dedín prenikali aj viacbytové „mestské“ domy. Nahradenie pôvodnej samosprávnosti obcí štátnym riadením podriadili špecifické lokálne črty a záujmy

centrálnym predstavám a plánom. Preferovanie miest, ako centier socialistickej modernizácie, viedlo k poklesu vplyvu vidieka v spoločnosti. Dedina sa stala sídlom, ktoré malo byť „k dispozícii“ mestu a výrazne, najmä prostredníctvom zamestnania, prepojila rurálne sídla s urbánymi. Na druhej strane tu existovala už od 50. rokov aj snaha vyrovnávať rozdiely (ekonomické, vzdelanostné, infraštruktúrne) medzi mestom a dedinou – zvyšoval sa štandard bývania na vidieku; budovala sa vodovodná, plynovodná sieť, kanalizácia. Rozrastala sa aj sieť služieb. Osobitne v tzv. strediskových obciach, za ktoré boli vybraté väčšie vidiecke sídla (ako strediská miestneho významu). Tie mali poskytovať služby aj obyvateľom obcí vo svojom zázemí. V nestrediskových obciach (ktoré boli rozdelené na obce „vyššieho významu“ a „ostatné“) bol potlačený rozvoj, výstavba, budovanie infraštruktúry a pod.; považovali sa za neperspektívne a boli pričleňované k strediskovým. Stredisková sústava osídlenia sa realizovala v 70. a 80. rokoch a výrazne ovplyvnila sídelnú štruktúru Slovenska. Išlo o násilnú centralizáciu spojenú s administratívnym zlučovaním obcí a nadradenie umelých zásahov zhora nad autonómnym vývojom (Gajdoš 2015: 51).

Obdobie 50. až 80. rokov bolo etapou najvýraznejších zmien slovenského vidieka, ktoré boli vyvolané snahou o modernizáciu krajiny – jej industrializáciu a urbanizáciu. Tá viedla k významným posunom, ktoré pozdvihli sociálny (ekonomický) štandard života na vidieku. Na druhej strane však došlo k stagnácii resp. obmedzeniu ďalšieho rozvoja značnej časti dedín v dôsledku odchodu ľudí najmä v produktívnom veku, k násilnej sídelnej centralizácii prostredníctvom strediskovej sústavy a zlučovania obcí, potlačeniu samostatného vývoja a k presadzovaniu mestských vzorov (Gajdoš 2015: 48 – 49). Nemenej závažný bol diskontinuálny vývoj v hodnotových postojoch, vo vzťahu k pôde, domu a krajine, najmä v dôsledku politicky motivovanej kolektivizácie. Tá násilne rozbíjala dovtedajšie modely spôsobu života, vrátane stratégie života rodín i jednotlivcov (Slavkovský 2016). Spochybnila roľnícky hodnotový svet ako celok; bola procesom modernizácie (v hospodárení) i demodernizácie (spochybnením kategórie osobného vlastníctva, zisku) zároveň (Danglová 2006: 65).

Druhá takáto diskontinuita zasiahla slovenský vidiek po roku 1989, keď sa akcentovaním individuálneho súkromného vlastníctva (aj v očakávaní návratu ľudí

k rodinnému hospodáreniu) ekonomicky a politicky eliminovali roľnícke družstvá ako nežiadúci symbol socializmu.² Mnohé z nich, keď sa už v 70. – 80. rokoch stali stabilnou a prosperujúcou súčasťou slovenských dedín, preto neprežili túto zmenu. Ich úpadkom či zánikom došlo i k socioekonomickému prepadu v mnohých obciach a regiónoch i k celkovej devastácii slovenského poľnohospodárstva. Slovenský vidiek zažil v druhej polovici 20. storočia dve diskontinuity, ktoré negatívne poznačili jeho stav (Slavkovský 2016).

Kým industriálno-urbanizačné obdobie a centralizácia socialistického režimu prevažne homogenizovalo vidiecke sídla, po roku 1989 sa prejavil výrazný diferenciálny proces. V začiatkoch sa osamostatnilo veľké množstvo obcí, ktoré v predošlej etape stratili svoju samostatnosť násilným zlučovaním. Decentralizácia a presun kompetencií na samosprávne obce (v rámci reformy verejnej správy) síce oživila miestny život, dovolila lepšie využiť miestny potenciál a zohľadniť špecifiká, často sa však s reformou miestnej správy spájali nerealistické očakávania o možnostiach rozvoja sídiel a regiónov (Gajdoš 2015: 59). Dynamizovali sa (dovtedy potláčané) procesy, ktoré prehĺbili rozdiely medzi regiónmi a obcami; medzi mestom a dedinou. Úpadok poľnohospodárskych družstiev prehĺbil naviazanosť vidieka na mestské centrá s pracovnými príležitosťami, príp. zvýšil ďalší odchod ľudí v produktívnom veku do miest. V 90. rokoch teda došlo, v dôsledku rýchlych ekonomických zmien (uplatňovaním tzv. šokovej terapie), k rýchlemu nárastu rozdielov medzi regiónmi. V tých, v ktorých v prebiehajúcej ekonomickej transformácii zanikli výrobné podniky v mestách, sa socioekonomický prepád ešte viac zvýraznil – vládla tu vysoká nezamestnanosť a došlo tu doslova k vyľudneniu dedín, k pracovnej i sídelnej migrácii do iných oblastí (najmä západného) Slovenska, či k odchodu do zahraničia. Z tohto hľadiska boli problémové najmä obce na severovýchode Slovenska a juhu stredného a východného Slovenska. Naopak to bolo v rozvinutých regiónoch, v blízkosti veľkých miest s dostatkom pracovných príležitostí. Metropolitné oblasti (predovšetkým Bratislava, Košice, Žilina, Trnava) sa vďaka zahraničnému kapitálu dynamicky rozvíjali. Vidiecke sídla v ich zázemí, s dobrou dopravnou naviazanosťou na mestá tu prosperovali a od konca 90. rokov zaznamenávali nárast obyvateľov. V transformačnom období sa naplno prejavili tiež dovtedy umelo potláčané procesy metropolizácie,

deurbanizácie a suburbanizácie. Došlo k zmene dlhodobého klasického migračného vzťahu medzi mestom a vidiekom a nastúpili nové sídelné procesy – najmä suburbanizácia. Vo veľkých a stredne veľkých mestách počet obyvateľov klesal; zvýšila sa naopak atraktivita vidieckych obcí v ich blízkosti. V tejto etape sa tiež ukončila industriálna urbanizácia a Slovensko prešlo do svojej postindustriálnej fázy.

Vidiecke lokality v súčasnosti a ich typy

Do 21. storočia (toto obdobie sa označuje tiež ako posttransformačné) vstúpili slovenské sídla a regióny ako diverzifikované vo svojich socioekonomických charakteristikách. Na jednej strane sú tu rozvíjajúce sa metropolitné oblasti (najmä západného Slovenska a veľkých mestských centier), na strane druhej marginalizované rurálne regióny (najmä juh stredného a východné Slovensko) s vysokou nezamestnanosťou a ekonomickým prepacom. Aj keď v ostatnom decéniu došlo k celkovému zníženiu nezamestnanosti, k vzniku či revitalizácii výrobných podnikov a práce v službách aj mimo dovtedajších centier, uvedené rozdiely pretrvávajú až do súčasnosti. Sídla na vidieku sú tak veľmi rozdielne v demografických, fyzickopriestorových, ekonomických, rozvojových kapacitách a potenciáloch. Toto rozdelenie sa do istej miery stabilizovalo a podstatnejšie sa nemení, dochádza len k miernej oscilácii.

Ukotvenie Slovenska (ako aj ďalších postsocialistických krajín strednej Európy) v nových politicko-ekonomických modeloch a globalizačné vplyvy spôsobujú, že podoba a stav života sídiel čoraz významnejšie ovplyvňujú aktuálne a všeobecnejšie nadnárodné procesy, ktoré sú charakteristické pre väčšinu európskych krajín. Patrí medzi ne aj narastanie dominancie metropolitných oblastí – u nás hlavného mesta ako kľúčového ekonomického a kultúrneho centra pre celú krajinu. Výraznejšie pokračuje aj suburbanizácia so svojimi špecifickými dopadmi. Práve tá sa považuje za hlavný proces, ktorý v súčasnosti transformuje priestor postsocialistických miest a významne mení vidiecke lokality v ich okolí.

Sociologická typológia sídiel z roku 2015 (Gajdoš – Moravanská 2016: 133 – 175), ktorá vychádza najmä zo sledovania vekovej štruktúry, zamestnanosti, vzdelania, pohybu, natality obyvateľov a štruktúry bytového fondu, rozdelila obce do 9 sociálnych sídelných typov. Čo sa týka celkového podielu obyvateľov tak dominujú 2 z nich.

Ťažiskom prvého (typ 1) s viac ako 46 % všetkých obyvateľov sú veľké mestá (nad 50 tis. obyvateľov, spolu 68 miest) a ich vidiecke zázemie (275 lokalít)³. Sú to sídla s nadpriemerným podielom obyvateľov zamestnaných v službách, s vysokoškolským vzdelaním a nižším podielom autochtónneho obyvateľstva. Ďalšou ich charakteristikou je pokles počtu obyvateľov miest a naopak ich nárast v prípade vidieckych lokalít. Druhú skupinu s takmer tretinou všetkých obyvateľov Slovenska (v typológii označenej ako typ 3) predstavujú tzv. malé mestá a ich zázemia (770 obcí z toho 62 miest a 27,6 % z celkového počtu sídiel). Oproti celoslovenskému priemeru majú nižšiu nezamestnanosť, nižší podiel obyvateľov so základným vzdelaním a viac ekonomicky aktívnych obyvateľov. Počet obyvateľov tu v obciach do 5000 obyvateľov stúpa; vo väčších sídlach naopak klesá. Pre nami sledovanú tému je dôležitý typ 2 (celkom 83; 2 % všetkých obyvateľov), čo sú lokality podobné sídlam 1. typu, ale výraznejšie zasiahnuté procesom suburbanizácie, s nadpriemernou bytovou výstavbou a veľmi výrazným nárastom obyvateľov (v priemere o 43%; v niektorých lokalitách o 70%). V pôvodnej typológii sídiel z roku 2009 (Gajdoš – Moravanská 2010) zahŕňal tento typ všetky lokality v tzv. zázemí miest a bol druhou najpočetnejšou skupinou všetkých sídiel (523 obcí; 10,6 % všetkých obyvateľov). V aktualizovanej verzii drvivú väčšinu z nich (399; 76 %) autori presunuli do uvedeného typu 1 a typu 3 (zázemie veľkých a malých miest) ako výraz „zastabilizovania a vyprofilovania“, kým v type 2 zostali naďalej obce (59; 11 %) s dynamicky prebiehajúcimi zmenami a s výrazným prírastkom nových obyvateľov (Gajdoš – Moravanská 2016: 147).

Pre dokreslenie podoby vidieckych lokalít treba spomenúť aj kategórie sídiel, ktoré sú najpočetnejšie, hoci s nižším počtom obyvateľov. Ide väčšinou o malé vidiecke obce do 1000 obyvateľov poznačené poklesom ich počtu, s vyššou zamestnanosťou v priemysle (typ 4; 501 obcí; 9,3 % obyvateľov) resp. mierne vyššou v poľnohospodárstve (typ 5; 518 obcí, 5,6 % obyvateľov). Ďalšie z kategórií lokalít (typ 6 až 9) sa vyznačujú zväčša nepriaznivými socioekonomickými charakteristikami – predovšetkým vyšším počtom nezamestnaných a ľudí so základným vzdelaním. Sú to obce s výraznejším zastúpením starších ľudí, neobývaných bytov a s celkovým poklesom obyvateľov alebo naopak lokality s vysokou natalitou a narastajúcim obyvateľstvom (predovšetkým rómskeho pôvodu).

Hoci si Slovensko zachováva rurálny charakter osídlenia, ktoré sa zakladá na početnej prevahe vidieckych sídiel (95 % z celkového počtu obcí), väčšina obyvateľov (viac ako 75 %) je úzko previazaná s mestom. Títo žijú buď v samotných mestách (lokalitách mestského typu) alebo vo vidieckych obciach tzv. zázemia miest (typy 1 až 3).

Zázemia miest, suburbánne lokality

Náš výskum sme realizovali v lokalitách, ktoré spadajú do kategórie tzv. zázemia veľkých miest s výrazným nárastom počtu obyvateľov a rozsiahlou výstavbou (podľa horeuvedeného sociologického členenia ide o typ 2). Iným označením pre zázemie mesta je tiež prímestská alebo vidiecko-mestská zóna (najmä v anglosaskej tradícii).⁴ Sú tu rozvíjajúce sa a perspektívne obce, ktoré kombinujú dobré podmienky zamestnanosti v blízkych mestách a dostupnosť ich vybavenosti s atraktivitou bývania na vidieku. Reagujú tiež na predstavu (nielen súčasnú) o ideálnom bývaní – vlastný dom v zeleni s prístupom k vymoženostiam urbánneho prostredia. Počet obyvateľov sa v týchto lokalitách zvyšuje, a tak aj v sídelnej kultúre a spôsobe života získavajú čoraz významnejšie miesto. Predmetná kategória sídiel je väčšinou spojená s procesom rezidenčnej suburbanizácie, teda s poklesom počtu obyvateľov jadrového mesta a jeho nárastom v prímestskej oblasti – (najčastejšie) v samostatných obciach za administratívnymi hranicami mesta.⁵ Tieto územia, do ktorých sa obyvatelia hromadne sťahujú, majú úzke funkčné vzťahy so sídelnými jadrami.

Slovenskí geografi (Šveda – Sládeková-Madajová – Podolák 2019: 280 – 281) upozorňujú, že suburbánne lokality nemôžeme vnímať v zjednodušenom (viac mediálnom) obraze homogénnych separovaných rezidenčných enkláv s bohatšími migrantmi z mesta. Preto na základe kvantitatívnych parametrov (migrácia, bytová výstavba, príjem obyvateľov, cena nehnuteľností a využitie zeme) vypracovali typológiu lokalít v regióne Bratislavy. Identifikovali spolu šesť typov⁶, ktorými, o. i., poukázali na pestrosť zázemia hlavného mesta a mnohovýrobnú realitu suburbánnych procesov.

Suburbanizácia, ako jeden z najvýznamnejších súčasných sociálnopriestorových javov postsocialistických miest a ich okolia, je v pozornosti mnohých vedcov (napr. Sýkora 2002; Więclaw-Michniewska 2006; Kajdanek

2012; Hirt 2012; Ouředníček – Špačková – Novák 2013)⁷. Súhrnný pohľad na tento fenomén v jeho osobitostiach v strednej a východnej Európe, spolu s prípadovými štúdiami hlavných miest (Budapešť, Ľubľana, Moskva, Praha, Sofia, Tallin, Varšava) prináša tiež zborník príspevkov z roku 2014 (Stanilov – Sýkora 2014). Uvedené práce upozorňujú okrem iného aj na to, že súčasná suburbanizácia v postsocialistických krajinách má svoje špecifiká (napr. prebieha spolu s regeneráciou miest, deindustrializáciou, ekonomickou transformáciou a populačnou stagnáciou), ktoré preto nemožno interpretovať len ako opakovanie analogických procesov v západnej Európe. Aj na Slovensku už vyšlo viacero odborných, najmä geografických i sociologických štúdií, a tiež niekoľko komplexnejších textov, ktoré sa snažia o súhrnný pohľad na problematiku v celej republike (Gajdoš – Moravanská 2011) alebo v zázemí jej hlavného mesta (Šveda – Šuška 2019). Fenomén, ktorý sa (v novodobej⁸) podobe vyskytuje na Slovensku už viac ako dve decéniá, analyzujú najmä na základe sociodemografických ukazovateľov a kvantitatívnych výskumov.

Suburbanizácia však neznamená len zmenu lokalizácie výstavby, premeny vo fyzických štruktúrach sídiel a priestorovom rozmiestnení obyvateľstva. Dochádza aj k zmene spôsobu života a podôb sociálnych vzťahov. Aj keď tieto aspekty si čiastočne všimajú aj vyššie spomenuté sociologické (i niektoré geografické) práce, zodpovedať otázku, v akom rozsahu a v akých konkrétnych formách je to tak, je výzvou najmä pre kvalitatívne bádanie. Prehľad viacerých tém a teórií, ktoré sa môžu spájať s takýmto prístupom pri sledovaní suburbanizácie, uvádza Galčanová (2012)⁹ a v okolitých krajinách kvalitatívne výskumy realizovali napr. Potočný (2006) pri skúmaní motívácií pre sťahovanie, väzieb k sídlu a sociálnych vzťahov v satelitnom mestečku pri Prahe, Hirt (2008) pri analýze rodovej perspektívy v suburbiách pri Sofii, Palak (2016), ktorý sa zameriaval na okolie Rzeszowa alebo Galčanová (2013) pri výskume motívácií, reprezentácií suburbia a interakcií obyvateľov v obciach pri Brne.

Na Slovensku zatiaľ obdobné významnejšie výskumy absentujú a slovenská etnológia sa uvedenej problematike venovala len okrajovo (viď napr. Bošelová 2019). Predloženú štúdiu chápeme preto ako (svojím zámerom len veľmi obmedzený) príspevok k vstupu do kvalitatívneho skúmania tohto relatívne novodobého fenoménu na Slovensku.

Etnologický výskum

V našom výskume sme nesledovali dôsledky a súvislosti, ktoré sprezdávajú proces suburbanizácie v celej jej šírke a komplexnosti, ale zamerali sme sa len na jeden z čiastkových aspektov. Ako cieľ sme si stanovili skúmať vzťahy medzi „pôvodnými“ obyvateľmi lokality, ktorí v nej dlhodobo – niekoľko desaťročí – žijú (ďalej tiež starousadlíci) a obyvateľmi, ktorí sa do nej nedávno prisťahovali (ďalej tiež novousadlíci). Tiež sme si všimli motivácie novousadlíkov pre prisťahovanie. Tieto ciele sme sformulovali do hlavnej výskumnej otázky: (1) Aká je podoba a úroveň vzťahov medzi starousadlíkmi a novousadlíkmi? V rámci otázky sme sledovali frekvenciu vzťahov, ich podobu, témy komunikácie, miesta stretnutí a pod. Hlavný výskumný zámer sme doplnili sekundárnou otázkou: (2) Aké deklarovali motivácie novousadlíkov pre prisťahovanie sa do lokality?

Obidve otázky sme skúmali na základe verbálnych deklarácií (reprezentácií) informátorov, ktoré sme získali prostredníctvom etnografického interview. Kategóriu novousadlíkov sme si ohrančili obdobím najviac päť rokov, v ktorom títo do lokality prišli bývať.

Výskum sme realizovali v dvoch sídlach v blízkosti hlavného mesta Bratislavy – BA1 a BA2¹⁰, ktoré patria do seneckého okresu. Vybrali sme si ich ako príklady dynamicky rastúcich obcí s podobnými kvantitatívnymi charakteristikami (viď nižšie), do ktorých v krátkom čase prichádza množstvo nových obyvateľov. Predstavujú tak možnosť skúmania sledovaných aspektov v stále aktuálnom procese prebiehajúcich intenzívnych zmien. Lokalita BA1 je veľkým vidieckym sídlom, ktoré presahuje 8 tisíc obyvateľov; v BA2 je to viac ako 3 tisíc obyvateľov.¹¹ Tieto sídla pri Bratislave výrazne rastú – počty prisťahovaných na trvalý pobyt za posledných desať rokov sa pohybujú v stovkách; prirodzený prírastok predstavuje každoročne niekoľko desiatok nových obyvateľov. Mediánový vek obyvateľov v BA1 a BA2 je medzi 35 a 38 rokmi; skupinou, ktorá sa najviac sťahuje do prímestských obcí sú najmä mladé rodiny s deťmi. V lokalitách prevažuje bývanie novousadlíkov v novovybúvaných štvrtiach, súboroch domov. Vznikajú na okrajoch pôvodnej zástavby a sú priestorovo oddelené; nejde tu však priamo o uzavreté rezidenčné areály (viď Jančo 2019). Významná je tu iniciatíva developerov, ktorí na týchto územiach predávajú rozparcelované pozemky pre novú výstavbu, príp. ju aj sami zabezpečujú. Podľa

horeuvedeného geografického členenia suburbánnych lokalít vo funkčnom regióne Bratislavy (viď pozn. 6) patria obidve výskumné lokality do rovnakého typu (č. 1), a to medzi obce s intenzívnou imigráciou a rozsiahlou rezidenčnou výstavbou; pričom väčšinu imigrantov tvoria prisťahovalci z Bratislavy, vysokoškolsky vzdelaní a s lepším príjmom (Šveda – Sládeková-Madajová – Podolák 2019: 285).

Náš výskum sme realizovali v druhej polovici roku 2015.¹² V obciach sme viedli rozhovory spolu so 17 komunikačnými partnermi, z toho viac ako polovicu (9) predstavovali novoprisťahovaní obyvatelia. Išlo o 10 mužov a 7 žien, vo veku 26 až 54 rokov, väčšinou žijúcich v manželstve (resp. v párovom vzťahu v spoločnej domácnosti). Vysokoškolské vzdelanie mali 8 informátori (z toho 6 novousadlíci).

Výskumné dáta sme podrobili základnej (induktívnej obsahovej) analýze, ktorej výsledky štruktúrovane prezentujeme v nasledujúcej časti štúdie. V rozhovoroch sa vynorili aj ďalšie, s výskumnými otázkami súvisiace témy (postoje voči novousadlíkom, názory na suburbanizáciu), ktoré sme tiež zahrnuli do prehľadu výsledkov našej analýzy.

Ako sme vyššie uviedli, naším cieľom nebolo obsiahnuť širšie súvislosti a dôsledky suburbánnych procesov v lokalitách, ale zamerali sme sa len na jeden ich čiastkový aspekt. Uvedomujeme si preto obmedzenosť nášho výskumu (v ktorom sme nesledovali iné možné kontexty) a jeho výstupov.

Vzťahy novousadlíkov a starousadlíkov

Na vzájomné vzťahy sme sa pýtali pôvodných i novoprisťahovaných obyvateľov skúmaných lokalít. Z rozhovorov nám vyplynulo niekoľko skutočností:

1. Kontakty starousadlíkov a novousadlíkov sú sporadické, náhodné a dochádza k nim pri návšteve obchodov, pohostinstiev, prechádzok po lokalite s deťmi či psami, čakaní na zastávke hromadnej dopravy. Je to najmä z dôvodu, že noví obyvatelia sa na verejných priestoroch zdržiavajú minimálne. Keď sú v lokalite, takmer všetok čas tu trávajú vo svojom dome, resp. na vlastnom pozemku. Za prácou v meste, kde zvyknú realizovať aj nákupy, sa presúvajú najmä autom: „*Žijeme tu (v novovybúvanej štvrti) a s ľuďmi sa až tak nestretávame... Autom chodíme do Bratislavy a vybavíme si, čo treba.*“ (novousadlík BA1)

Obdobný charakter nepravidelných a náhodných kontaktov majú aj vzťahy medzi novousadlíkmi navzájom. Odlišnosť je iba v prípade susedov (viď nižšie).

2. Forma týchto kontaktov je zdvorilostná, obmedzuje sa na pozdrav alebo krátky rozhovor o všeobecných témach (počasie, nakupovanie, cestovanie, zdravie a pod.). „*Poznám tu trocha susedov, ale inak nikoho.*“ (novousadlík BA2) „*Poznáme sa, zdravíme sa, ale ... máme ten náš múrik a súkromie. My to chceme mať také súkromnejšie... keď sa stretneme náhodou na ulici, tak pokecáme si, pozdravíme sa, ale vzájomné návštevy, to nepraktizujeme.*“ (novousadlík BA1)

3. Mnohí novousadlíci deklarujú nezáujem o intenzívnejšie kontakty s obyvateľmi obce, so zapojením sa do jej života. Naopak, cenia si súkromie a svoje sociálne kontakty majú vytvorené v prostredí mesta, z ktorého odišli a v ktorom pracujú. Dôvodom na nevyhľadávanie kontaktov je aj pravdepodobne „návyk“ z mestského prostredia s menšou mierou lokálne podmienených sociálnych kontaktov. „*Tým, že my sme tu iba tí novousadlíci, tak každý sa tu rešpektuje, všetci sme tu v podstate skoro rovnako na tom, že sme došli z mesta, kde sme boli zvyknutí na nejakú tu anonymitu, takže nikto tu ani nejak prehnane nikoho neotravuje, proste, kto ma náladu, tak vyjde pred dom a už je... My sme si tam už vytvorili taký vzťah s tými susedmi na tom námestí, čo bývame v okolí, že keď človek chce, tak má sa kde socializovať, keď chce mať svätý pokoj, zavrie dvere a nevie o svete.*“ (novousadlík BA2) (Peštuka 2016: 62)

K uvedenému prispieva aj túžba po väčšom súkromí, ktorá bola tiež jedným z dôvodov na odsťahovanie sa z mesta (viď ďalšia kapitola).

4. Intenzívnejšie vzťahy majú novousadlíci s priamymi susedmi, ktorými sú tiež zväčša rovnako novopristaňovaní obyvatelia, zriedkavejšie i starousadlíci. Tieto kontakty informátori tiež zámerne nevyhľadávajú a majú náhodný, nepravidelný charakter pri spontánnom pohybe po pozemkoch. Z dôvodu susediacich nehnuteľností sú však častejšie a dôsledkom je vyššia miera vzájomného poznania sa. Čo sa týka susedských vzťahov, tak takmer všetci informátori ich vo svojich verbálnych deklaráciách označovali ako bezproblémové a dobré.

5. Vzťahy novousadlíkov a starousadlíkov vo všeobecnosti hodnotia obe strany väčšinou ako pozitívne, resp. neutrálne; časť deklaruje, že s druhou stranou neprichádza do kontaktu. Niekoľko informátorov – sta-

rousadlíkov – hodnotí vzťahy, či presnejšie nových obyvateľov negatívne. Označuje ich za *arogantných, netolerantných, divných, „iných ako my“*.

6. Starousadlíci vo všeobecnosti vnímali rozrastanie sa ich obce skôr negatívne. Hoci oceňovali rozvoj obce, jej atraktivitu, nové možnosti súvisiace s výstavbou (budovanie a revitalizácia infraštruktúry); nepáčilo sa im narušenie pokoja, zástavba na úkor poľnohospodárskej pôdy či voľných plôch, nárast počtu áut a s tým súvisiace problémy s dopravou: „*Všetko to tu zastavujú... a je mi ľúto, že sa strácajú stromy, zeleň.*“ (starousadlík, BA1)

Rozdiely medzi skúmanými lokalitami sa v našom výskume prejavili najmä v intenzite vnímania (na základe deklarovaných výpovedí) fenoménu novopristaňovaných obyvateľov, rozrastajúcej sa obce, problémov s dopravou. Tieto javy viac rezonovali v obci (BA1) s vyšším rastom a mierou suburbanizácie, ktorá ňou „viac žije“. V menšom sídle, s menej intenzívnou mierou suburbanizácie (BA2), sa uvedené fenomény objavovali v prehovoroch informátorov menej často a menej spontánne – zväčša až po priamych otázkach a viac v spojení s inými témami. Na druhej strane, náš výskum neobjavil výraznejšie rozdiely v deklarovanej intenzite a podobe vzájomných kontaktov starousadlíkov a nových obyvateľov v lokalitách (hoci pri odlišnej miere a forme suburbanizácie by sa dali intuitívne predpokladať).

Motivácie pre sťahovanie

Sekundárnou otázkou nášho výskumu bolo zisťovanie motivácií novousadlíkov pre príchod do lokalít – kúpu, či stavbu domu v nich. Ako hlavné príčiny uvádzali informátori – novopristaňovaní obyvatelia – viaceré nasledujúce faktory (neuvádzame ich v hierarchickom poradí významnosti).

1. Cena domu. Hoci dom môže byť o niečo drahší ako kúpa bytu v meste, v kombinácii s rozlohou obytnej plochy a vlastného pozemku vychádza (na m²) spravidla lacnejšie. A okrem väčšieho priestoru, ktorý vlastný dom s pozemkom poskytujú, v prospech domu hovoria aj ďalšie (nižšie uvedené) nezanedbateľné výhody. Z týchto dôvodov sa informátori rozhodli pre kúpu, resp. výstavbu vlastného domu vo vidieckej lokalite a na tento účel si boli ochotní vziať aj hypotekárny úver (ktorým by sa museli pravdepodobne tak či tak zaťažiť aj pri kúpe bytu v meste).

2. „Bývanie v zeleni“ a vlastný pozemok pri dome. Mať okolo svojho domu vlastný súkromný priestor s potenciálom využitia na okrasnú alebo úžitkovú záhradu, bezpečné miesto na hru detí, stretnutia s príbuznými, priateľmi predstavovali ďalšiu informátormi výrazne deklarovanú motiváciu. Vlastníctvo plochy so zeleňou v bezprostrednom kontakte s bývaním je nepochybne výhodou, ktorá je vo vidieckom prostredí samozrejmosťou. Mnohí z informátorov vlastnili tiež psov, preto bol výbeh na dvore, pozemku tiež dôležitým faktorom.

3. Pocit súkromia a slobody. Na rozdiel od bývania v bytových domoch, informátori považovali za výraznú devízu vlastný dom a pozemok, kde sa smú výraznejšie slobodne realizovať. Pozemok i dom si môžu upravovať a stvárňovať podľa vlastných nápadov a predstáv o príjemnom obytom prostredí. *„Hlavne sa mi páči, že... robíme veci pre seba, vytvorili sme si záhon, sadili sme tujky a to vytvára určitú hodnotu pre mňa, že sme si to urobili sami, že sme na tom pracovali.“* (novousadlík, BA1)

Okrem toho, na rozdiel od bývania v meste, majú väčší pocit vlastného súkromia a jeho menšieho narušania susedmi. Aj z tohto dôvodu sa na pozemkoch informátorov vyskytuje nepriehľadný plot alebo tuje, či iné vhodné stromy a kroviny, ktoré vytvárajú vizuálnu izoláciu a zvyšujú pocit súkromia.

4. Pokojné prostredie vidieka. Na rozdiel od bývania v meste zdôrazňovali väčšie ticho (vo dne i v noci), „pomalší život“, menšiu koncentráciu ľudí a budov. Oceňovali viac voľných plôch zelene, príp. i riek, jazier, ktoré môžu slúžiť na pokojné prechádzky, bicyklovanie, jednoducho na pokojné trávenie voľného času v blízkosti bydliska. Vidiecke prostredie tiež považovali za bezpečnejšie a vhodnejšie prostredie pre deti – ich pohyb a hry.

Novopristaňovaní informátori reflektovali už aj niektoré nevýhody, ktoré im prisťahovanie do lokality prinieslo. Keďže ich pracovný život je stále spojený s mestom, sú nútení do práce cestovať. V špičke sú však dopravné trasy preplnené, tvoria sa zápchy a tak sa ich presun výrazne predlžuje. Osobný automobil ako „znak prímestskej lokality“ sa stal nutnosťou. Hoci do všetkých lokalít premáva aj pravidelná hromadná doprava, na auto si informátori zvykli už tak, že si presun bez neho ťažko vedia predstaviť. Cestovanie verejnou dopravou je pre nich nepohodlné, komplikované (kvôli prestupom) i časovo náročnejšie. Dopravnou výhodou lokalít oproti mestu je to, že nemajú prakticky žiadny problém s parkovaním.

Zhrnutie a interpretácia dát

V našom výskume dvoch obcí pri Bratislave sme sa zamerali na zisťovanie úrovne a podoby vzťahov medzi starousadlíkmi a novousadlíkmi v lokalite. Všimli sme si tiež motivácie nových obyvateľov pre prisťahovanie sa do obce. Dáta sme získavali z deklarovaných výpovedí informátorov v etnografickom interview. Z ich analýzy vyplynulo, že ku kontaktom medzi týmito dvoma skupinami dochádza náhodne a sporadicky a ich podoba je formálna a zdvorilostná. Dôvodom je výrazná miera trávenia času v meste (najmä z dôvodu zamestnania); trávenie času v lokalite vo svojom dome, na pozemku a minimálny pohyb nových obyvateľov na verejných priestoroch obce. Vedie k tomu aj deklarovaný nezáujem viacerých novousadlíkov o nadväzovanie intenzívnejších kontaktov v rámci sídla. Ku kontaktom dochádza najmä v „uzlových bodoch interakcie“ (Galčanová 2013: 227), čo sú spoločne užívané verejné priestory (zastávky autobusu, obchod, miesto venčenia psov a pod.). Uvedené zistenia zodpovedajú aj kvantitatívnym výskumom problematiky, ktoré konštatujú nízku mieru kontaktov starousadlíkov s novousadlíkmi (napr. v obciach pri Nitre (Repaská 2013: 131) a nezáujem o takéto kontakty. Toto dokladá aj ďalší sociologický výskum (Gajdoš – Moravanská 2011: 166). Všeobecnosť fenoménu vedie k výraznej kritike suburbií ako faktoru, ktorý oslabuje sociálne väzby, súdržnosť, spôsobuje úpadok „komunitnosti“, angažovanosti, sociálneho kapitálu (napr. Putnam 2000). Výrazne kritická je geografická výskumná tradícia, ktorá „subtópiu“ vníma ako reprezentáciu fragmentujúcej sa, stratifikovanej spoločnosti smerujúcej k úpadku (Vaughan – Griffiths – Haklay 2015: 25 – 26). Na rozdiel od tohto negatívneho pohľadu iné názory poukazujú na vytváranie nových rovnako dôležitých foriem sociálnych väzieb. Tie sú síce menej viazané na fyzický priestor („delokalizované“); sú slabšie, ale na druhej strane početnejšie, a tiež významné. Vaughan, Griffiths a Haklay (2015: 24 – 27) zhŕňajú tieto predstavy ako dystopické, realistické a idealistické reprezentácie suburbií v teoretických prístupoch k štúdiu mestských predmestí. Obdobne napr. Wellman (1979: 1204 – 1206) už skôr hovoril o diskurzoch „stratenej“ (*lost*), „zachránenej“ (*saved*) a „oslobodenej“ (*liberated*) komunity. Kým prvý konštatoval rozbitie pospolitosti a dezintegráciu v modernej spoločnosti, druhý upozorňoval na pretrvanie a trvalú dôležitosť rodinných a susedských väzieb. Tretí diskurz vyvažoval

obidve stanoviská tvrdením, že primárne väzby pretrvávajú, ale sú viac voľnejšie a lokálne menej ukotvené. Špačková a Ouředníček (2011) tvrdia, že kritika sociálneho prostredia suburbií (aj) v značnom množstve post-socialistických urbánnych štúdií sa neopiera o dôkladné empirické dáta, ale preberá skôr len stereotypné obrazy (sociálna anómia a patológia, konformita, anonymita)¹³ zo západnej literatúry. Na základe výskumu v lokalitách pri Prahe argumentujú, že sociálne kontakty, integrácia novousadlíkov a ich participácia na živote obce postupne s dĺžkou bývania v lokalite narastá. K sociálnej kohézii prispieva aj rezidenčná stabilizácia nových obyvateľov v dôsledku súkromného vlastníctva a postupného budovania spoločenských kontaktov detí v škole. Vďaka tomu sa, podľa nich, môžu nové lokality stať stabilnou súčasťou metropolitných regiónov strednej a východnej Európy (Špačková – Ouředníček 2011: 348).¹⁴ Potočný (2006) prichádza s iným faktorom, ktorý ovplyvňuje sociálne kontakty a súvisí s motiváciou. Podľa neho si vzťahy v suburbii buduje nový prisťahovalec vtedy, keď tu chce zostarnúť. Ide o „hľadačov pevného bodu“, ktorí v novom bydlisku hľadajú nejakú formu ukotvenia. Druhý typ obyvateľov, ktorý tu neplánuje navždy zostať, označuje autor ako „konzumentov dobrého bývania“. Títo nestoja o nadväzovanie vzťahov, charakteristické sú pre nich časté odchody a život nezávislý na miestnom dianí. Potočný tiež na základe svojho výskumu lokality pri Prahe uvádza, že najúčinnějšími sprostredkovateľmi kontaktov sú medzi obyvateľmi deti a psi (Potočný 2006: 41).¹⁵

Susedstvo je na rozdiel od ostatných sociálnych vzťahov spojené so spoločne zdieľaným obývaným priestorom. Jeho predpokladom je okrem času aj priestor, v rámci ktorého sa vyskytujú možnosti stretávania sa, a teda i nadväzovania vzťahov (Galčanová 2012: 15). Aj náš výskum ukázal, že k vyššej miere vzájomných kontaktov (v relatívne krátkom čase) dochádza práve v prípade susedov. Častejšie sa stretávajú práve vďaka spoločne zdieľanému priestoru susedných pozemkov, a tým u nich vznikajú predpoklady vyššej miery komunikácie a vzťahov. Vzhľadom na charakter výstavby vo výskumných lokalitách sú však susedmi zväčša novousadlíci (resp. starousadlíci) navzájom. Susedské vzťahy informátori označovali ako dobré. Podobné zistenia – lepšie kontakty a dobré vzťahy susedov, uvádza aj Potočný (2006: 39) pri výskume pražského suburbia.

Vzťahy medzi novousadlíkmi a starousadlíkmi hodnotili obidve strany v našom výskume ako neutrálne a dobré; kritickejší postoj mali k novým obyvateľom starousadlíci, ktorí aj viac reflektovali negatíva suburbanizácie (zaberanie pôdy, narušenie pokoja, dopravné problémy).

Viacere (i vyššie uvedené) bádania predpokladajú takýto model vývoja sociálnych vzťahov v novej suburbannej lokalite: prisťahovanie relatívne odlišnej skupiny obyvateľstva na okraj obce – vytváranie sociálnych kontaktov predovšetkým v rámci tejto skupiny a slabšie kontakty so zvyškom obce – postupné prelínanie oboch skupín formou vynútených i dobrovoľných kontaktov – vytváranie silnejších väzieb v rámci špecifických skupín (deti, matky) prostredníctvom inštitúcií (škola) – intenzifikácia sociálnych kontaktov ďalších skupín (Ouředníček 2013: 67 – 68). Náš výskum sa obmedzil na novousadlíkov, ktorí do lokality prišli len pomerne nedávno, preto takýto vývoj sociálnych vzťahov nevieme potvrdiť. Považujeme ho však – i na základe analyzovaných dát (minimálne identifikované prvé dve fázy) – za veľmi pravdepodobný.

Čo sa týka deklarovaných motivácii novousadlíkov pre prisťahovanie do obce, v ich výpovediach sa najčastejšie objavovali faktory ceny domu, túžby po bývaní v prírodnom, „zelenom“ a pokojnom prostredí vidieka, pocit súkromia a slobody. Podobné dôvody uvádza aj kvalitatívny výskum suburbannej lokality pri Trenčíne (Bošelová 2019). Tieto motivácie sa vyskytujú aj v sociologickom výskume – hoci v hierarchickom poradí dominuje pred nimi dostupnosť mesta, voľné pozemky pre výstavbu, či rodinné dôvody (Gajdoš – Moravanská 2011: 159). Túžba po individualizovanom živote vo vlastnom rodinnom dome v pokojnom prostredí blízko prírody (hoci neďaleko od mesta) je všeobecným zdrojom suburbanných procesov. Umožnil ju rozvoj automobilovej dopravy, stavebný priemysel s lacnejšou výstavbou, dostatočný príjem stredných a vyšších vrstiev i negatívnejšie vnímanie mesta (znečistenie, nebezpečenstvo, kriminalita...) a pod. Ako uvádza Galčanová (2012: 10), rodinný dom môžeme vnímať ako reprezentáciu túžby a hodnôt, ktorá je spojená s produkciou nového typu suburbanneho priestoru. U nás boli tieto javy v období socializmu eliminované. Po politicko-hospodárskej transformácii sa vynorili a viedli k obdobnému procesu ako inde vo svete. Idealistická reprezentácia suburbií ako sídiel, ktoré kombinujú kvality vidieka a mesta, vyjadruje možnosť regenerácie stratenej (vidieckej) minulosti; zachraňuje mesto

pred jeho degradáciou a vidiek pred ekonomickým úpadkom a kultúrnou sterilitou.¹⁶ Táto predstava viedla už pred desaťročiami v USA a v západnej Európe k silnému kultúrnemu stereotypu o dobrom živote a bývaní pre rodinu, k ich idealistickej reprezentácii (Vaughan – Griffiths – Haklay 2015: 27). Zdá sa, že ju v súčasnosti nasledujú aj postsocialistické krajiny vrátane Slovenska. Treba však zdôrazniť, že sa tak deje v odlišných podmienkach a súvislostiach (napr. deindustrializácie a populačnej stagnácie), preto nemôžeme hovoriť o opakovaní analogických procesov.

Záver

Vidiecke lokality sú na Slovensku stále významnou formou osídlenia. Čo sa týka početnosti sídiel, tak výrazne (viac ako 95 %) prevažujú a žije v nich vyše 46 % všetkých obyvateľov Slovenska. Ich aktuálna podoba sa formovala v špecifických dejinných procesoch a súvislostiach. Súčasné rurálne sídla ovplyvnili zásadne spoločenské zmeny socialistického režimu a výrazné zmeny v súvislosti s politicko-ekonomickou transformáciou spoločnosti po roku 1989. Tá priniesla uvoľnenie dlhodobu umelo tlmených procesov redistribúcie obyvateľstva, predovšetkým decentralizačných a dekoncentračných procesov. Dynamizovala sa diferenciácia (umelo homogenizovaných) obcí i regiónov a zvýraznili sa ich socioekonomické rozdiely. Výraznejšia diferenciácia i individualizácia nastala aj v rámci dedinských spoločenstiev. Do 21. storočia tak vstúpili sídla na vidieku ako veľmi rozdielne vo svojich demografických, fyzickopriestorových, ekonomických, rozvojových kapacitách a potenciáloch. Zároveň dochádza k stieraniu hraníc medzi mestom a vidiekom; spolu s ním sa ale objavuje nové rozdelenie na lokality v metropolitnej oblasti (resp. v zázemí miest) a „klasický“ vidiek mimo nej (Gajdoš 2015:

277). Rurálne sídla v tzv. zázemí miest sú obce, ktoré sú spojené s blízkym mestom – zamestnaním i ďalšími aktivitami svojich obyvateľov. Mnohé z nich sú súčasťou procesu suburbanizácie – rastúcou výstavbou i pribúdajúcim obyvateľstvom zviazaných s urbánnym sídlom. Proces (novodobej) suburbanizácie sa na Slovensku objavil v druhej polovici 90. rokov najvýraznejšie v blízkosti Bratislavy a postupne i v okolí ostatných väčších miest. Táto kategória obcí veľkostne i početne narastá a stáva sa tak čoraz dôležitejším javom vidieckeho (či vidiecko-mestského) osídlenia. Hoci sa na Slovensku realizovali už viaceré geografické a sociologické výskumy suburbaných lokalít a vyšli odborné texty, kvalitatívne (etnologické) bádanie týchto sídiel je stále na začiatku.

Prístupy k definovaniu mesta a vidieka, k charakteristike „mestskosti“ a „rurálnosti“, resp. vymedzeniu rôznych druhov sídiel, sú dlhodobé a rôznorodé. Zvlášť náročné sa však javia pri procesoch prelínania týchto dvoch foriem, čo sa deje práve pri suburbanizácii. Mnohé z nich (skôr ako o dichotómii mesto – dedina) preto hovoria o urbánno-rurálnom kontinuu, v rámci ktorého môžeme klasifikovať jednotlivé sídla podľa istých znakov. Tie sa opierajú najmä o kvantitatívne ukazovatele (demografické, socioekonomické, geografické a pod.) v nejakom časopriestorovom kontexte. (Príkladom môže byť aj uvedená sociologická typológia obcí na Slovensku, ktorá presahuje administratívno-právne delenie na mestá a ostatné obce). Avšak etnológia sa usiluje prispieť do tejto diskusie identifikovaním kvalitatívnych charakteristík (napr. „emických“, sociálnokonštruktivistických). Toto hľadanie ju orientuje (aj) na skúmanie úrovně a podôb sociálnych vzťahov medzi obyvateľmi sídiel. Naša štúdia založená na etnografickom výskume dvoch obcí v blízkosti veľkého mesta je príspevkom k takémuto bádaniu uvedených lokalít na Slovensku.

Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA 1/0187/20 *Obraz socialistického mesta*.

POZNÁMKY:

1. Údaje sú uvádzané k 30. 6. 2019. Zdroj: Štatistický úrad <<https://slovak.statistics.sk>>.
2. „Tak ako boli ‚kulaci‘ neprijateľní pre ortodoxných predstaviteľov komunistického režimu v 50. rokoch minulého storočia, tak sa stali úspešné poľnohospodárske družstvá nežiadúcim symbolom socializmu pre mnohých predstaviteľov postkomunistického obdobia.“ (Slavkovský 2016: 101)
3. Uvedené údaje sú k 31. 12. 2014.
4. Táto zóna sa vyznačuje týmito znakmi: obklopuje kompaktné zastavané vnútorné mesto; prelína sa v nich vidiecky život autochtónneho obyvateľstva s mestským spôsobom života alochtónneho obyvateľstva (ktoré sem imigrovalo z vnútorného mesta); je vnútorne diferencovaná z hľadiska miery urbanizácie, pričom táto klesá s rastúcou vzdialenosťou od stredu mesta; z administratívno-právneho hľadiska ide zväčša o samostatné obce (Matlovič – Sedláková 2004).
5. Vymedzenia suburbanizácie sú rôzne a sledujú najmä zmeny v počte obyvateľov, v bytovej výstavbe, v každodennej dochádzke do práce (zo zázemia do jadra tzv. funkčného mestského regiónu) a pod. Nárast týchto ukazovateľov v predmestiach, na okrajoch mesta (v jeho administratívnych hraniciach) sa tiež vo viacerých definíciách chápe ako suburbanizácia. Niektoré definície pracujú s termínom „kompaktné mesto“ ako so súvisle zastavaným funkčne integrovaným územím, mimo ktorého dochádza k suburbanizácii (viď predchádzajúca poznámka).
6. Ide o typy obcí s uvedenými charakteristikami: 1. intenzívna suburbanizácia do veľkomierkových rezidenčných projektov v tesnej blízkosti mesta; 2. intenzívna suburbanizácia s nekoncentrovanou výstavbou v prevažne prírodnom prostredí; 3. suburbanizácia vo vinohradníckej krajine; 4. suburbanizácia vo vzdialenejšom zázemí Bratislavy s prevahou tangenciálnej (začínajúcej a končiacej v zázemí) a dostredivej migrácie; 5. suburbanizácia v „maďarskom“ zázemí Bratislavy; 6. „druhé bývanie“ s prisťahovalcami vo vyššom veku (Šveda – Sládeková-Madajová – Podolák 2019).
7. V susednej Českej republike sa napr. systematicky venuje problematike *Urbánní a regionální laboratoř* na Karlovej univerzite (www.urrlab.cz) s viacerými výstupmi (napr. suburbanizace.cz).
8. V širokom zmysle by sme za suburbanné územia mohli označiť aj panelové sídliská na okrajoch socialistických miest (Šilhánková 2007: 36) ako severoamerický náprotivok suburbií (Hirt 2018: 58). V socialistickom období bola však individualizácia bývania stredných a vyšších tried – znak súčasných suburbií – potlačená.
9. Ide o tieto témy a perspektívy: sociálne vzťahy; dom ako výraz habitu; prejav symbolických a sociálnych hraníc; artikulácia rodu v priestore; materializácia túžby po bezpečí a čistote; reprezentácia vo verejnom diskurze (Galčanová 2012).
10. Výskumné lokality anonymizujeme prostredníctvom uvedených označení.
11. Údaje sme čerpali z dát *Štatistického úradu* za posledných 10 rokov s posledným údajom k 31. 12. 2019. V čase výskumu (r. 2015) bol počet obyvateľov v oboch lokalitách o viac ako 1000 nižší.
12. Dáta z výskumu spracoval a analyzoval v diplomovej práci pod vedením autora štúdie tiež Tomáš Peštuka (2016).
13. Obdobné konštatovania sa spájali aj so samotným mestom či mestským sídliskom. Väčšinou hlboké kvalitatívne výskumy prispeli k narušeniu takéhoto stereotypného vnímania.
14. K podobným záverom – úmernosť dĺžky a stability bývania v lokalite a výšky miestneho sociálneho kapitálu dospel napríklad aj náš výskum na panelovom mestskom sídlisku (Janto 2012). Zdá sa tak, že suburbiá, nové sídelné útvary („paneláky nalezato“) vykazujú viaceré podobnosti s týmito mestskými súbormi.
15. Obdobne to platilo aj pri našom výskume sociálnych vzťahov na mestskom sídlisku (viď poznámka vyššie).
16. Jej novodobé korene môžeme identifikovať aj v silnom hnutí tzv. záhradných miest zo začiatku 20. storočia.

LITERATÚRA:

- Bošelová, Miriama 2019: Sociokultúrne aspekty súčasnej vnútornej suburbannej migrácie na Slovensku – na príklade prímestskej obce Soblahov v okrese Trenčín. *Slovenský národopis* 67, č. 3, s. 275 – 292.
- Danglová, Oľga 2006: *Slovenský vidiek, bariéry a perspektívy rozvoja*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Gajdoš, Peter 2015: *Ako sa mení vidiek na Slovensku*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Gajdoš, Peter – Moravanská, Katarína 2010: *Sociálna typológia sídiel Slovenska*. Bratislava: Sociologický ústav SAV. Dostupné na: <<http://www.sociologia.sav.sk/publikacie.php?id=1241>>.
- Gajdoš, Peter – Moravanská, Katarína 2011: *Suburbanizácia a jej podoba na Slovensku*. Bratislava: VEDA – Vydavateľstvo SAV.
- Gajdoš, Peter – Moravanská, Katarína 2016: *Sídelný vývoj na Slovensku (1990 – 2014) a jeho sociálno-priestorové kontexty a dopady*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Galčanová, Lucie 2012: Proces suburbanizácie v kultúrnej perspektíve – teoretická prehľadová stat'. *Sociológia* 44, č. 1, s. 1 – 29.
- Galčanová, Lucie 2013: Svoboda, súkromí a bezpečí: Nové hraničné priestory v naracích obyvateľ vybraných brněnských předměstí. In: Ouředníček, Martin – Špačková, Petra – Novák, Jakub (eds.): *Sub Urbs: krajina, sídla, lidé*. Praha: Academia, s. 200 – 233.
- Hirt, Sonia 2008: Stuck in the suburbs? Gendered perspectives on living at the edge of the post-communist city. *Cities* 25, č. 6, s. 340 – 354.
- Hirt, Sonia 2012: *Iron Curtains. Gates, suburbs and privatization of space in the post-socialist city*. Wiley-Blackwell.
- Hirt, Sonia 2018: Alternative Peripheries: Socialist Mass Housing Compared with Modern Suburbia. In: Harris, Richard – Lehrer, Ute (eds.): *The Suburban Land Question: A Global Survey*. Toronto: University of Toronto Press, s. 43 – 61.
- Janto, Juraj 2012: Sociálne vzťahy na mestskom sídlisku. *Folia Ethnographica* 46, č. 2, s. 183 – 201.
- Janto, Juraj 2019: Uzavreté rezidenčné areály – nový fenomén slovenských miest. *Etnologické rozpravy* 26, č. 1, s. 19 – 30.
- Kajdanek, Katarzyna 2012: *Suburbanizacja po polsku*. Kraków: Wydawnictwo Nomos.

- Matlovič, René – Sedláková, Alena 2004: Suburbanizácia – transformačný proces priestorovej organizácie postkomunistických miest (empirický príklad Prešova). *Folia geographica* 7, s. 75 – 103.
- Ouředníček, Martin 2013: Výzkum suburbanizace v České republice: současné tendence vývoje a možné aplikace. In: Ouředníček, Martin – Špačková, Petra – Novák, Jakub 2013 (eds.): *Sub Urbs: krajina, sídla, lidé*. Praha: Academia, s. 61 – 80.
- Ouředníček, Martin – Špačková, Petra – Novák, Jakub (eds.) 2013: *Sub Urbs: krajina, sídla, lidé*. Praha: Academia.
- Palak, Mariusz 2016: *Nowe oblicza przedmieść. Socjologiczne studium suburbanizacji w Polsce na przykładzie Rzeszowa*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Peštuka, Tomáš 2016: *Suburbánne obytné zóny ako miesto pre ideálne bývanie?* Diplomová práca. Bratislava: FiF UK.
- Potočný, Tomáš 2006: *Lidé na okraji: Případová studie satelitního městečka*. IVRIS Working Papers [online] 1 (6) [cit. 29. 5. 2020]. Dostupné na: <http://ivris.fss.muni.cz/papers/pdfs/ivriswp001_pocny_lide_na_okraji.pdf>.
- Putnam, Robert D. 2000: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster
- Repaská, Gabriela 2013: Sociálne dôsledky suburbanizácie v suburbannej zóne mesta Nitra v období rokov 1998 – 2009. *Geographia Cassoviensis* 7 (1), s. 122 – 136.
- Slavkovský, Peter 2016: Slovenský roľník v 20. storočí. *Forum Historiae* 10, č. 1, s. 89 – 105.
- Stanilov, Kiril – Sýkora, Luděk (eds.) 2014: *Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*. Wiley-Blackwell.
- Sýkora, Luděk (ed.) 2002: *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku, o.p.s.
- Šilhánková, Vladimíra a kol. 2007: *Suburbanizace – hrozba fungování (malých) měst*. Hradec Králové: Civitas per Populi.
- Špačková, Petra – Ouředníček, Martin 2011: Spinning the web: New social contacts of Prague's suburbanites. *Cities* 29, č. 5, s. 341 – 349.
- Šveda, Martin – Šuška, Pavel (eds.) 2019: *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV.
- Šveda, Martin – Sládeková-Madajová, Michala – Podolák, Peter 2019: Senec nie je Stupava? Regionálna typizácia suburbanneho rozvoja v zázemí Bratislavy. In: Šveda, Martin – Šuška, Pavel (eds.): *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV, s. 279 – 297.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky 2020. Dostupné na: <<https://slovak.statistics.sk>>.
- Ulašínová, Lenka 2014: Diskontinuita vo vidieckej stavebnej kultúre. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* 2, č. 2, s. 49 – 65.
- Vaughan Laura – Griffiths, Sam – Haklay, Muki 2015: The Suburb and the City. In: Vaughan, Laura (ed.): *Suburban Urbanities. Suburbs and the Life of the High Street*. London: UCL Press, s. 11 – 31.
- Wellman, Barry 1979: The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers. *The American Journal of Sociology* 84, č. 5, s. 1201 – 1231.
- Więclaw-Michniewska, Joanna 2006: *Krakowskie suburbia i ich społeczność*. Kraków: Wyd. IGIGP UJ.

Summary

Rural Localities in the Hinterland of Large Cities in Slovakia: from the research on suburban municipalities near Bratislava

The so-called hinterlands of cities constitute one of the important categories of rural localities; these are municipalities that are connected with a nearby city through employment and other activities of their inhabitants. Many of them are part of the suburbanization process with growing residential housing and growing population tied to the urban settlement. The process of (modern) suburbanization in Slovakia appeared in the second half of the 1990s, most markedly near Bratislava and in the vicinity of other larger cities. This category of municipalities is growing in size and number and it is thus becoming an increasingly important phenomenon of rural (or rural-urban) settlement. Qualitative (ethnographic) research on these villages in Slovakia is still in its infancy. In our research on two localities near Bratislava we focused on finding out the level and form of relations between local old inhabitants and new settlers. We also noticed the motivation of new residents to move to the village. We obtained data from the declared statements of informants in an ethnographic interview. Their analysis showed that contacts between the two groups occur randomly and sporadically, and their form is formal and courtesy. The most frequent factors for moving into the village were the price of the house, the desire to live in a “green” and peaceful rural environment, and the feeling of privacy and freedom.

Key words: Rural settlements; hinterland of cities; suburbanization of Slovakia; social relations.

HONTIANSKA PARÁDA – POZITÍVNY PRÍKLAD MARGINALIZOVANEJ OBCE HRUŠOV

Katarína Košťalová (*Katedra sociálnych štúdií a etnológie FF UMB, Banská Bystrica*)

Štúdia je parciálnym výsledkom projektu pod názvom *Sociokultúrny kapitál úspešných obcí ako zdroj udržateľného rozvoja slovenského vidieka* zameraného na výskum, analýzu a interpretáciu sociokultúrneho potenciálu úspešných slovenských obcí, nositeľiek titulu Dedina roka, ktoré môžu byť zdrojom inšpirácie pre zlepšenie kvality života vo vidieckom prostredí na Slovensku. Východiskom je analýza lokálnych aktivít v hospodárskej, sociálnej a kultúrnej oblasti (Luther 2017, 2019). Celoštátna súťaž Dedina roka je súčasťou Programu obnovy dediny (POD), ktorého filozofiou je podporovať vidiecke komunity v ich snahách dosiahnuť lepšiu kvalitu života na vidieku, revitalizovať vidiecke prostredie a smerom k budúcnosti naplňovať idey udržateľného rozvoja. V súlade s uvedeným súťaž preveruje úspešnosť takto zameraných aktivít a oceňuje obce v siedmich kategóriách: Dedina ako hospodár, Dedina ako maľovaná, Dedina ako klenotnica, Dedina ako pospolitosť, Dedina ako partner, Dedina ako hosťiteľ, Dedina ako záhrada (Košťalová 2013). Obec, ktorá podľa odbornej poroty najlepšie spĺňa kritériá, získava titul Dedina roka. Na Slovensku sa súťaž organizuje od roku 2001 s dvojročnou periodicitou a titul doteraz získalo desať obcí.¹

Predmetom môjho výskumu je obec Hrušov (Dedina roka 2003), lokálne spoločenstvo obce a festival Hontianska paráda. Cieľom štúdie je identifikovať činitele, ktoré vstúpili do procesu etablovania festivalu s celoslovenským presahom v marginalizovanej lokalite. Zároveň sa pokúšam odhaliť a popísať aj to, ako *vice versa* toto podujatie ovplyvnilo obec a jej obyvateľov, akú úlohu zohráva na rozvoji obce. Všímam si sociálne interakcie kooperácie a zodpovednosti s dôrazom na komunikačné i medzigeneračné väzby potrebné pre vitalitu lokálnej komunity i vnímanie a naplňovanie hodnôt kultúrneho dedičstva. A v neposlednom rade si všímam i ohrozenia vo väzbe na marginalizovanú lokalitu či festival. Prezintovaný výskum predstavuje úvodnú sondu do zvolenej problematiky.

Výber témy súvisí s cieľmi a metodológiou projektu, preto sa nezameriavam na dramaturgickú a programovú skladbu jednotlivých čísel festivalu, nesledujem ani jeho ekonomický aspekt, vplyv na turizmus a podobne. Štú-

dia prezentuje výsledky etnologických výskumov, ktoré som realizovala priebežne počas viacerých etáp, najmä v rokoch 2017 – 2019, sériou krátkodobých, opakovaných pobyto. Z metodologického hľadiska boli použité základné etnografické metódy kvalitatívneho charakteru, metódy zúčastneného pozorovania a pološtandardizovaných rozhovorov, ako i štúdium literatúry, lokálnej tlače, materiálov a dokumentov. Počas výskumu som absolvovala rozhovory so štyridsiatimi respondentmi, pričom niektoré stretnutia som absolvovala viackrát. Skupinu respondentov tvorili lídri obce (starosta bývalý i súčasný, pracovníčky a pracovníci obecného úradu, učiteľky základnej školy, predstavitelia spolkov, miestny farár), členovia kultúrno-spoločenských združení, príslušníci mládežníckej skupiny, žiaci a žiačky základnej školy, obyvatelia obce. Dodržanie etiky výskumu a zodpovednosť k societe ma viedli k anonymizácii respondentov. Preto ich uvádzam len rozlíšením rodu: m. – muž, ž. – žena s uvedením piatich vekových kategórií: do 18 rokov, 19 – 40 rokov, 41 – 60 rokov, 61 – 80 rokov. Pri jednotlivých výpovediach nie sú uvedené mená ani údaje, ktoré by mohli identifikovať autorstvo. Výpovede respondentov, ktoré považujem za nenahraditeľné z hľadiska dokreslenia témy i celkovej atmosféry, uvádzam v texte kurzívou a sú uvedené v súlade s ortografickými pravidlami.

Vidiecky priestor ako organická súčasť celkového osídlenia je diverzifikovaný a nemožno ho ponímať izolovane a homogénne. V ostatnom období sa vytvárajú vhodné predpoklady na kvalitatívne orientovaný rozvoj sídiel, na revitalizáciu i na environmentálne a sociálne priaznivejší rozvoj vidieka. Vidiek má v kontexte nových vývojových tendencií dobrú perspektívu. Predstavuje alternatívne sídelné prostredie, ktorého obytná, sociálna, kultúrna a ekologická atraktivita neustále rastie. Komplikovanejšia situácia je v malých vidieckych sídlach marginalizovaných, najmenej rozvinutých regiónov, v koncových obciach. V týchto lokalitách sa podľa sociológov Petra Gajdoša a Ľubomíra Falt'ana, ktorí v nich realizovali viaceré výskumy, kumulujú problémy ekonomické s problémami sociálnymi, s kvalitou ľudských zdrojov, s vybudovanou infraštruktúrou, ktoré nie sú atraktív-

ne a konkurencieschopné. Vzhľadom na obmedzenia miestneho trhu práce tu rastie počet nezamestnaných a dlhodobé odchádzanie za prácou. V dôsledku odchodu mladších vekových kategórií pretrváva skôr demografická stagnácia či pokles počtu obyvateľov, výraznejší je proces starnutia populácie, zhoršovanie vzdelanostnej štruktúry obyvateľov, čím sa znižuje kvalita ľudského potenciálu (Gajdoš 2005: 116 – 117; Falt'an 2011a: 146).

Vychádzajúc z konceptu výskumu súčasného vidieka *rural resilience* (koncept životaschopnosti/odolnosti vidieka), považujem za dôležitý činiteľ budovania odolnosti voči nepriaznivým zmenám faktor budovania spolupatričnosti, „schopnosť komunitnej participácie, spolupráce, solidarity, úcty, rešpektu a tolerancie v situáciách akéhokoľvek nepriaznivého vývoja rurálnej lokality“ (Bitušíková 2019: 268). S týmto konceptom úzko súvisí aj koncept periférnosti *peripherality* – periférne, marginalizované lokality (Pezzi – Urso 2017), kde jednou zo stratégií lokálneho rozvoja v periférnych lokalitách je využívanie „fenoménu hmotného aj nehmotného kultúrneho a prírodného dedičstva, ktoré prilákajú do regiónu nových návštevníkov a aktérov [...] Na tejto lokálnej úrovni hrajú kľúčovú úlohu sociálno-kultúrne faktory ako dôvera, ochota spolupracovať a schopnosť otvoriť sa vonkajším vplyvom a kontaktom“ (Bitušíková 2019: 269). V oboch konceptoch sa do popredia dostáva komunita, kooperácia, sociálne väzby i hodnoty prírodného a kultúrneho dedičstva, ktoré sú stimulom pre rozvoj marginalizovanej lokality. Ide o synergiu faktorov, schopnosť jednotlivých subjektov iniciovať, rozvíjať, motivovať, vychovávať a vlastnými zdrojmi budovať životaschopnosť marginalizovanej, periférnej obce a lokálneho spoločenstva. Do kategórie marginalizovaných, najmenej rozvinutých okresov Slovenska bol zaradený i okres Veľký Krτίš², v ktorom sa nachádza výskumná lokalita Hrušov.

Charakteristika výskumnej lokality

Hrušov leží v južnej časti stredného Slovenska, mimo hlavných sídelných rozvojových osí regiónu, 42 km západne od okresného mesta, na území niekdajšej Hontianskej stolice. Predstavuje zlomovú obec medzi slovensky a maďarsky hovoriacimi dedinami v tejto časti okresu. Hrušov je z etnického pohľadu slovenskou obcou (susedná Vinica je už lokalitou s dominujúcim obyvateľstvom maďarskej národnosti). V obci žije 835 obyvateľov zväčša rímskokatolíckeho vierovyznania, z toho počtu 144 Rómov v separovanej osade Kopanička.³ Pre

obec bola charakteristická dvojrezidenčnosť, čo znamená, že obyvatelia počas týždňa hospodárili na lazoch, kde bývali a v nedeľu sa schádzali v dedine, kde mali svoje druhé domy (ale bez hospodárstva).⁴ Obyvatelia sa živili výlučne roľníckym spôsobom a príležitostnou sezónnou prácou v poľnohospodárstve, na stavbách a v horách. Nebola rozvinutá remeselná výroba ani priemysel. Neekonomická poľnohospodárska výroba neposkytuje dostatok pracovných príležitostí ani v súčasnosti, obyvatelia dochádzajú za prácou do iných slovenských miest i do zahraničia. Na základe charakteristiky lokality vidíme, že ide o excentricky ležiacu dedinu, ktorá susedí s obcami s inou etnicitou (maďarskou) i konfesiou (obyvatelia evanjelického augsburského vierovyznania). Táto relatívna uzavretosť obce sa odrážala aj v uzatváraní endogamných manželstiev i v zachovaní javov tradičnej kultúry (Košťalová 2019: 46). Napriek objektívne zložitým podmienkam života je práve relatívna izolovanosť obce jedným z posilňujúcich determinantov lokálnej a kultúrnej identity a zdrojov zdravého patriotizmu jej členov (Krišková 2019: 312). V procesoch kolektívnej identifikácie lokálnej komunity významnú úlohu zohráva kultúrne dedičstvo. Možno o ňom hovoriť ako o kľúčovom prvku, o špecifickom identifikačnom kóde, ktorým spoločenstvo disponuje. Hrušov zaujme súborom zachovalých ľudových obydľí, ekologickým využívaním obhospodarovania krajiny obce, živými javmi tradičnej kultúry i výnimočným ľudským potenciálom s netradičnou schopnosťou občanov stretávať sa, vzájomne sa rešpektovať a spolupracovať. Obec upúta spolkovým a kultúrno-spoločenským životom, čím prispieva ku kvalite života. Pôsobí tu Občianska spoločnosť obyvateľov Hrušova (OSOH), Združenie vidieckeho turizmu a agroturizmu Hont, folklórna skupina Hrušov, detská folklórna skupina Ragačinka, telovýchovná jednota, klub turistov, dobrovoľný hasičský zbor, poľovnícke združenie a iné organizácie a spolky.

Hrušov sa stal víťazom národnej súťaže Dedina roka, ktoré sa nieslo v duchu motta Cestou k jedinečnosti. Išlo o posudzovanie udržiavania kultúrnej krajiny v ekologických súvislostiach, posilnenie identity a sebauvedomenia obyvateľov dediny, a to najmä prostredníctvom kultúrnych iniciatív, ďalšieho vzdelávania priamo v dedine, znovuoživenia tradičných a udržania súčasných kultúrnych a sociálnych hodnôt. Ako víťaz národnej súťaže mal právo reprezentovať Slovenskú republiku v súťaži o Európsku cenu obnovy dediny.⁵ Členovia medzinárodnej poroty, ktorá Hrušov navštívila, udelili obci špeciál-

ne ocenenie z dôvodu, že za „najťažších geografických a hospodárskych podmienok je na najlepšej ceste uchrániť si svoju identitu, vybudovať infraštruktúru, zlepšiť kvalitu života a vybudovať prijateľný turizmus pri uplatňovaní tradičných remesiel a kultúrnych aktivít. Pozoruhodná je aj integrácia Rómov v škole a spoločnosti, ako aj príkladná spolupráca so susednými obcami a združeniami“ (Bendík 2004: 1). Podľa etnológa Jána Botíka, ktorý v regióne Hont realizoval početné výskumy, je potenciál Hrušova a Hrušovčanov v zachovávaní ľudových tradícií, v ich vzťahu ku kultúrnym hodnotám, a tak isto vôľa a súdržnosť lokálneho spoločenstva, ktoré sa prejavujú pri organizovaní a zapájaní do rôznych prezentácií (Botík 2014). Jednou z prezentácií a popularizácií Hrušova je aj séria publikačných výstupov v edícii Tradičná ľudová kultúra, realizovaný projekt Ekomúzeum Hont i vybudovaný Náučný chodník. V obci pravidelne organizujú charitatívnu aktivitu Autobus dobrej vôle i viaceré kultúrne podujatia, napríklad Folklórny ples i festival Hontianska paráda.

Lokálne spoločenstvo pre festival

Hontianska paráda sa slangovo a skrátene nazýva *Paráda*. V štúdiu používam obidva názvy i termín festival, ktorý sa používa v materiáloch, správach a marketingových formátoch. I napriek tomu, že sa súčasné festivaly realizujú v dobe, ktorá sa „prejavuje ako odosobnená, konzumná, rýchle strácajúca záujem, preskakujúca z novinky na novinku, predsa sa hlási k príklonu k tradíciám predkov“ (Lochmanová 2018: 13). Festival v spoločenských vedách „predstavuje zoskupenie rôznych udalostí: sakrálnych a profánnych, súkromných a verejných, festival potvrdzuje tradície a zavádza inovácie, prináša nostalgické oživenia a revitalizáciu javov“ (Falassi 1987: 1). Komisia pre austrálsky cestovný ruch (South Australian Tourism Commission 1997: 2) definuje festivaly ako „oslavy niečoho, čo si miestna komunita želá zdieľať a zapájať verejnosť ako participantov do svojich skúseností. Ich najdôležitejším cieľom je ponúknuť návštevníkom skúsenosť, ktorá sa líši od každodenného života“ (podľa Arcodia – Whitford 2006: 3). Festivaly tak môžeme označiť za miesta interakcie lokálneho spoločenstva a verejnosti/návštevníkov, ktorým poskytujú jedinečné a špecifické zážitky a zábavu. „Na prvý pohľad sa festivaly javia ako rekreačné aktivity podporované túžbou ľudí po relaxácii, potešení, socializácii i úteku. Bližší pohľad však ukazuje, že festivaly sú dynamickými mikrokozmi živšej kultúry, sú miestami, ktoré stelesňujú ľudskú potrebu sociálnej

interakcie, zdieľanej identity, sebahodnotenia a komunitných zážitkov“ (Wasylycia-Leis 2016: 40). Ich sociálna funkcia úzko súvisí s hodnotami, ktoré komunita považuje za esenciálne a nevyhnutné pre svoju historickú kontinuitu i sociálnu identitu, čo je prípadom Hontianskej parády.

Každé spoločenstvo, vrátane lokálnych, do značnej miery závisí od toho, akým spôsobom dokáže riešiť potreby svojho fungovania a svojho rozvoja zo zdrojov, ktoré sú v mieste jeho existencie. Vzťah človeka k obci, k územiu, k societe je formovaný danosťami, ktoré poskytuje, ale človek ich môže svojimi aktivitami pozitívne alebo negatívne ovplyvniť (Danglová 2007: 119; Falt'an 2011b: 16). K podobným záverom dospela aj slovenská etnologička Ľubica Falt'anová, ktorá konštatuje, že malé obce sú schopné rozvíjať sa po stránke kultúrno-spoločenskej s využitím vnútorného potenciálu, najmä však v závislosti od kvality riadenia obce a schopnosti spolupráce ich jednotlivých rozvojových subjektov (Falt'anová 2011: 226, 227).

Špecifické životné podmienky (geografické, socio-ekonomické a kultúrne prostredie, život na lazoch, zložitá komunikačné prepojenie do miest) lokálne spoločenstvo Hrušova na jednej strane devalvujú, na strane druhej ho podnecujú k súdržnosti, k potrebe zdieľať skúsenosti, budovať komunitu a jej vitalitu, tak dôležité pre rozvoj obce a formovanie lokálnej identity. Prezentovať hodnoty kultúrneho dedičstva a najmä zdieľať životnú empiriu, zapojiť verejnosť ako participantov do svojich skúseností, predstavuje platformu, ktorá sa pretavuje do formy a programovej štruktúry podujatia. Zároveň to konvenuje aj so základnými charakteristikami festivalov vo všeobecnosti (komunita, prezentovanie akceptovaných hodnôt, sociálna interakcia a komunikácia, zdieľanie zážitkov i jedinečnosť situácie). Pri kreovaní Hontianskej parády sa tvorcovia opierali v prvom rade o ľudské zdroje (aktívnych jedincov), prírodné prostredie, kultúrne dedičstvo i kultúrno-spoločenské aktivity, ktoré sa realizovali v obci. Za kľúčových aktérov v Hrušove môžeme považovať lídrov s proaktívnym a motivujúcim prístupom (starosta, predstavitelia obecného zastupiteľstva, zástupcovia záujmových združení i iniciatívni, výrazní jednotlivci). Od osobnosti lídrov, ich autority, komunikačných schopností a dôveryhodnosti závisí rozvoj obce i realizácia projektov a podujatí. Aktéri navštívili pred prvým ročníkom takmer každú rodinu v Hrušove. Aktívne vstupovali do komunikácie s obyvateľmi, vysvetľovali zámer, ciele, dramaturgiu festivalu, motivovali ľudí pre kooperáciu a identifikovali

vali vlastné zdroje (organizačné zabezpečenie: možnosti ubytovania, stravovania, priestorové možnosti i naplnenie programovej skladby). Pri príprave bolo možné stavať na tradíciách dobrovoľného združovania, aktívnej spolkovej činnosti, koexistencii generácií, dobre fungujúcich inštitúciách a na skúsenostiach pri realizovaní početných lokálnych aktivít vo väzbe na tradičnú kultúru.

Súčasný rozvoj vidieka nie je možné dosiahnuť iba podporou „zhora“, ale predovšetkým bazálnou vôľou, snahou prispieť, zúčastniť sa aktívnou činnosťou lokality „zdola“. Festival vznikol a ďalej sa formoval práve zdola (bez koordinácie štátnych inštitúcií), s cieľom prezentovať prírodné, kultúrne hodnoty a špecifiká menej známeho regiónu Hont. Počas svojej existencie sa kreoval aj ako agroturistický, cykloturistický projekt so zámerom podporovať vidiecky turizmus a na jeho realizácii mali participovať viaceré hontianske obce, k čomu ale nedošlo. *Paráda* sa postupne vyprofilovala po dramatickej, programovej i organizačnej stránke na jeden z najvýznamnejších prezentačných festivalov tradičnej kultúry obce i regiónu a má celoslovenský presah. Organizuje ju obec, koná sa pravidelne od roku 1996 počas dvoch dní v auguste, spolupracuje na nej tretina obyvateľov a každoročne ju navštívi približne dvanásť až päťnásťtisíc návštevníkov.

Hontianska paráda je tvorená na piatich pilieroch: život na lazoch, dvory, zručnosť remeselníkov, výstavy a scénické programy, ktoré stručne charakterizujem. *Paráda* nekopírovala iné podujatia. Jej zakladatelia prišli v čase jej založenia s novou myšlienkou priblížiť tra-

dičný spôsob života Hrušovčanov, *zažiť deň na lazoch*. V autentickom prostredí sú návštevníkom prezentované rôzne pracovné postupy, napríklad ukážky súvisiace so žatvou (ručné kosenie, viazanie do snopov, mlátenie obilia cepmi i mlátačkou), spracovaním konope, výrobou dreveného uhlia, kamenárskou prácou, pečením *lepníkov*⁶ a domáceho chleba v kamennej peci spojené s ich ochutnávkou. Zároveň tu vzniká aktívny, otvorený komunikačný mechanizmus, ktorý dáva priestor pre neformálne správanie. Aktéri nielen predvádzajú, ale aj vysvetľujú pracovné postupy, rozprávajú príbehy zo života a komunikujú s návštevníkmi. Tým, že dochádza k výmene informácií, k transmisii kultúrnych hodnôt, k posilneniu interakcie a k stieraniu dichotómie aktér/divák, sa návštevníci stávajú súčasťou fyzického a kultúrneho priestoru a majú tak možnosť zapájať sa interaktívne do celého diania. Okrem toho sa v centrálnej časti obce koná jarmok, kde svoje zručnosti predvádzajú remeselníci a výrobcovia z celého Slovenska. Hontianska paráda poskytuje svojim návštevníkom stravovanie i v priestoroch súkromných dvorov, ktorých je približne sedemnášť. Ide o zážitkovú formu gastronómie, kde sú miestne kulinárne špeciality pripravované pred zrakmi návštevníkov (*front cooking*). Už samotné názvy dvorov evokujú, aké miestne pochúťky sa ponúkajú: Hrušovský dvor⁷, Haluškový dvor, Poľovnícky dvor, *Pufancový dvor*⁸, Páleníčiarsky dvor, Vinársky dvor, Včelársky dvor a ďalšie. Pripravené sú *lepníky*, chleby s masťou a cibuľou, pampúšky a iné lokálne špeciality. Jedlá i vína prezentuje i susedná maďarská obec Vinica.

Hontianska paráda, ukážka zo žatvy. Foto Katarína Košťalová 2019

Hontianska paráda, cepáši. Foto Katarína Košťalová 2019

„Vyše desať rokov som v Hrušovskom dvore pri chlebe s cibuľou. Za dva dni minieme takých tristo päťdesiat bochníkov chleba, sedemdesiat kilo cibule a tridsaťpäť kilo masť. A zráťaj si, koľko to je za tých desať rokov.“ (ž. 19 – 40 r.)

„Na tie naše hrušovské chlebičky a lepníky vymiesim tri a pol metra múky v rukách [350 kg]. Tie chlebičky chce každý a veru sa nedá žeby sme vedeli dať každému domov.“ (ž. 61 – 80 r.)

K sprievodným podujatiam patria napr. i výstavy stabilákov⁹ či traktorov. Počas festivalu sú otvorené i zrekonštruované objekty, napr. ľudový dom, hasičská zbrojnica, kováčska vyhňa, vínne pivnice. V programovej štruktúre majú svoje miesto aj scénické programy, ktoré sú uvádzané na miestnom amfiteátri. Stabilnou súčasťou sú programy, v rámci ktorých sa prezentujú domáce kolektívy, ľudové hudby a jednotlivci. Ich nosným zámerom je predstaviť tradičnú kultúru obce a zapojiť do nich viaceré hrušovské generácie. Dramaturgia festivalu vychádza aj z pôvodnej myšlienky podporovať i prezentovať kultúru regiónu Hont a presadzovať funkciu lokálnej a regionálnej znakovosti. Účasť na festivale je silným motivačným impulzom pre skupiny z hontianskych obcí a miest, ktoré sa aj vďaka nemu aktivizujú. V programovej štruktúre sú zakomponované aj vystúpenia kolektívov maďarskej národnosti i prezentácie menších zoskupení na menších, príležitostne zhotovených pódiiach v katastri obce. Rómovia z Kopaničky sa zapájajú do programov len sporadicky i napriek tomu, že sa ich vystúpenia (tanečné a spevácke čísla) i prezentácia nimi pripravovaných jedál stretli u návštevníkov s pozitívnym ohlasom.

V lokálnom spoločenstve Hrušova je možné vidieť pomerne jednoduchú, stabilnú a prehľadnú sieť sociálnych vzťahov medzi jej členmi. Je založená na dlhodobých, krížiacich sa interpersonálnych vzťahoch, osobných kontaktoch rodín budovaných niekoľkými generáciami, na rodinných, kamarátskych, susedských vzťahoch, väzbách na princípe konfesie, generačnej blízkosti a členstva v záujmových kolektívoch. S uvedeným súvisí aj väčšia miera formálnej i neformálnej sociálnej kontroly správania, dodržiavanie hodnôt ako napríklad dôvera, solidarita, kooperácia, participácia. Príprava, realizácia i samotný priebeh festivalu vytvára podmienky aj pre spontánne dôvody stretnutí, témy k rozhovorom, k výmene názorov, čo podnecuje intenzívnejší sociálny život. Tieto charakteristiky predstavujú určitú záruku adekvátnej socializácie, in-

teriorizácie a kooperácie. Kooperácia medzi generáciami úzko súvisí aj s procesom transmisie kultúrnych hodnôt (transmisia vertikálna, horizontálna i obkročná¹⁰), čím sa do popredia dostáva aj funkcia výchovná. Pri príprave aktivít a ukážok činností súvisiacich napríklad so žatvou, pečením chleba, lepníkov, spracovaním ľanu, stavaním drevenej míle sa pracovné postupy a zručnosti odovzdávajú z generácie na generáciu. Pri ich predvádzaní spolu participujú aj tri pokolenia. Podobne je to aj pri scénických programoch hrušovských generácií.

„Ja som kedysi robila na žatve. Ale mňa od začiatku veľmi lákalo to konope, to spracovanie. Potom po materskej, to som s deťmi nemohla ísť na žatvu, tak sme sa taká partia mamičiek dali dokopy a šli sme predvádzať to konope. Tety nás to naučili. Aj ich vždy voláme také

*Hontianska paráda, pečenie lepníkov v kamennej peci.
Foto Katarína Košťalová 2019*

najstaršie tri, štyri tie sú tam s nami. Aj deti sú tam s nami, už sa naučili súkať, motať. To sa aj smejeme, že na konope privítame každú mamičku z dediny čo nevie čorobiť s deťmi počas Parády.“ (ž. 41 – 60 r.)

„To máme zavedené tak, že deti zo súboru od piateho ročníka pomáhajú na Paráde. Bud' si ony nájdu miesto kde, čo, alebo im nájdem miesto kde vypomôcť ja. Ony sa najskôr toho aj boja, ale keď začnú a zažijú ten prvý rok, veľa sa naučia. Ony si už vedia predstaviť, že to budú viesť. Ale je to pre nich, aj pre tých starších náročné. Ja ich obdivujem. Viacerí musia prísť z tých lazov, majú skúšky, prípravy a ešte aj doma to dať do poriadku, lebo čakajú hostí.“ (ž. 41 – 60 r.)

Pozitívny prístup k Hontianskej paráde sa vytvára najmä u tej časti lokálneho spoločenstva, ktorá je aktívna. Ide o ľudí priamo zainteresovaných, účinkujúcich, organizátorov, ale aj tých, ktorí na *Paráde* priamo neparticipujú, lebo k nim prichádza rodina, väčší počet známych a s nimi chcú zdieľať spoločný čas. Ako som už spomínala, festival kladie vysoké nároky na ľudí, aktérov hostiteľskej komunity. I napriek tomu, že sa motivujú a aktivizujú, tieto nároky okrem pozitívnych impulzov prinášajú aj pocity vyhorania a vyčerpanosti obyvateľov. Inú skupinu tvoria obyvatelia, ktorí sa z rôznych dôvodov nezapájajú do kultúrno-spoločenského života v obci (napríklad nedostatok času, považujú to za zbytočnosť, stratu času) a nemajú potrebu, prípadne schopnosti participovať. Kriticky sa vyjadrujú najmä k nevhodnému správaniu návštevníkov, k zvýšenému hluku, veľkému počtu cudzích ľudí, ku kon-

*Hontianska paráda, hrušovské generácie na amfiteátri.
Foto Katarína Košťalová 2019*

zumácii alkoholu a strate súkromia. Ďalšou skupinou sú respondenti s ambivalentným postojom k podujatiu. Sú to ľudia, ktorí ale v konečnom hodnotení vnímajú lídrov ako ľudí s prínosom pre lokálne spoločenstvo, osoby s vysokým sociálnym statusom v obci. V tomto kontexte by sa dalo očakávať, že v obci, kde náboženský život v rodinách zohráva dôležitú úlohu, kde sa obyvatelia aktívne podieľajú na cirkevnom živote a staršia generácia vychováva v tomto duchu svoje deti, ktoré navštevujú náboženskú výchovu v rámci vyučovania, je aj osobnosť farára stmelujúcim a motivujúcim subjektom. Očakávalo by sa, že je významným aktérom, oporou, ktorá prepája, aktivizuje a motivuje k spolupráci rôzne vekové skupiny a je nápomocný aj pri práci s rómskou komunitou. V súčasnej dobe miestny farár nevysiela impulzy pre aktívne kroky smerujúce k participácii a ku kooperácii a jeho postoj ku kultúrnym aktivitám obyvateľov je pasívny.

Festival pre lokálne spoločenstvo

Ak by som mala vystihnúť, čo priniesol festival pre lokálne spoločenstvo, potom je to určite zmena vo vnímaní obce a zmenu jej obyvateľov. Tí prostredníctvom Hontianskej parády vyšli zo svojho mikrosvetu, otvorili sa širokej verejnosti, prezentovali sa a prijali výzvy smerujúce k rozvoju. Festival podnecuje aktérov k účasti na vytváraní a udržiavaní života komunity, jej aktivít a zároveň predstavuje aj určitú formu reprezentácie lokálneho spoločenstva. Pre Hrušovčanov je školou občianskej spolupráce a pospolitosti. Život v obci sa zmenil, netvorí ho hospodársky kolobeh roka, ale cyklus od *Parády ku Paráde*, ktorá sa postupne stala pevným bodom, ukotvením lokálneho spoločenstva. Festival aktérom i zúčastneným zefektívňuje procesy, ktoré vytvárajú medzi ľuďmi zmysel pre kooperáciu, dobrú vôľu, reciprocitu, spolupatričnosť a priateľstvo (Arcodia – Whitford 2006: 2). Zároveň sa spolupodieľa na tvorbe spoločných cieľov a hodnôt spoločenstva a v neposlednom rade poskytuje špecifické, nekaždodenné, zážitkové naplnenie (pre návštevníkov i samotných aktérov). Hontianska paráda je aj významným a dôležitým identifikačným prostriedkom Hrušovčanov. Môžeme ho označiť i ako nástroj, symbol identity, signovať ako imidž, značku obce, ktorá sa stala jej integrálnou súčasťou.

Pri opisoch festivalu – čo dáva festival obyvateľom a obci – respondenti rôznych vekových skupín najčastejšie deklarovali:

- pocit hrdosti, pýchy na svoju obec, obyvateľov, zvýšené sebavedomie;

- zviditeľnenie sa;
- upevňovanie vzťahov medzi členmi lokálneho spoločenstva, vitalita komunity (kultúrna kontinuita, medzi-generačná transmisia, posilnenie lokálnej spolupatričnosti);
- získanie skúseností, nových zručností (komunikačné, organizačné, projektové, umelecké, ekonomické, marketingové);
- uvedomovanie si a vnímanie hodnôt kultúrneho a prírodného dedičstva;
- prezentovanie lokálnych tradícií, uchovávanie i oživovanie javov tradičnej kultúry;
- prežívanie sviatočného času, zážitkov, radosti;
- rozšírenie sociálneho kapitálu, vytvorenie priateľstiev (domáci – návštevníci, domáci – účinkujúci/remeselníci);
- tvorenie inovatívnych a projektových zámerov a ich realizácia (vedením obce);
- zveľadenie fyzického vzhľadu obce;
- uvedomenie si pozitívnych ekonomických aspektov – prínos pre obec. Pre jednotlivcov je finančná odmena za spoluprácu a realizáciu zanedbateľná.¹¹

V texte uvádzané konštatovania dokumentujú nasledovné výpovede respondentov.

*„A Hrušov! Hnojová dedina, lazníci. Tak nás volali. Považovali nás za menejcenných. Ľudia ani nevedeli, kde je Hrušov. Tak sme aj boli len ako šedá myška. A teraz, keď sa nás spýtajú skade sme, skôr poznajú Hrušov ako Krtíš.“*¹² (Ž. 41 – 60 r.)

„Teším sa veľmi, že my máme Parádu, lebo teraz sme známi a máme aj kamarátov po celom Slovensku. Tí ľudia sa nás kadečo vypyávajú, chvália nás ako to vieme urobiť, akí sme šikovní.“ (Ž. do 18 r.)

„Keď rozmýšľam nad tým, čo nám festival dal, tak posun ľudí zvnútra a spoznanie ľuďmi zvonka. A že je to dobré, si naši ľudia uvedomujú, lebo im to povedia práve tí zvonka.“ (Ž. 41 – 60 r.)

„Jedna akcia tvorí druhú a ľudia sa ostrieľajú. Tak by som povedala, že už si viem poradiť keď sa niečo stane, nebežím hneď na úrad. Nebojím sa podať nejaký návrh, myšlienku. Kdeže by som sa kedysi sama ozvala, alebo niečo povedala.“ (Ž. 61 – 80 r.)

„Tá Paráda je naozaj ako ďalší sviatok pre ľudí. Príde rodina, deti z miest, prídu známi. Tak ako sú Vianoce, Veľká noc.“ (Ž. 41 – 60 r.)

„Som presvedčený, že keby nebola Paráda, tak už je tu konečná.“ (m. 41 – 60 r.)

Festival prispieva k zvýšeniu kvality života v obci, k výstavbe alebo prestavbe časti dediny, budov, zariadení, na čo obec úspešne využíva financie zo získaných projektov (revitalizácia centra obce, rekonštrukcia komunikácii, hygienických zariadení v rómskej osade, rekonštrukcia základnej a materskej školy, obnova náučného chodníka). Posilňuje partnerstvá, ktoré už existujú, prípadne sa formujú nové, a to na úrovni jednotlivcov, obce (spolupráca inštitúcií, spolkov, združení), územno-samosprávneho i cezhraničného regiónu. V tomto kontexte je dôležité upozorniť na osobnosť lídrov v obci, ktorí sú schopní partnerstvá vytvoriť a spoluprácu pretaviť do poradenskej, metodической či projektovej spolupráce podporujúcej rozvoj. Výsledkom čoho je napríklad realizácia projektu Ekomúzeum Hont s presahom na širšie územie mikroregiónu Krtíšskeho Poipia i uskutočnenie maďarsko-slovenského projektu, ktorého cieľom je aj úprava priestorov pre konanie festivalu, vytvorenie multimediálneho filmu a podobne. Každým rokom sa niečo zmení, vybuduje, dedina sa vyčistí, čím sa zvyšuje povedomie obyvateľov o environmentálnej oblasti, o vzhľade vidieckeho priestoru. Rómovia z osady Kopanička sú, aspoň čiastočne, motivovaní zlepšiť vzhľad svojho prostredia. Niektorí z nich (približne dvadsať) pracujú na festivale ako členovia i členky technickej a upratovacej čaty. *„Keď to porovnáam s inými dedinami, tak chudobné domy tu máme, ale aspoň je tu čisto kvôli tej Paráde. Zlikvidovali sa skládky, ploty staré sa vymenili, alebo zrúcané domy sa upratali“* (Ž. 41 – 60 r.). Organizovanie festivalu podporuje i efektívnejšie využívanie domácich zdrojov a to tým, že sú prezentované domáce produkty. Počas festivalu sa v dvoroch ponúkajú domáce kulinárne špeciality (jedlá, nápoje), ktoré by inak zostali anonymné. Stánky, kde návštevníci majú možnosť vidieť priamo aj prípravu jedál, napríklad hrušovského chleba, *lepníkov* či *pufancov*, sú vyhľadávaným miestom kulinárneho i spoločenského zážitku.

Hrušov ako hostiteľská destinácia má jedinečné prírodné bohatstvo, ktoré môže byť výhodne použité v procese kreovania dramaturgickej skladby, marketingu festivalu a jeho organizačného zabezpečenia. Návštevníci sú ubytovaní v miestnej ubytovni, v stanovom tábore alebo priamo v rodinách. Domáci im prepúšťajú a delia sa s nimi o svoj súkromný priestor, pustia ich do svojich domov či dvorov. Vo viacerých prípadoch sa návštevníci k „svojim rodinám“ vracajú, pretože si rokmi vybudovali blízke priateľstvá. Tie isté environmentálne vlastnosti

však môžu byť krehké z hľadiska životného prostredia a vyžadujú si osobitný prístup na zabezpečenie ochrany pred negatívnymi vplyvmi, vrátane environmentálneho poškodenia (zvýšená doprava a hluk, neporiadok, potreba hygienických zariadení, preplnenosť priestoru). Okrem uvedeného ide aj o narušenie lokálneho priestoru a životného štýlu obyvateľov (strata súkromia). V tomto kontexte môžeme hovoriť o dočasnom osídlení, kolonizovaní obce (*overtourism*), pretože počet ľudí v obci sa počas trvania festivalu zvýši takmer osemnásťnásobne.

Záverom

Z hľadiska kvalitatívneho a udržateľného rozvoja súčasného vidieka sú dôležité nielen zdroje, ktorými lokálne spoločenstvá / regióny disponujú, ale najmä ich identifikácia, cielené formovanie, dobré a aktívne využívanie. Zložitejšiu situáciu v tomto kontexte budovania rozvoja majú lokality v okrajových oblastiach marginalizovaných regiónov, malé, koncové obce, kde transformačné procesy v rovine hospodárskej neviedli k postupným modernizačným zmenám, kde je nepriaznivá sociálna situácia, pretrvávajúci problém zamestnanosti a s tým súvisiaci odchod obyvateľov za prácou. V takomto prostredí sa nachádza aj skúmaná obec Hrušov, ktorá od roku 1996 organizuje festival Hontianska paráda. Cieľom štúdie bolo identifikovať činitele, ktoré vstúpili do procesu úspešného etablovania festivalu v marginalizovanej lokalite.

*Hontianska paráda, Hrušovský dvor.
Foto Katarína Košťálová 2019*

A prezentovať aj to, do akej miery *více versa* toto podujatie ovplyvnilo obec a jej obyvateľov, akú úlohu zohráva na rozvoji obce a poukázať i na prípadné ohrozenia.

Hrušov leží v marginalizovanej lokalite, v špecifickej geografickej i kultúrnej oblasti, ktorá lokálne spoločenstvo na jednej strane devaluje, na strane druhej ho motivuje k občianskej angažovanosti, participácii, spolupráci, spolupatričnosti, dôvere i k potrebe zdieľať skúsenosti. Podstatným činiteľom odolnosti voči nepriaznivým determinantom sú samotní občania, komunitná participácia a spolupráca. Významný podiel na úspešnom rozvoji majú i lokálni lídri, ich vízie, dôveryhodnosť, schopnosť vzájomne kooperovať a motivovať občanov k účasti na pro-rozvojových aktivitách. Dôležitým podporným faktorom je i koexistencia generácií, medzigeneračná transmisia kultúrnych hodnôt a v neposlednom rade dobre fungujúci kultúrno-spoločenský život v obci. Tieto faktory hrajú kľúčovú úlohu v stratégii lokálneho rozvoja v periférnych lokalitách. Príprava a realizácia festivalu je zaťažkávajúcim obdobím pre obyvateľov, ktorí musia zvládať náročné organizačné, prezentačné i reprezentačno-hostiteľské povinnosti. Z hľadiska zapojenia sa patria k najaktívnejším spolkovo činní ľudia. Na festivale participuje tretina občanov obce od žiakov základnej školy až po dôchodcov. Určitú skupinu obyvateľov v obci tvoria ľudia, ktorí sa z rôznych príčin vôbec nezapájajú do kultúrno-spoločenského života v obci, a napokon aj tí, ktorí z objektívnych dôvodov spolupracovať nemôžu. Výsledky výskumov ukazujú, že v procesoch kolektívnej identifikácie lokálnej komunity zohráva významnú úlohu kultúrne dedičstvo a kľúčovým aspektom je jeho reálne využívanie v lokálnom/regionálnom rozvoji. Všetky zmienené aspekty môžeme považovať za fundamenty pre etablovanie a udržanie festivalu celoslovenského rozmeru.

Festival so špecifickou dramaturgiou je miestom interakcie lokálneho spoločenstva a návštevníkov. Poskytuje im zážitky, relax a skúsenosť odlišnú od každodenného života. Hontianska paráda sa stala integrálnou súčasťou obce a jej obyvateľov. Predstavuje určitú formu reprezentácie a je dôležitým činiteľom zmeny, otvorenosti a aktívnej komunikácie s okolím. Rokmi opakujúca sa logistická a prezentačná skúsenosť posilnila komunikačné, umelecké, organizačné, projektové zručnosti aktérov i emocionálne sebavedomie. Festival je aj nástrojom marketingu, podieľa sa na tvorbe imidžu, zatraktívnenia a značky obce i regiónu. Je aj podnetom pre revitalizáciu verejných priestorov a budovanie kvalitnejšej infraštruktúry.

Zároveň je potrebné upozorniť aj na slabé stránky, ku ktorým patrí menšia angažovanosť miestneho farára i nevýrazné zapojenie rómskej komunity do diania. Festival prináša aj ohrozenia, ktorým obec musí čeliť. Je náročnou skúškou pre environmentálne zaťaženie (znečistenie obce a okolia, zvýšená doprava, hluk...), predimenzovanosť návštevníkov, nekultúrne správanie niektorých z nich i strata súkromia obyvateľov. Počas festivalu sa pomer počtu obyvateľov (835) a počtu návštevníkov (približne 12 až 15 tisíc návštevníkov) zvýši takmer osemnásťnásobne.

Na základe poznania sa dá konštatovať, že prostredníctvom špecifických prezentácií môže byť aj marginalizovaná obec pre spoločnosť zaujímavou a môže sa stať aj atraktívnou. Do budúcnosti ale bude kľúčovým riešením vystavajúceho problému a ohrozenia lokality, ktorým je ubúdajúci počet obyvateľov, čo generuje legitímnu, ale nezodpovedanú otázku, čo ďalej. Predstavitelia obce majú víziu zameranú najmä na rozvoj agroturistiky, transformáciu lazov a ich zatraktívnenie pre príchod nových obyvateľov, čo ale nezaručuje, že sa ich počet výrazne zvýši a že budú ochotní participovať na skúmaných aktivitách.

Štúdia vznikla ako výsledok výskumov realizovaných v rámci grantu APVV *Sociokultúrny kapitál úspešných obcí ako zdroj udržateľného rozvoja slovenského vidieka* (APVV-16-0155).

POZNÁMKY:

1. Titul Dedina roka získali nasledovné obce: Soblahov 2001 (okres Trenčín), Hrušov 2003 (okres Veľký Krtíš), Vlachovo 2005 (okres Rožňava), Liptovská Teplička 2007 (okres Poprad), Dobrá Niva 2009 (okres Zvolen), Oravská Lesná 2011 (okres Námestovo), Malé Dvorníky 2013 (okres Dunajská Streda), Spišský Hrhov 2015 (okres Levoča), Oravská Polhora 2017 (okres Námestovo), Papradno 2019 (okres Považská Bystrica). Zuzana Beňušková v *Národopisnej revue* (2019) prezentovala výskum obcí Soblahov, Vlachovo, Liptovská Teplička a Malé Dvorníky.
2. Nezamestnanosť v okrese Veľký Krtíš dosiahla v novembri 2019 6,15 % (Prehľad nezamestnanosti v okresoch SR – november 2019).
3. Počet obyvateľov k 1. 6. 2019. Údaj som získala na Obecnom úrade počas terénneho výskumu v auguste v r. 2019.
4. V súčasnosti už väčšina obyvateľov žije v obci.
5. Európsku cenu obnovy dediny vyhlasuje Európske pracovné spoločenstvo pre rozvoj vidieka a obnovu dediny so sídlom vo Viedni (Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung).
6. *Lepníky* (chlebové osúchy) sa piekli pred pečením chleba vo vykúrenej kamennej peci.
7. V Hrušovskom dvore sa ponúka domáci chlieb, *lepníky*, chlieb s masťou a cibuľou.
8. *Pufance* – zemiakové lokše.
9. Stabiláky sú technické zariadenia so stabilným umiestnením, pomocou ktorých bola prenášaná sila na aktiváciu napríklad mláťačky, cirkulárky a podobne.
10. Bližšie k obkročnej transmisii: Hložková, Hana 2000.
11. Ekonomický aspekt a paradigmy ekonomiky festivalu nie sú predmetom štúdie.
12. Krtíš, skrátený názov okresného mesta Veľký Krtíš.

LITERATÚRA:

- Arcodia, Charles – Whitford, Michelle 2006: Festival Attendance and the Development of Social Capital. *Journal of Convention & Event Tourism* 8, č. 2, s. 1 – 18.
- Bendík, Pavel 2004: Európska cena obnovy dediny 2004. *Hrušovské noviny* 3, č. 9 – 10, s. 1 – 3.
- Beňušková, Zuzana 2019: Projekt obnova dediny: Lokálne stratégie starostlivosti o kultúrne dedičstvo a ich vplyv na kvalitu každodenného života vo vidieckom prostredí na Slovensku. *Národopisná revue* 29, č. 4, s. 287 – 296.
- Bitušíková, Alexandra 2019: Vybrané koncepty výskumu súčasného vidieka: inšpirácie a výzvy pre rurálnu antropológiu. *Slovenský národopis* 66, č. 3, s. 308 – 323.
- Botík, Ján 2014: *Hrušov a Hrušovčania. Sídlný a sociokultúrny profil tradičnej lazničkej komunity*. Hrušov: Obec Hrušov.

- Danglová, Oľga 2007: Lokálna identita a lokálny rozvoj. In: Beňušková, Zuzana – Danglová, Oľga (eds.): *Trendy regionálneho a miestneho rozvoja na Slovensku*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Centrum pre európsku politiku, Nitra: Katedra etnológie a etnomuzikológie, s. 115 – 128.
- Falassi, Alessandro 1987: Festival: Definition and Morphology. In: Falassi, Alessandro (ed.): *Time Out of Time. Essays on the Festival*. Albuquerque: University of New Mexico, s. 1 – 10.
- Falt'an, Ľubomír 2011a: Lokálne, regionálne a globálne kontexty spoločenských procesov v troch modelových situáciách. In: Falt'an, Ľubomír (ed.): *Malé vidiecke sídla na Slovensku začiatkom 21. storočia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 119 – 165.
- Falt'an, Ľubomír 2011b: Teoreticko-metodologické východiská projektu. In: Falt'an, Ľubomír (ed.): *Malé vidiecke sídla na Slovensku začiatkom 21. storočia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 10 – 26.
- Falt'anová, Ľubica. 2011: Rola občianskych združení v endogénnom rozvoji malých obcí. In: Falt'an, Ľubomír (ed.): *Malé vidiecke sídla na Slovensku začiatkom 21. storočia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 189 – 226.
- Hlôšková, Hana 2000: Problematika medzigeneračnej transmisie z pohľadu etnológie. (K výsledkom štúdia problematiky v slovenskej etnológii). In: Hlôšková, Hana (ed.): *Tradičná kultúra a generácie*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, s. 7 – 17.
- Košťalová, Katarína 2013: Revitalizácia tradičnej kultúry vidieka v procesoch globalizácie. In: Krišková, Zdena (ed.): *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, s. 59 – 74.
- Košťalová, Katarína 2019: Súčasné javy obradového folklóru ako sociokultúrny kapitál obcí ktoré získali titul Dediny roka. *Rocznik Muzeum „Górnosłaski Park Etnograficzny w Chorzowie 7*, s. 45 – 53.
- Krišková, Zdena 2019: Využitie sociokultúrneho potenciálu lokálnych societ prezentáciou kultúrnych špecifik. *Slovenský národopis* 66, č. 3, s. 308 – 323.
- Lochmanová, Jana 2018: Mestské slavnosti v Jemnici, Brtnici a Jihlavě. *Národopisná revue* 28, č. 1, s. 13 – 27.
- Luther, Daniel 2019: Sociokultúrny kapitál úspešných obcí na Slovensku. *Slovenský národopis* 66, č. 3, s. 251 – 258.
- Pezzi, Maria, Giulia – Urso, Giulia 2017: Coping with peripherality: local resilience between policies and practices. Editorial note. *Italian Journal of Planning Practice* 1, s. 1 – 23.
- South Australian Tourism Commission 1997: *Planning special events and festivals*. Adelaide, SA: The Commission.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

- Gajdoš, Peter 2005: „Diferenciácia regionálneho rozvoja Slovenska a jej sociálno-priestorové súvislosti a dopady.“ *New Members - New Challenges for the European Regional Development Policy. Conference Proceedings* [online] [cit. 18. 2. 2020]. Dostupné z: <<http://www3.ekf.tuke.sk/cers/cers2005/doc/Gajdos.pdf>>.
- Luther, Daniel 2017: „Sociokultúrny kapitál úspešných obcí ako zdroj udržateľného rozvoja slovenského vidieka.“ *Ústav etnológie a sociálne antropológie Slovenskej akadémie vied* [online] [cit. 13. 1. 2020]. Dostupné z: <<https://uesa.sav.sk/?q=sk/sociokulturny-kapital-uspesnych-obci-ako-zdroj-udrzatelneho-rozvoja-slovenskeho-vidieka>>.
- „Prehľad nezamestnanosti v okresoch SR – november 2019.“ *INDEX NOSLUŠ. Personálna agentúra* [online] [cit. 3. 2. 2020]. Dostupné z: <<https://www.indexnoslus.sk/prehľad-nezamestnanosti-v-okresoch-sr-november-2019>>.
- Wasylycia-Leis, Joseph 2016: „Celebrating Community: Local Music Festivals and Sustainable Relocalization in Southern Manitoba.“ *UWSpace* [online] [cit. 7. 8. 2019]. Dostupné z: <<http://hdl.handle.net/10012/10280>>.

Summary

The Hont Parade Festival – a Positive Example of the Marginalised Village of Hrušov

The study, which is result of the ethnological research conducted periodically since 2017, identifies factors which entered the process of the successful establishment of the Hont Parade Festival in Hrušov (Slovakia). At the same time, it demonstrates to what extent the festival has influenced the village and its citizens. In addition, the study outlines potential threats related to the locality and festival. Hrušov (the 2013 winner of the Village of the Year award) lies in a marginalised locality, which on one hand devalues the local community; on the other hand it motivates the local community towards social cohesion and cooperation. It appears that it is local citizens, community, exceptional leaders and generational coexistence, as well as intergenerational transmission of cultural values that constitute essential factors of the resilience against unfavourable determinants. All the above-mentioned aspects can be considered to be main determinants in establishing and sustaining the festival of national importance. The festival presents a particular form of local community representation, it is a marketing tool, and it is involved in creating the image and brand of the village and region. Simultaneously, it is an important factor of the change which leads to the openness to the benefit of the village and its inhabitants. The festival brings some negative points, the main ones being the strain on the village environment and the decreasing number of inhabitants.

Key words: Hrušov; Village of the Year; marginalised locality; local community; festival.

INŠPIRAČNÉ ZDROJE KULTÚRNO-SPOLOČENSKÝCH PODUJATÍ A SLÁVNOSTÍ V SÚČASNOM VIDIECKOM PROSTREDÍ (NA PRÍKLADE OBCÍ VLACHOVO, SOBLAHOV, MALÉ DVORNÍKY A LIPTOVSKÁ TEPLIČKA)

Margita Jágerová (*Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre*)

Významným javom v rámci spôsobu života súčasných vidieckych a mestských komunít sú rôzne kultúrno-spoločenské podujatia a slávnosti organizované v mieste bydliska aktérov a potenciálnych účastníkov. Ich štúdium prináša dôležité informácie, ktoré sú kódom k spoznávaniu spôsobu života, kolektívnych hodnôt, priorít a javov pokladaných skúmaným spoločenstvom za dôležité. Existuje viacero typov sviatočných termínov a na ne nadväzujúcich slávností, s rôznou genézou a formami realizácie či funkciami, ktoré plnia. Vychádzam z konštatovaní Jana Kellera (2010: 58), že celoštátne sviatky už nikoho nestmeľujú, ale vytvárajú priestor pre ľudí stiahnuť sa preč zo spoločnosti, do svojho najužšieho súkromia, neparticipujú na nich široké vrstvy spoločnosti. Naopak, pri sviatkoch a slávnostiach konaných v blízkom, dôvernom a známom okruhu (rodina, susedia, spoluobčania) je potenciál ich spoločného trávenia.

Kultúrno-spoločenské podujatia možno definovať ako verejne realizované, inštitucionálne¹ zabezpečované akcie/slávnosti, ktoré sú súčasťou „kalendárov podujatí“ jednotlivých lokalít. Mnohé sú prepojené na tradičné sviatočné termíny, dlhodobu prítomnosť a slávenie v celej spoločnosti (Vianoce, fašiangy, máje, oslava patróna kostola...), ale i na novšie príležitosti, prípadne môže ísť o špecifické javy realizované len na lokálnej úrovni. Zaraďujem sem taktiež športové a turistické podujatia, ktoré majú aj kultúrno-spoločenský aspekt a účastníkmi či aktérmi sú vnímané ako športová/turistická „slávnosť“ alebo „sviatok“. Bližšej identifikácii sledovaných javov napomáhajú v niektorých prípadoch vedenia obcí, ktoré termíny podujatí každoročne zverejňujú² na celý kalendárny rok vopred. Obyvateľmi obcí sú vnímané ako každoročne sa opakujúce, a teda očakávané. Konajú sa buď na verejných vonkajších priestranstvách, alebo vo vnútorných priestoroch, resp. kombináciou oboch, za účasti rôznych skupín obyvateľov, neraz i návštevníkov z iných lokalít. Zároveň sú priestorom na zábavu, spoločenské vyžité, relax, neraz i pobyt na vonkajších priestranstvách, nakoľko viaceré obce využívajú v tomto smere aj svoj prírodný potenciál a *genius loci*. Obyvate-

lia majú možnosť participácie v rôznych podobách – ako organizátori, aktívni účastníci či pasívni diváci.

Predkladaný príspevok prostredníctvom komparatívnej analýzy približuje celoročné kultúrno-spoločenské podujatia, ktoré sa konali v obciach Soblahov, Liptovská Teplička, Malé Dvorníky a Vlachovo v rokoch 2017, 2018 a 2019. Cieľom je nielen definovať zastúpené typy podujatí, ich charakter na základe dominantného aspektu, ale aj ich hlavné inšpiračné zdroje. Definujem zhodné a rozdielne prvky, s poukázaním na osobité javy v jednotlivých lokalitách. Pomenovávam faktory, ktoré sa najväčšou mierou podieľajú na stave v tejto oblasti. Vychádzam z predpokladu, že príslušníci elít (v tomto prípade vedenie obce, poslanci, členovia obecných komisií...) disponujú mocou, ktorá im umožňuje vybrať spomedzi javov, osobností, udalostí, miest a artefaktov to, čo symbolizuje ich hodnotovú orientáciu. Ako uvádza Silvia Miháliková (2005: 341), týmto spôsobom sa vybraní aktéri či udalosti stanú témami verejného diskurzu, zaradia sa do virtuálneho symbolického sveta a tým aj do reality, v ktorej žijeme. Predpokladám, že organizovanie analyzovaných podujatí je výsledkom realizácie určitých predstáv vedenia obce, ale aj aktivizmu, najmä členov rôznorodých spolkov, organizácií a združení, taktiež ide o významný zdroj a iniciátora ďalšej možnej participácie aj nečlenov a rôznych jednotlivcov.

Príspevok je výsledkom kvalitatívneho terénneho výskumu vychádzajúceho z interview s respondentmi (vedenie obce, pracovníci obecných úradov, predstavitelia jednotlivých spolkov a organizácií, jednotliví aktéri, ale i radoví obyvatelia – návštevníci podujatí) a z pozorovania niektorých vybraných kultúrno-spoločenských podujatí. Čerpala som taktiež údaje z webových stránok obecných úradov, ale i profilov obcí a niektorých záujmových združení na sociálnych sieťach, rukopisných materiálov (obecné kroniky), obecných novín či dostupnej literatúry o daných lokalitách.

Pri interpretácii získaných dát vychádzam z konceptu „sociálneho kapitálu“, rozpracovaného na základe staršej teórie kapitálu od Pierra Bourdieho Petrom Gaj-

došom a Jánom Pašiakom (2008). Podľa nich societálny kapitál pozostáva z ľudského, kultúrneho a sociálneho kapitálu, priradujú sem aj kapitál ekonomický, politický, duchovný a intelektuálny (Gajdoš – Pašiak 2008: 54). Realizáciu kultúrno-spoločenských podujatí možno pokladať za odraz zručností, vedomostí, záľub a vedomostného potenciálu miestnych obyvateľov, ich osobnostných predpokladov (ľudský kapitál), celkovo sociálnych vzťahov a taktiež kultúrneho kapitálu obyvateľov danej lokality. Ako uvádzajú Gajdoš – Pašiak, jednotlivé lokálne spoločenstvá so svojimi obyvateľmi disponujú určitými vzťahmi (osobnými, rodinnými, pracovnými...), majú svoju kultúru, spôsob života s určitými normami, hodnotami (tamže: 52 – 53). V príspevku sledujem, ako sú jednotlivé zložky societálneho kapitálu v skúmaných obciach zužitkované a pretavené do rôznych kultúrno-spoločenských podujatí, pričom ich realizáciu pokladám za reflexiu stavu tohto kapitálu a jeho následného využitia. Na druhej strane analyzované javy chápem aj ako významný prostriedok posilňovania societálneho kapitálu, ktorý vnímam ako proces s určitou dynamikou – môže ubúdať a pribúdať, pričom jednotlivé jeho zložky majú komplementárny charakter (tamže: 58).

Takéto zacielenie výskumu a následná interpretácia výsledkov sledovali naplnenie grantovej úlohy zameranej na zhodnotenie a analýzu kultúrneho a sociálneho kapitálu obcí, ktoré uspeli v súťaži Dedina roka.

Stručná charakteristika skúmaných obcí

Soblahov (okres Trenčín) – obec v bezprostrednej blízkosti krajského mesta Trenčín (5 km). Za posledné roky sa tu intenzívne rozvíja nová výstavba spojená s príchodom nových obyvateľov. V roku 2011 mala obec 2196 obyvateľov, na konci roka 2019 2400,³ žijú tu prevažne katolíci. Ide o relatívne uzavretú, koncovú obec, obklopenú atraktívnym prírodným prostredím.

Vlachovo (okres Rožňava) – nachádza sa v severnej časti Gemera, od okresného mesta je vzdialené viac ako 20 km. V roku 2011 obec mala 864 obyvateľov, s väčšinou konfesiou evanjelickou augsburského vyznania (571 veriacich). Nepriaznivá demografická situácia sa odráža na klesajúcom počte obyvateľov – v roku 2019 ich bolo 806. Ide o oblasť s nedostatkom pracovných príležitostí v najbližšom okolí, dlhodobo tu absentuje nová výstavba. V miestnej základnej škole (len prvý stupeň) je asi 20 detí.

Liptovská Teplička (okres Poprad) – koncová, od ostatného okolia izolovaná obec, patriaca k najvyššie položeným na Slovensku, s pomerne veľkou vzdialenosťou od najbližších obcí, ale aj miest (Poprad – 30 km, Svit – 25 km). V roku 2011 mala 2417 obyvateľov, na konci roka 2019 2462, pričom na náraste sa podieľa najmä miestna rómska komunita, ktorá tvorí z celkového počtu obyvateľov takmer tretinu.⁴ Viac ako 90 % obyvateľov sa hlási k rímskokatolíckej cirkvi, pričom religiozita a náboženský život je tu intenzívne prepájaný so všetkými sférami života obyvateľov.⁵ Obec sa vyznačuje množstvom zachovaných archaických prejavov materiálnej a duchovnej lokálnej tradičnej kultúry. Ide o turisticky atraktívnu, v porovnaní s ostatnými analyzovanými pomerne hojne navštevovanú obec (možnosť lyžovania, turistiky, ubytovania a pod.).

Malé Dvorníky (okres Dunajská Streda) – obec žitnoostrovského regiónu v bezprostrednej blízkosti okresného mesta (3 km). V roku 1960 bola zlúčená s Veľkými Dvorníkmi a vznikli Dvorníky na Ostrove. V roku 1990 sa však osamostatnila, čo naštartovalo jej intenzívny rozvoj. V roku 2011 tu bývalo 1038 obyvateľov, z toho sa 920 hlásilo k maďarskej národnosti, žilo tu 673 rímskych katolíkov. Ku koncu roka 2019 tu sídlilo 1156 obyvateľov. Hoci má obec vlastný kostol, nie je tu sídlo farnosti ako v jedinej zo skúmaných obcí. Ide o úhladne upravenú obec, s modernými a atraktívnymi obecnými budovami, centrálnym obecným priestorom na realizáciu rôznych podujatí, športoviskami, širokou sieťou cyklotrás, taktiež dlhodobo sa rozvíjajúcou novou výstavbou, nájomnými bytmi a prílevom nových obyvateľov.

Podujatia vychádzajúce z tradičného kalendárneho obyčajového cyklu a ľudovej kultúry

Najfrekvencovanejšie boli v rámci sledovaných podujatí zastúpené také, ktorých inšpiračné zdroje vychádzajú z tradičného kalendárneho obyčajového cyklu alebo ďalších oblastí lokálnej ľudovej kultúry. Snahou obcí je využiť túto oblasť kultúrneho kapitálu, zabezpečiť kontinuitu daných javov aspoň takýmto spôsobom, či revitalizovať do podoby rôznych podujatí staršie, spravidla už len najstaršou generáciou poznané javy z minulosti.

Čo sa týka tradičných fašiangových obyčají, maskovaný sprievod sa koná vo Vlachove, čo je v obci relatívne novodobá záležitosť. V Soblahove sa konávajú Soblahovské fašiangy⁶ (prezentácia folklórnych skupín, súborov

v exteriéri na pódiu, maskovaný sprievod obcou, zabíjačka, tanečná zábava, niekedy aj so školou ľudových tancov). V Liptovskej Tepličke sa konávali len zábavy v závere fašiangov. Nebola tu známa tradícia maskovaných sprievodov, neujalo sa pochovávanie basy, iniciované pred pár rokmi obcou. Niekdajšie fašiangové zábavy sa transformovali na plesy (absentujú len vo Vlachove), či už obecné (Soblahov), farské (Soblahov, Liptovská Teplička⁷), prípadne hasičské (Liptovská Teplička), taktiež zastrešované školou a radou rodičov žiakov (Malé Dvorníky). Na záver fašiangov Malé Dvorníky organizujú karnevalové podujatie (súťaže pre deti, vystúpenia a kultúrny program, spojený so súťažou o najlepšie fašiangové fánky) alebo „fašiangový večer s hudbou“ (vystúpenie umelcov), prípadne pozvané divadelné predstavenia.

Osobitosťou Liptovskej Tepličky je podujatie Vynášanie *Majmoreny* a súťaž vo výrobe najdlhšieho šúľanca a v jedení šúľancov (ôsmy ročník v roku 2019). Konáva sa štvrtú nedeľu v pôste, pričom nadväzuje na archaickú tradíciu vynášania ženskej figuríny, ktorú prepojili s typickým pôstnym jedlom do podoby súťažného podujatia. Motiváciou organizátorov bolo jednak podporiť zachovávanie obyčaje,⁸ ale na druhej strane vyplniť „prázdne“ miesto v rámci pôstneho obdobia v kalendári podujatí.

Špecifickými sú aj Jozefovské jarné spevy vo Vlachove, inšpirované stretávaním sa mládeže a vítaním jari (spojené so spevom jozefovských piesní, predvádzaním chorovodov, kladením ohňov).⁹ Obec na základe zaniknutej ľudovej tradície vytvorila podujatie, v rámci ktorého sa prezentujú jarnými spevmi nielen domáci, ale i pozvané folklórne kolektívy. V prípade dobrého počasia sa podujatie odohráva pod skalným bralom v centre obce, kde sa spomínané úkony kedysi vykonávali.

Šíbanie a polievanie na Veľkonočný pondelok, niekde len polievanie, sa koná vo všetkých sledovaných obciach na individuálnej báze, taktiež aj viaceré náboženské úkony, pričom tieto aktivity nie sú zaradené do kalendára podujatí. Špecifické je Vlachovo, kde majú v zozname obecných podujatí Veľkonočnú *kúpačku* – skupina mládencov z miestneho folklórneho súboru spoločne obchádza domácnosti s cieľom polievania predovšetkým dievčat zo súboru, ale aj rovesníčok a príbuzných. V Liptovskej Tepličke chodievajú polievať, okrem iných skupín, aj *regrúti* – mládenci, ktorí by potenciálne nastúpili na povinnú vojenskú službu (od roku 2006 zrušená), spolu aj s tzv. *podregrútmí*.¹⁰ Popoludní oblečení

v ľudovom odevu obchádzajú domy dievok a dostávajú výslužku (peniaze).¹¹ Táto aktivita nie je zaradená do zoznamu obecných podujatí, hoci samotné *regrútsvo* a aktivity, ktoré táto skupina zabezpečuje, každoročne iniciuje obecný úrad.¹² V Malých Dvorníkoch, ako v jedinej zo skúmaných obcí, obecný úrad pripravuje tematickú výzdobu k týmto sviatkom pred obecným úradom (nadrozmerné kraslice, zajace zo slamy, strom ozdobený vajčkami).

Na tradičné ručné kosenie lúk kosami nadväzuje v Soblahove súťažné podujatie v kosení tráv, tzv. Soblahovská kosa (obr. 1), ktoré sa konalo v máji v roku 2017 a 2018, pričom otázne je jeho zaradenie medzi stabilné podujatia. Okrem súťažnej časti – kosenie tráv tradičnými kosami – má aj spoločensko-zábavnú, taktiež atrakcie pre deti.

V rámci obecných podujatí vo všetkých štyroch lokalitách reflektujú oslavu patróna kostola, resp. posviacku kostola – hody, *odpust* či *hostina*. Okrem verejných podujatí si tento termín pripomínajú slávnostnými bohoslužbami, taktiež aj pohostením a návštevami v rodinnom prostredí. V Malých Dvorníkoch v nedeľu na hody a hodový pondelok organizujú Medzinárodný festival ľudovej hudby a vína (v roku 2019 15. ročník). Náplňou je sprievod účinkujúcich obcou, kultúrny program folklórnych a umeleckých kolektívov,¹⁵ atrakcie pre deti, stánky s tovarom a občerstvením, zadarmo po obci premáva turistický vlá-

Obr. 1. Soblahov – súťažné podujatie Soblahovská kosa.
Foto Zuzana Beňušková 2018

čík. V Liptovskej Tepličke oslavujú *odpust* na sv. Jána. Okrem odpustovej omše (v amfiteátri) sa tu dlhodobo udržiavali jánske ohne spontánne sformovaných skupín, jednu z vatier mali každoročne na starosti *regrúti*. Konávali sa tu i tanečné zábavy, neskôr diskotéky. Na týchto základoch v roku 2019 obec prvý raz realizovala podujatie Na Jána, pozostávajúce z diskotéky pre deti v amfiteátri, rodinnej opekačky, spoločného spievania pri vatre, „ľudovej“ tanečnej zábavy. Soblahov máva hody na sv. Mikuláša. Na úrovni verejných podujatí sa tento náboženský sviatok pretavil do podoby Batôžkovej veselice (päť ročníkov) – krojovej hodovej zábavy, na ktorú si účastníci

Obr. 2. Liptovská Teplička – k nedávno rozšíreným javom vo vidieckom prostredí patrí inštalovanie adventných vencov vo verejných priestranstvách. Foto Margita Jágerová 2019

prinášajú vlastné občerstvenie. V osobitný deň prebieha Detská hodová veselica. Konávajú sa ešte pred začiatkom adventu, na konci novembra. Vlachovo si pripomína vysviacku kostola na konci novembra verejným podujatím nazvaným Vlachovská hostina (kultúrny program folklórnych kolektívov, domáceho, ale aj pozvaných, prípadne predstavenie pozvaného ochotníckeho divadla).

Najširšie spektrum aktivít a kultúrno-spoločenských podujatí sa viaže k vianočnému obdobiu. Začínajú už v advente v centrách obcí vo forme posvätenia a rozsvietenia adventného venca (Liptovská Teplička, obr. 2), rozsvietenia vianočného stromčeka spojeného so stretnutím s Mikulášom (Soblahov), slávnostného otvorenia klziska s adventnými trhmi (Malé Dvorníky). V Soblahove, Malých Dvorníkoch a Liptovskej Tepličke¹⁶ sa ako nový fenomén objavili akcie charitatívneho charakteru – predvianočné burzy, stretnutia obyvateľov pri charitatívnom punči.

Stretnutia s Mikulášom prebiehajú nielen na verejných priestranstvách obcí (Soblahov), v kultúrnom dome (Malé Dvorníky), ale i v školách, farách. Mikuláš s čertom a anjelmi sa v podvečer preváža na konskom povoze po uliciach Liptovskej Tepličky. Cez advent sa konávajú koncertné a umelecké programy (Malé Dvorníky), koncerty umeleckých škôl (Liptovská Teplička, Soblahov), vianočné akadémie materských a základných škôl (všetky obce).

Malé Dvorníky už niekoľko rokov pripravujú vianočný cyklus podujatí (Karácsonyváró napok) pozostávajúci aj zo 6 – 7 akcií (slávnostné otvorenie klziska,¹⁷ súťaž o najlepší koláč, tortu, vo varení vína, remeselné dielne, mikulášske podujatie, rôzne koncerty, každoročne program žiakov MŠ a ZŠ, ale aj stretnutie všetkých dôchodcov z obce, spojené s finančným obdarovaním,¹⁸ pohostením, kultúrnym programom a tanečnou zábavou). Pred obecným úradom inštalujú drevený betlehem a vianočný stromček. Okrem týchto aktivít obec už niekoľko rokov organizuje tzv. živý adventný kalendár, o ktorý je každoročne veľký záujem.¹⁹

V Liptovskej Tepličke mávajú pestrú škálu vianočných podujatí termínovo prepojených na miestne bohoslužby. Koná sa tak už pri samotnom posvätení adventného venca – v prvú adventnú nedeľu po „veľkej“ omši. Po skončení polnočnej omše sa obyvatelia stretávajú v centre pri adventnom venci, kde spievajú koledy a vianočné piesne členovia miestnej folklórnej

skupiny, starosta vinšuje v obecnom rozhlase, obnovili aj tradičné práskanie bičmi a trúbenie na rohu. Kontinuálne sa počas vianočného obdobia zachováva tradičná betlehemska hra, vopred objednávaná do domácnosti cez obecny úrad.²⁰ Okrem toho vopred nahlásené domácnosti obchádzajú koledníci Dobrej noviny. Na prvý sviatok vianočný (25. 12.) prebieha Jasličková akadémia deviatkov,²¹ na sv. Štefana v centre obce Živý betlehem (kultúrny program domácich interpretov, pričom obec zabezpečuje pre účastníkov pohostenie – varené víno a čaj). Vianočné obdobie uzatvára každoročne koncertné podujatie na sviatok Troch kráľov.

Soblahov má, okrem vyššie spomínaných, jedinečné podujatie, a to nielen v regionálnom, ale i v celoslovenskom kontexte – 31 rokov pripravuje tzv. Štefanskú jazdu (26. 12.). Hlavná idea podujatia vychádza z archaických obyčají brodenia a „rajtovania“ koní po vianočných sviatkoch, ktoré organizátori transformovali do podujatia pozostávajúceho zo sprievodu a slávnostnej jazdy koní po obci, následne vianočného kultúrneho programu.

Vo Vlachove už od 90. rokov organizujú cyklus viacerých podujatí pod názvom Vlachovské Vianoce – vianočná akadémia, Vianoce v kostole a Polnočný spev na *turni*²² (24. 12.). Vrcholom je už viac ako dve desaťročia uvádzanie tradičnej betlehemskej hry *gubajky*²³ (obr. 3 a 4) v centre obce (25. 12.), spojené s kultúrnym programom školákov, členov folklórneho súboru, chrámového zboru, ale i podávaním teplých nápojov. Na tento deň presunuli aj Štefanskú zábavu, ktorá má charakter plesu. Všetky lokality realizujú kultúrno-spoločenské aktivity aj v termínoch, v ktorých tradične absentoval spoločenský život, snažia sa využiť prítomnosť obyvateľov v obci a aktivizovať ich účasťou na rôznych podujatiach.

Športovo-súťažné a turistické podujatia

Tieto akcie majú potenciál byť aj spoločensko-kultúrnou záležitosťou, nakoľko svojím zameraním a charakterom saturujú okrem športového vyžitia aj túto oblasť. Najaktívnejšie zo skúmaných obcí vyznieva Liptovská Teplička, kde je veľmi intenzívne športové dianie a to dlhodobo. Okrem futbalistov tu pôsobi viacero športových tímov so širokou paletou pestovaných športov, tak isto aj športovísk,²⁴ čo sa odráža i na podujatiach počas celého roka. Prejavuje sa to aj v ojedinelom podujatí, ktoré iné obce nemajú – slávnostné vyhlasovanie športovca roka.²⁵ Dlhodobo organizujú súťaž pre deti v slalome, korčuľova-

ní, ale aj sánkovaní (*mechovačka*). V roku 2019 v júli sa konal už piaty ročník Tatranského pohára v street workoute²⁶ s medzinárodnou účasťou. Beh po schodoch do neba mal päť ročníkov. Jeho cieľom je nielen aktivizovať rôzne vekové skupiny, ale upozorňovať aj na špecifiká miestnej krajiny – tradičné terasovité políčka, ktoré sú tu podnes udržiavané a dotvárajú jedinečný kolorit chotára. Ďalším bežeckým podujatím je Malý štrbský maratón (42 ročníkov, v spolupráci so susednou obcou Štrba), v rámci ktorého sa obyvatelia aktivizujú nielen súťažne, ale viacerí aj organizačne. Osobitosťou je Turnaj Tepličiek vo futbale medzi obcami, ktorých názov pozostáva zo slova Teplička,

Obr. 3. Vlachovo – predvádzanie vianočnej hry v centrálnej časti obce počas podujatia Vlachovské Vianoce 2016. Archív J. Kováča

Obr. 4. Vlachovo – pozývanie na večerné predstavenie betlehemskej hry „gubajky“ vo forme obchádzky po obci 2017. Archív J. Kováča

organizovaný každý rok v inej obci (23 ročníkov). V septembri prebehli už dva ročníky Behu SNP.²⁷ Špecifické je podujatie Barlička, ktoré organizuje miestna organizácia Slovenského zväzu zdravotne postihnutých (súťažné podujatie pre hendikepovaných). Na konci každého roka na Silvestra prebieha stolnotenisový turnaj.

Malé Dvorníky majú viacero futbalových tímov, turnaje ktorých sú súčasťou Dní obce, kde sa občas prezentujú siláci z miestneho športového klubu Kisudvarnok Gym. Akékoľvek samostatné športové a turistické podujatia tu absentujú, okrem októbrovej Kerékpáros ROSÉ túra (v roku 2019 ôsmy ročník) – cyklotúra pre rôzne vekové kategórie, ukončená ochutnávkou ružových vín, gulášom, spoločenským posedením a koncertným podujatím. Špecifikom Vlachova je jediné športové podujatie – 9 ročníkov L Racing Vlachovskej jazdy zručnosti (súťaž motoristov v jazde šikovnosti na snehu a ľade, zastrešovaná tunajším občianskym združením Vlachovo Motorsport Team). Soblahov má niekoľko športových podujatí, najstaršie je Dolinka CUP – futbalový turnaj (20 ročníkov), o rok mladší je žiacky futbalový turnaj (Memoriál Ing. Viktora Kačenu), päť ročníkov mala Trenčianska bežecká liga.

Napriek azda najvhodnejším turistickým podmienkam Liptovská Teplička organizuje len jedno turistické podujatie – výstup na Kráľovu hoľu (od roku 2011). Podobne ako v Malých Dvorníkoch, ani tu nepôsobí turistická organizácia. Oveľa dlhšiu históriu turistických výstupov má Soblahov, kde pracuje aj miestny turistický klub zabezpečujúci viaceré vlastné akcie počas celého roka, ale aj verejné podujatie Soblahovský výnos – súťaž vo vynášaní nákladu na nosičských krosnách hore zjazdovkou. Spolu s obcou pripravujú dve turistické podujatia – Predsilvestrovský výstup na Ostrý vrch (29. 12.)²⁸ a v máji Soblahovskú 35-ku (31 ročníkov). Špecifikom, a to nielen v porovnaní so skúmanými obcami, je filmový festival Hory, film a my (v roku 2019 deviaty ročník). Vlachovo usporiadalo v roku 2019 42. ročník januárového výstupu na najvyšší kopec nad obcou – Stromiš,²⁹ ktorý patrí k najstarším turistickým podujatiam v regióne, taktiež najstarším podujatím v rámci sledovaných obcí. V rámci neho sa prezentuje aj miestna lokálna hudobná kultúra – na chate pod vrcholom hráva každoročne ľudová hudba, po skončení výstupu v sále miestneho kaštieľa prebieha „vibramový bál“ pre účastníkov výstupu pri živej domácej kapele, s možnosťou ochutnávky gulášu a lokálnych špecialít. Teda aj tieto podujatia majú

významný potenciál kultúrno-spoločenského vyžitia, sú miestom prezentácie samotných lokalít, ich súčasnej, ale i tradičnej kultúry, ich kultúrneho kapitálu.

Nové typy podujatí a podujatia nenadväzujúce na javy tradičnej lokálnej kultúry

Obce majú v rámci kalendárov podujatí aj také, ktoré nenadväzujú na dlhodobu ukotvenú sviatočné obdobie, resp. na kalendárny obyčajový cyklus a javy lokálnej tradičnej kultúry, pozostávajú ale z rôznych novodobých prvkov. V Malých Dvorníkoch usporiadali už štyri ročníky dobročinného gulášového súťažného podujatia a palacinkový festival. Na konci júna v tejto obci škola s rodičmi pripravuje v sále obecného domu Rozlúčku so školou, ktorá má podobu zábavného podvečera rodín s deťmi (predstavenie pre deti – pozvané divadlo alebo umelci), spojeného s fakľovým pochodom k miestnemu kostolu. V Liptovskej Tepličke už niekoľko rokov divadelní ochotníci, zastrešovaní miestnym odborom Matice slovenskej, pripravujú každý rok nové predstavenie. Ich uvádzanie nenadväzuje na tradičné sviatočné termíny tak, ako to poznáme z vidieckeho prostredia z minulosti.³⁰ V Soblahove organizujú od roku 2015 Noc divadiel, ktorá prebieha v rámci celoslovenského rovnomenného podujatia. V tejto obci pôsobí špecifická hudobná škola,³¹ ktorá pripravila šesť ročníkov Soblahovskej čarovnej harmoniky – festivalové podujatie prezentujúce interpretov na heligónkach z miestnej hudobnej školy, ale i pozvaných hostí z rôznych častí Slovenska (solisti alebo hudobné zoskupenia s heligónkou, ojedinele sa objavuje aj akordeón). V októbri v Malých Dvorníkoch škola spolu s obcou pripravuje novodobými halloweenskými podujatiami inšpirovaný Tekvicový festival (Tökfesztivál). Odohráva sa vo vykurovaných stanoch na ploche pred Obecným domom alebo von na pripravených stoloch a laviciach. Je spojený s programom pozvaných umelcov a animátorov, remeselnými dielňami (vyrezávanie tekvic, ktoré si každý donesie), súťažou o najkrajšiu tekvicu, ale i najlepšiu domáci koláč z „darov jesene“.

Na jeseň sa v Soblahove uskutočňuje výstava ovocia, zeleniny, domácich zvierat a žiackych prác, ktorú pripravujú miestne organizácie záhradkárov, chovateľov, dôchodcovia a školy. Liptovská Teplička každoročne pripravuje Poďakovanie za úrodu, ktoré ešte pred pár rokmi realizovalo v amfiteátri ako celodňové podujatie miestne poľnohospodárske združstvo,³² v súčasnosti má už len

formu ďakovnej sv. omše, v rámci ktorej zamestnanci družstva pripraví výzdobu, čítajú Sv. písmo, predsedníčka družstva prednáša ďakovnú reč.

Novým javom, nekorešpondujúcim s tradičnými obyčajmi, je lúčenie sa so starým rokom a víťanie roka nového, ktoré prebieha na verejných priestoroch obcí. V Liptovskej Tepličke ide o Rozlúčku so starým rokom (zatiaľ uskutočnenú len v roku 2019), spojenú s programom, príhovorom starostu, ohňostrojom, podávaním punču a občerstvenia so sprievodom reprodukovanej hudby. Obec vytvorila možnosť na stretnutie obyvateľov v nadväznosti na každoročne konávanú polnočnú silvestrovskú pobožnosť v kostole (podujatie sa konalo dve hodiny pred a dve hodiny po nej). Evidentná je inšpirácia v mestskom prostredí, kde takéto aktivity fungujú dlhodobo. Podobne aj vo Vlachove je víťanie nového roka spojené so stretnutím obyvateľov v centre obce, podávaním šampanského a ohňostrojom, ktoré zabezpečuje vedenie obce. V Malých Dvorníkoch a v Soblahove takéto podujatia absentujú.

Podujatia spojené so štátno-politickými sviatkami a pripomínajúce historické udalosti

V úvode konštatovaný nezáujem obyvateľov o slávenie štátnych sviatkov sa potvrdil aj v skúmaných lokalitách. Tieto termíny sú chápané ako dni voľna, napĺňané inými aktivitami. V dvoch lokalitách sú reflektované len udalosti späté s druhou svetovou vojnou, ktoré si pripomínajú najmä vojnou zasiahnuté obce. Liptovská Teplička má tri takéto termíny – oslobodenie obce (29. 1.), Deň víťazstva nad fašizmom (8. 5.) a SNP (29. 8.). Pietne aktivity sa odohrávajú pri miestnom pamätníku, za účasti starostu, zamestnancov obecného úradu, žiakov školy³³ a v obci pôsobiacej organizácie Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov (ako v jedinej zo skúmaných). Konáva sa tu aj vyššie spomínaný Beh SNP.

Pri príležitosti SNP sa konajú spomienkové akty aj v Soblahove a Vlachove – obe obce majú pamätníky viažuce sa k udalostiam druhej svetovej vojny (v oboch participujú miestni seniori). Je však potrebné zdôrazniť, že na pietnych aktoch sa vo všetkých obciach zúčastňuje len pár obyvateľov, resp. na zaistenie akej-takej účasti organizátori využívajú rôzne stratégie, ako napríklad ich načasovanie bezprostredne po skončení bohoslužieb (Liptovská Teplička), aby sa na nich zúčastnili veriaci vychádzajúci z kostola.

Nielen vládne elity, ale aj miestne samosprávy pokladajú takéto aktivity za významný prostriedok udržiavania informácií o daných javoch v kolektívnej pamäti. Pripomínanie vojnových udalostí je aj súčasťou turistického výstupu na vrch Stomíš (v januári), ktorý sa každoročne začína kladením vencov k pamätníku SNP v centre obce.³⁴

Vo Vlachove už niekoľko rokov miestny odbor Matice slovenskej, Slovenská národná strana (SNS) a Jednota dôchodcov pripravujú Vatru zvrchovanosti na počesť vyhlásenia deklarácie zvrchovaného Slovenska. Ide o novodobé podujatie, etablované v obci vďaka dlhoročnému matičnému zázemiu³⁵ i prívržencom SNS. Spájajú ho aj so spomienkou na založenie Matice slovenskej. Okrem pálenia vatry je súčasťou posedenie a pohostenie, tanečná zábava so živou kapelou, prípadne vystúpením folklórnej skupiny (či už domácej alebo pozvaných hostí), ale i stretnutie viacerých organizácií dôchodcov z okolitých obcí. Prebieha v exteriéri a plní aj významnú spoločenskú a zábavnú funkciu. V Malých Dvorníkoch v rámci podujatí nerezonujú žiadne štátno-politické ani historické udalosti, čo je jav frekventovane rozšírený v mnohých obciach na Slovensku.

Podujatia pripomínajúce špecifické skupiny (matky, deti, seniori, záujmovo-profesijné a i.)

Do tejto skupiny zaraďujem podujatia spojené s oslavou Dňa matiek, Medzinárodného dňa detí (MDD) a Mesiaca úcty k starším.³⁶ Sú zastúpené vo všetkých štyroch lokalitách, pričom možno ich v súčasnosti charakterizovať ako univerzálne rozšírené na celom Slovensku, patriace k najstabilnejším prvkom v sledovanej oblasti. MDD a pozornosť venovaná seniorom vo forme samostatných podujatí je kultúrny jav kontinuálne fungujúci už v predchádzajúcom režime, ide teda o príležitosti iniciované „zhora“, ktoré sú však dlhodobo akceptované obyvateľmi, čo je evidentné v pomerne hojnej účasti návštevníkov, najmä z radov skupín, ktorým sú určené. Deň matiek je z nich najnovšou príležitosťou, pripomínanou už v medzivojnovom období a potom až do nástupu socialistického režimu. Opätovne sa začal objavovať ako súčasť celoročného kalendára podujatí v 90. rokoch 20. storočia, prakticky vytesnil z verejných osláv socialistickým režimom forsírované akcie spojené s Medzinárodným dňom žien.

MDD je napĺňané nielen športovo-zábavnými a súťažnými aktivitami pre deti a rodiny, ale najmä v Liptovskej Tepličke ho akcentujú ako sviatok rodiny (Deň s ro-

dinou). V Soblahove už niekoľko rokov pripravujú pre deti tzv. rozprávkovú cestu s rôznymi stanovišťami, využívajú prírodné prostredie v okolí. Vlachovo organizuje športovo-zábavné podujatie s rôznymi stanovišťami rozmiestnenými v obci (*Vlachovské hry*). V Malých Dvorníkoch obec organizuje zábavné popoludnie pre deti (zábavné programy pozvaných animátorov a umelcov).

K významným organizáciám pôsobiacim vo všetkých skúmaných obciach patria dobrovoľní hasiči, ale len v Liptovskej Tepličke si pripomínajú svojho patróna – sv. Floriána, zároveň Medzinárodný deň hasičov, podujatím prezentujúcim túto špecifickú skupinu, pripravujú „deň otvorených dverí“ v miestnej hasičskej zbrojnici. Okrem toho v júli organizujú Hasičskú súťaž o pohár starostu obce³⁷ (v roku 2019 už 27. ročník), taktiež septembrové podujatie Železný hasič, pozostávajúce zo súťaží v obratnosti, rýchlosti a šikovnosti hasičov. Zúčastňujú sa na ňom aj družobné obce, zatiaľ malo štyri ročníky. Hoci tieto dve podujatia majú športovo-súťažný charakter, sú v prvom rade prezentáciou špecifickej záujmovo-profesijnej skupiny. V Liptovskej Tepličke sú hasiči mimoriadne aktívni, ide o významnú organizačnú zložku viacerých ďalších podujatí v obci. V roku 2019 si hasiči pripomínali 95. výročie svojho vzniku a pri tej príležitosti pripravili celodňové podujatie,³⁸ tak isto aj v Soblahove.

Obecné slávnosti a festivaly

Všetky sledované obce organizujú aj „veľké“ podujatia typu obecných dní/slávností alebo (folklórnych) festivalov, prípadne ich prepájajú. Majú potenciál mobilizácie čo najväčšieho počtu obyvateľov, a to nielen v roli aktérov, ale i čo sa týka návštevnosti. Organizátori, ale i samotní obyvatelia ich považujú za vrcholné podujatie v obci. Pri ich realizácii je rozhodujúcim faktorom nielen dostatok financií, ale aj rozvinutá spolková činnosť, existencia záujmových kolektívov, ich vzájomná kooperácia, ktoré sú rozhodujúcimi faktormi formovania sledovanej oblasti. Liptovská Teplička zorganizovala 24 ročníkov Folklórnych slávností pod Kráľovou hoľou, ktoré nielen svojou dramaturgiou, ale i pomerne vysokou návštevnosťou získali nadlokálny význam, pričom okrem scénických programov je snahou organizátorov prezentovať aj mimo scénických podujatí lokálne špecifiká, viaceré oblasti hmotnej a duchovnej kultúry obce, jej celkového kultúrneho potenciálu. Vo Vlachove sa odohralo 27 ročníkov Festivalu ľudového spevu a tanca,

spojeného s Vlachovským remeselníckym jarmokom. Obecné slávnosti majú aj v Soblahove (Soblahovské leto). Tieto podujatia sú spojené taktiež s prezentáciou viacerých prvkov lokálnej tradičnej kultúry, ale v oveľa menšej miere ako v Liptovskej Tepličke. Sú navštevované aj rodákmi, či návštevníkmi z iných lokalít. Pestujú v miestnych obyvateľoch hrdosť na svoju obec a jej kultúru, sú dôležitým prezentačným artiklom vedenia obce, ale i celkového ľudského a kultúrneho kapitálu (široká škála spolkov a združení, ktoré sa podieľajú na ich príprave, lokálne kultúrne osobitosti). Špecifické sú v tomto smere Malé Dvorníky. Organizujú dve veľké podujatia ročne – spomínaný Medzinárodný festival ľudovej hudby a vína, prepojený s termínom hodov, a augustové dvojdnové Dni obce (20 ročníkov), tešiace sa pozornosti niekoľkých tisícov návštevníkov.³⁹ Ich program pozostáva z vystúpení pozvaných interpretov rôznorodých žánrov z Maďarska, alebo maďarskej národnosti zo Slovenska, ale i z možnosti zakúpiť si občerstvenie či rôzne atrakcie pre deti a dospelých. Nenapĺňajú ich teda lokálnou ľudovou kultúrou, ani neprezentujú kultúrny kapitál obce, až na každoročné vystúpenie miestneho speváckeho združenia.⁴⁰

Sumárna interpretácia výskumu

Základným inšpiračným zdrojom väčšiny vyššie prezentovaných spoločensko-kultúrnych podujatí je lokálna ľudová kultúra, v rámci nej predovšetkým tradičný kalendárny obyčajový cyklus, vo viacerých prípadoch prepojený na cirkevné sviatky. Týka sa to obcí Liptovská Teplička, Vlachovo, čiastočne Soblahov, ktoré pripravujú viaceré podujatia vychádzajúce z lokálnych špecifik. Túto sféru kultúrneho kapitálu najviac využíva Liptovská Teplička, no napriek „tradicionalistickej“ orientácii sa na druhej strane za posledné roky formuje aj ako obec s výrazným športovým dňaním, neporovnateľným s ostatnými lokalitami, ale i aktivizáciou miestnych hasičov, ktorí každoročne pripravujú až tri samostatné podujatia, zatiaľ čo ostatné obce ani jedno. Ide o najizolovanejšiu zo sledovaných lokalít, zároveň s najširším spektrom spolkov a záujmovej činnosti, ktorá musí svojimi aktivitami pokryť rôzne oblasti vyžitia obyvateľov a nemôže sa v tomto spoliehať na ponuku miest, ako je to v prípade obcí nachádzajúcich sa v ich tesnej blízkosti (Malé Dvorníky a Soblahov).

V rámci obecných podujatí je evidentná snaha stabilizovať osobité, podľa možností jedinečné a od ostatných

okolitých obcí odlišné podujatia. Práve preto obce hľadajú inšpiračné zdroje v lokálnej ľudovej kultúre, pretavenej neraz už len do scénickej formy, revitalizujúc prejavy, ktoré sa aj niekoľko desaťročí v lokalite nepraktizovali. Prostredníctvom podujatí si obyvatelia pripomínajú svoju minulosť, nadväzujú na lokálne kultúrne dedičstvo, vytvárajú si vzťah k tejto oblasti, ale i k obci samotnej. Ide o nástroj, prostredníctvom ktorého sa zabezpečuje kontinuita a transfer kultúrneho, ale aj ľudského a sociálneho kapitálu. Okrem účastníkov/divákov sa mobilizuje určitý okruh aktivistov podieľajúcich sa na uvádzaní a zabezpečovaní potrebných aktivít, vytvárajúcich zároveň aj priestor na transfer hodnôt, ale i zručností a vedomostí na ďalšie generácie. Dôležitý je predovšetkým spoločenský a zábavný rozmer, vytváranie priestoru pre vzájomné stretanie a komunikáciu, spoločné prežívanie. Zároveň ide o významný reprezentačný prvok obcí – najmä celooberné podujatia a festivaly, navštevované aj „cudzími“ návštevníkmi, pričom neraz na zdôraznenie jedinečnosti a osobitosti podujatie sa v jeho oficiálnom názve využíva názov lokality.

Osobitná situácia je v Malých Dvorníkoch, kde na jazyky lokálnej tradičnej kultúry nenadväzujú, resp. len minimálne (napr. hudobný festival v termíne miestnych hodov, stavenie centrálného mája). Táto obec je špecifická inovatívnymi formátmi rôznych aktivít, inšpiráciou v javoch globálneho charakteru, z ktorých sa niektoré

viažu k tradičným sviatočným obdobiam (Vianoce), ale i novším príležitostiam (Tekvicový festival, cyklotúra spojená s vínnou cestou). Vedenie obce kladie vysoký dôraz na estetickosť a vizuálnu stránku, čo sa prejavuje atraktívnymi priestormi, diametrálne odlišnými od ostatných skúmaných lokalít (obr. 5 a 6), taktiež v celkovej vizážii obce, čo je výsledkom intenzívnej a dlhodobej práce miestneho starostu. Na druhej strane mnoho podujatí tu pozostáva len z pasívneho sledovania pozvaných interpretov, ich formálna a obsahová náplň, taktiež organizačné zabezpečenie spočíva na vedení obce, miestne spolky a dobrovoľníci sa aktivizujú v neporovnateľne menšej miere, ako v iných obciach.

Viacero vyššie prezentovaných aktivít je priamo napojených na cirkevné sviatky, ale intenzívne prepájanie cirkevného života s jednotlivými podujatiami je zo skúmaných obcí najevidentnejšie v Liptovskej Tepličke, ktorá má aj silné zázemie v oblasti komunitného farského života, najmä čo sa týka aktivít zameraných na deti a mládež. V Soblahove vzájomná súčinnosť týchto dvoch zložiek nie je tak citelná. V odlišnej situácii sú v tomto smere Malé Dvorníky – nie je tu sídlo farnosti, omše sa konajú len raz za týždeň (nebýva tu napr. ani polnočná omša). Vo Vlachove je u obyvateľov evidentnejší vlažný postoj k veciam náboženským,⁴¹ zato prítomnosť miestneho farského manželského páru aj s deťmi je na takmer všetkých podujatiach v obci, dokonca aktívna.

Obr. 5. Malé Dvorníky – centrum obce s postaveným májom.
Foto Margita Jágerová 2018

Obr. 6. Malé Dvorníky – z podujatia Deň detí.
Foto Margita Jágerová 2018

Vo všetkých obciach sú stabilne zastúpené podujatia venované vybraným skupinám obyvateľov, ako deťom, resp. rodinám s deťmi, matkám a dôchodcom, ktoré sa tešia značnej obľube. Hoci v porovnaní s vianočnými či fašiangovými termínmi ide o relatívne nedávno ustálené podujatia, za posledné desaťročia sa stali nielen vo vidieckom, ale i v mestskom prostredí akýmisi „kultúrno-spoločenskými konštantami“.

Čo sa týka športových podujatí, najviac ich je v Liptovskej Tepličke (9), ktorá využíva ľudský kapitál zhmotnený do podoby viacerých športových organizácií, klubov, resp. aj nijako neorganizovaných nadšencov pre určité športové disciplíny, so širokým spektrom pestovaných športov, následne aj podujatí. Menej ich je v Soblahove, len dve podujatia sú vo Vlachove, čo je na druhej strane odraz ľudského kapitálu – nepriaznivej demografickej štruktúry obce. Malé Dvorníky majú len jednu športovú akciu – cyklotúru prepájanú s kultúrno-spoločenským vyžitím (vínna cesta). Existencia miestnych športových klubov (viaceré družstvá futbalistov a futbalistiek, taktiež športoví siláci) sa neprejavuje v existencii samostatných podujatí.

Okrem oslavy víťazstva nad fašizmom a SNP, v prípade Liptovskej Tepličky aj oslobodenia obce, ostatné neorganizujú žiadne podujatia súvisiace so štátno-politickými sviatkami a historickými udalosťami. Tieto typy slávností sa vyznačujú veľmi nízkou návštevnosťou a záujmom zo strany návštevníkov. Vo Vlachove si pripomínajú na lokálnej úrovni aj zrod samostatnej Slovenskej republiky Vatrrou zvrchovanosti, ktorá má však aj dôležitý spoločensko-zábavný rozmer, nakoľko sa v rámci neho stretávajú miestni seniori s okolitými seniorskými organizáciami.

Čo sa týka celkového stavu a charakteru podujatí, Vlachovo má dlhodobu stabilnú, každoročne sa opakujúci sled podujatí s minimálnymi inováciami. Pripisujem to dlhodobu nepriaznivému demografickému stavu, ubúdajúcemu ľudskému kapitálu. Najdynamickejšie sa v tomto smere javí Liptovská Teplička, s viacerými novšími podujatiami, menej Soblahov. Malé Dvorníky majú okrem dvoch najväčších podujatí, relatívne nové, resp. nedávno etablované podujatia.

Čo sa týka využívania ľudského kapitálu, v prípade Liptovskej Tepličky je nutné konštatovať, že miestna rómska komunita, čiže tretina obyvateľov obce, sa v lokálnych podujatiach neaktivizuje, neparticipuje na dianí v obci, väčšiny podujatí sa nezúčastňuje. Sociálny kapitál tejto minority nie je v kultúrno-spoločenskom živote obce vy-

užívaný, niektoré inklúзивné aktivity v tomto smere podniká miestna škola.⁴² Všeobecne však v obci funguje vo viacerých oblastiach života výrazná exklúzia tejto minority, ktorú približuje aj Zuzana Beňušková (2013: 89 – 99), potvrdzuje ju aj Vladimír Bahna (2019). Neaktivizujú sa tu ani seniori, zlyhalo už niekoľko pokusov vedenia obce o prípravu podujatí s cieľom stretávania sa tejto skupiny, jej aktivizovania a založenia seniorskej organizácie. V rôznych vidieckych oblastiach Slovenska práve seniori prevzali dominantnú iniciatívu vo viacerých kultúrno-spoločenských podujatiach. Ako ukázal výskum, nie všade je táto časť ľudského kapitálu využívaná, aktivizovaná. Týka sa to aj Malých Dvorníkov, kde sú seniori síce organizovaní v združení, pravidelne sa stretávajú vo vyčlenených priestoroch, ale neiniciujú a nezapájajú sa organizačne do žiadnych podujatí. Naopak – veľmi aktívni sú vo Vlachove, kde väčšina organizačných a aktivizačných impulzov v sledovanej oblasti vychádza práve od tejto skupiny. Seniori tu organizujú aj ďalšie akcie mimo oficiálneho kalendára podujatí, s cieľom utužovať vzťahy nielen medzi sebou, ale i s okolitými obcami.⁴³ Aj v Soblahove funguje seniorské združenie, ktoré celoročne pripravuje rôzne spoločné aktivity, menej sa však, v porovnaní s Vlachovom, aktivizuje v kultúrno-spoločenských podujatiach.

Súhlasím s Jolanou Darulovou (2018: 10), že rozhodujúcimi formovateľmi kultúrnych aktivít a podujatí sú rozhodne v prvom rade miestne samosprávy s ich nezapustiteľnou úlohou pri navrhovaní, schvaľovaní a realizácii stratégie kultúry a plánov hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho rozvoja. Dôležitá je otvorenosť vedenia obce, osobnosť starostu a jeho preferencie, taktiež poslancov, od ktorých závisí, či sa do obecných kalendárov dostáva oveľa širšie spektrum aktivít, než len tých, ktoré preferuje samotné vedenie. Do značnej miery je však sledovaná sféra závislá aj od ďalších faktorov, akým je existencia pozície samostatného kultúrneho referenta na miestom obecnom úrade (len Liptovská Teplička), fungujúce kultúrne komisie, vzťahy jednotlivých aktivistov/združení s vedením obce, podmienky, ktoré na túto činnosť vytvára, ale aj vybavenosť lokality a jej kultúrna infraštruktúra. Dôležitý je celkový sociálny kapitál, teda aktivisti, osobnosti, siete vzťahov a kultúrne zázemie, taktiež spolu s kultúrnou infraštruktúrou, adekvátnym finančným zabezpečením, ale i skutočnosť, či sú miestni obyvatelia zvyknutí aktivizovať sa vo veciach verejných a zúčastňovať sa podujatí.

Ako výrazný faktor sa ukázala aj pozícia obce voči najbližším mestám, ale i jej veľkosť a veková štruktúra obyvateľov. Väčšie obce majú určité výhody v oblasti predpokladov rozvoja, ale i širšie spektrum aktérov, združení a organizácií. Malé Dvorníky a Soblahov sú za posledné roky výrazne zasiahnuté suburbanizačnými procesmi⁴⁴ a práve obecne podujatia vytvárajú jedinečný priestor na zžívanie sa domácich a prisťahovaných.⁴⁵ Na záver je nutné konštatovať, že prezentované podujatia predstavujú príležitosti, ktoré umožňujú vzájomné interakcie obyvateľov, ide o priestor na stretávanie sa, podporovanie a rozvoj sociálneho kapitálu, koncentrujú určité skupiny obyvateľov na jednom mieste. Čo sa týka otázky charakteru mestských a vidieckych slávností, za posledné desaťročia dochádza v tejto oblasti k nivelizácii určitých foriem realizácie, ale i príležitostí, stierajú sa rozdiely medzi týmito dvomi prostrediami, pričom práve prímestské obce sú týmto procesom zasiahnuté evidentnejšie.

Okrem pripomínania si vojnových udalostí, turistickej akcie (Vlachovo), MDD a podujatí venovaných seniorom, sú prezentované aktivity výsledkom zmien v spoločnosti života na vidieku v poprevratovom transformačnom období, pričom poskytujú obraz o celospoločenských zmenách, procesoch budovania nových hodnotových preferencií na lokálnej úrovni, niektorých modernizačných trendoch a zohľadňovaní potrieb obyvateľov v tejto oblasti za posledné desaťročia. Na záver však treba pripomenúť, že prezentované podujatia sú len jednou z oblastí súčasného sviatkovania a slávností koexistujúcou s ďalšími, realizovanými či už na obecnej úrovni (napr. uvítanie detí do života, slávnosti venované jubilantom a i.), v rodinnom prostredí (napr. svadby, krstiny...) alebo rôznych záujmových združení či inštitúcií (napr. školské alebo farské podujatia), ktoré nemajú charakter verejne prístupných a sú určené len pre užšiu skupinu zainteresovaných.

Štúdia vznikla ako výsledok výskumov realizovaných v rámci grantu APVV *Sociokultúrny kapitál úspešných obcí ako zdroj udržateľného rozvoja slovenského vidieka* (APVV-16-0155).

POZNÁMKY:

1. Pod termínom inštitúcia nemyslím len miestne obecne úrady, školské zariadenia, ale aj rôzne spoločenské organizácie, občianske združenia a pod., ktoré sú neraz iniciátormi či hlavnými organizátormi týchto aktivít, samozrejme, za podpory a so súhlasom vedenia obce, inak by neboli zaradené do kalendárov podujatí.
2. Ide o zoznamy podujatí zverejňované na webových portáloch obcí, v lokálnej tlači či na miestach, kde vedenie obce a jednotlivé spoločenské organizácie umiestňujú rôzne oznamy. Soblahov uverejňuje sled blížiacich sa podujatí v miestnych novinách, ale i v stolovom kalendári venovanom informáciám o obci, ktorý obec vydáva už piaty rok. Zo štyroch skúmaných lokalít nemá vopred zverejnený kalendár podujatí obec Malé Dvorníky, jednotlivé podujatia avizuje či už veľkoformátovými pútačmi na budove obecného úradu, alebo menšími plagátmi na jednotlivé podujatia v printovej alebo elektronickej podobe.
3. Štatistické údaje k jednotlivým obciam k roku 2019 čerpané z portálu <http://datacube.statistics.sk/#/view/sk/VBD_DEM/om7101rr/v_om7101rr_00_00_00_sk>. Staršie údaje z roku 2011 dostupné na <<https://udaje.statistics.sk/tabulky.html>>.
4. V poslednom sčítaní v roku 2011 sa k rómskej národnosti prihlásilo len 52 obyvateľov, u 136 nebola národnosť uvedená. Keďže rómska osada je od obce priestorovo izolovaná, obec má vlastnú evidenciu Rómov podľa miesta bydliska, eviduje ich 760.
5. Dokladá to nielen terénny výskum, ale i staršie práce (Beňušková a kol. 2013).
6. V spolupráci s Trenčianskym folklórnym združením STODOLA.
7. Táto lokalita mala v jednom roku až tri plesy za mesiac, čo následne spôsobilo zrušenie hasičského a pretrhnutie niekoľkoročnej kontinuity jeho konávania. Plesy v tejto obci nefigurujú v zverejnenom kalendári podujatí.
8. Vynášanie ženskej figuríny realizuje dlhodobo miestny detský folklórny súbor.
9. Jozefovské jarné spevy tu fungovali v spontánnej podobe ešte v 40. rokoch 20. storočia. Dievky sa počas 2 – 3 týždňov pred dňom sv. Jozefa schádzali pri brale uprostred obce, spievali špecifické piesne s tematikou víťania jari, zároveň predvádzali jarné chorovodné hry.
10. O rok mladší mládenci, ktorí sa do jednotlivých činností a kompetencií zaúčajú, aby sa mohli naplno aktivizovať ďalší rok.
11. Pri oblievačke dostávajú len pálenku a drobné pohostenie, pri popoludňajšej obchôdzke (tzv. šmigorst) peniaze. Z nich potom financujú máje, akordeonistu, ktorý ich sprevádza, taktiež traktory na transport májov, ale i naftu a drevo na vatru na deň sv. Jána.
12. Kultúrna referentka prostredníctvom obecného rozhlasu už od 90. rokov zvoláva regrútov (menovite) na stretnutie a snaží sa ich zorganizovať, aby zabezpečovali oblievačku a následný šmigorst, stavenie

- májov a jánske ohne. Iniciuje spoločné stretnutie, prespievajú si lokálne ľudové piesne spojené s jednotlivými príležitosťami.
13. V prípade „vážneho“ vzťahu dievka dostáva brezu, ostatné dostávajú smrekovce.
 14. Ide o jav importovaný z okolitých spíšskych obcí. Podľa vyjadrení respondentov nie je pokladaný za „ich zvyk“, preto tam ani nechodia.
 15. Folklorne a umelecké kolektívy sú zo Slovenska, ale i zo zahraničia (z Maďarska, Českej republiky), hlavne z partnerských obcí. Podujatie pozostáva aj z koncertov rôznych kapiel a umeleckých telies rôznych žánrov, zväčša maďarskej národnosti, resp. z Maďarska.
 16. V Liptovskej Tepličke okrem charitatívnej predvianočnej burzy aj návštevy domácností s potravinovými darmi či pokus o usporiadanie štedrovečernej večere pre osamelých.
 17. Klzisko sa nachádza v centre obce až do polovice januára, je dôležitým miestom stretávania sa miestnych. Niekoľko rokov starosta zabezpečoval aj ľad zo štadióna na kopček neďaleko kostola pre deti na sánkovanie.
 18. Každý dostane obálku s hotovosťou, každoročne sa tu stretáva asi stovka dôchodcov.
 19. Prihlásiť sa môže len limitovaný počet domácností, ktorým na úrade priradia číslo od 1 do 24. Podľa neho si domácnosť pripraví do okna vyzdobené svietiace číslo, ktoré musí svietiť po celý čas akcie. Postupne sa každý deň pridávajú ďalšie domácnosti. Zapojená domácnosť je povinná odfoťiť svoje okno a v deň prvého rozsvietenia fotografiu poslať na úrad, ktorý fotku v ten deň zverejní na facebooku. Záujemci o súťaž musia čísla v oknách postupne hľadať, odfoťiť ich a celý súbor fotografií so všetkými číslami poslať na obecný úrad. Po skončení vyžrebujú víťaza poukazu do dunajskostredského Thermalparku.
 20. Ešte pred pár rokmi fungovalo niekoľko skupín, dnes chodí len jedna, pripravovaná miestnou kultúrnou referentkou. Rodiny si musia betlehemcov objednať vopred cez SMS, na úrade alebo v miestnych potravinách. Záujem pokrýva možnosti jednej skupiny, obchôdzka sa koná počas dvoch vianočných dní, v roku 2019 ju predviedli v 50 rodinách.
 21. Pripravuje ju miestne cirkevné spoločenstvo Pripravme cestu Pánovi.
 22. Polnočné spievanie duchovných piesní a kolied na veži kostola, kontinuálne zachovávané v obci.
 23. K problematike vývinu uvádzania betlehemskej hry vo Vlachove a k zmenám, ku ktorým v tejto oblasti došlo, pozri bližšie štúdiu M. Jágerovej (2019).
 24. Obec má futbalové ihrisko, v zime dve ľadové plochy, workingoutové ihrisko, možnosti lyžovania, behu na lyžiach, stolného tenisu, bowlingu. V obci je obľúbený aj beh, cyklistika.
 25. Táto slávnosť nie je súčasťou oficiálneho kalendára podujatí, ale konáva sa každoročne pre pozvaných športovcov, obyvatelia sú o nej informovaní.
 26. Z obce pochádza a pôsobí tu aj majsterka Slovenska v tejto disciplíne (vo freestyle), ktorá skončila na druhom mieste na majstrovstvách sveta v Moskve v roku 2017.
 27. SNP – Slovenské národné povstanie.
 28. Počiatky tohto výstupu sú datované na začiatok 80. rokov 20. storočia, keď sa konávali neformálne výstupy členov miestneho turistického spolku s rodinnými príslušníkmi a priateľmi. Výstup sa stal samostatným verejným podujatím až na začiatku 90. rokov.
 29. Pre miestne spoločenstvo ide o významné miesto, podľa tohto kopca je pomenované aj miestne folklórne teleso, ktoré vzniklo v roku 1967 a funguje dodnes, patriace k najaktívnejším združeniam v obci.
 30. Z viacerých lokalít poznáme zo starších období pravidelné uvádzanie ochotníckych predstavení ako súčasť hodových slávností, vianočných sviatkov a pod.
 31. Harmoniková akadémia Jozefa Opatovského.
 32. Išlo o tzv. Ekologický deň, počas ktorého sa miestne poľnohospodárske družstvo prezentovalo rôznymi aktivitami, ako boli výstavy, súťaže, ukážky chovaných zvierat, atrakcie pre deti, výstavy ich vlastných produktov a pod.
 33. Okrem toho v škole prebieha viacero aktivít zabezpečujúcich transmisiiu informácií o týchto udalostiach (ich tematizovanie v rámci výučby, výstavy, pochod žiakov k miestu, odkiaľ Nemci ostreľovali obec, návšteva hrobov padlých na cintoríne a i.).
 34. Výstup je memoriál na počesť dvoch rodákov, mladých športovcov, ktorí padli počas druhej svetovej vojny.
 35. Miestny odbor Matice slovenskej tu založili v roku 1949 (*Pamätná kniha obce Vlachovo 1945 – 2006*).
 36. Malé Dvorníky nemávajú podujatie venované seniorom v októbrom termíne, ale v decembri v rámci vianočného cyklu podujatí.
 37. Pod amfiteátrom súťažia muži, ženy aj juniory, a to i v kopcovitom teréne, čo nie je tradičná vec v rámci hasičských disciplín, lebo sa súťažá hlavne na rovine.
 38. Začínalo sa omšou, nasledoval slávnostný obed, slávnostný nástup členov združenia, TFA železný hasič junior, ukážky práce policajných psodovodov, pyrotechnikov, ukážky zásahov hasičov, odovzdávanie ocenení.
 39. Domáci obyvatelia, ale aj návštevníci dostávajú farebne odlišené náramky, ktoré im umožňujú účasť na podujatí. Podľa počtu náramkov vie miestna samospráva presne spočítať počet domácich, ale i cudzích návštevníkov. Domáci majú vstup s patričným náramkom na podujatie zadarmo, vstupné platia len cudzí návštevníci.
 40. Ide o miešaný spevácky zbor Pünkösdirözsza. Zameriava sa na rôznorodý spevný materiál, najmä rôzne šlágre, ale i niektoré maďarské a slovenské ľudové piesne. V rámci svojich vystúpení využíva i poéziu.
 41. Možno to dokladovať napríklad aj na účasti na slávnostných nedeľných bohoslužbách, kde som sa stretla s počtom asi 15 veriacich na nedeľnej bohoslužbe.
 42. Škola realizovala niekoľko aktivít zameraných na túto oblasť, najmä po nástupe nového vedenia, v priebehu roka 2019. Súčasťou týchto aktivít je aj vznik detského rómskeho tanečného krúžku, ktorý sa začal zapájať najmä do aktivít organizovaných školou.
 43. V roku 2019 napr. zorganizovali súťaž vo varení *fazuľovice*, ktorá nebola súčasťou vopred pripravovaného obecného kalendára podujatí, či stretnutie viacerých seniorských organizácií z okolia na rozhladni s cieľom pripomenúť si víťazstvo nad fašizmom a spoločne sa stretnúť a zabaviť.
 44. Pozri bližšie Bošelová 2019.
 45. Starosta Soblahova v miestnych novinách na konci roka 2019 konštatoval, že po niekoľkých rokoch spoločného spoluzitia už cítiť konečne prepájanie obyvateľstva starej časti obce s novými, práve prostredníctvom rôznych akcií v obci (príhovor starostu v Soblahovských novinách 2019, č. 4, s. 3).

LITERATÚRA:

- Bahna, Vladimír 2019: Organizácia kultúrno-spoločenského života vo vybraných úspešných obciach. *Slovenský národopis* 67, č. 3, s. 324 – 342.
- Beňušková, Zuzana a kol. 2013: *Liptovská Teplička od druhej polovice 20. storočia*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Beňušková, Zuzana 2018: Súčasné spoločensko-kultúrne aktivity v obciach ako rámec tradičných obyčají (na príklade okresov Detva, Námestovo a Ružomberok). In: Jágerová, Margita a kol.: *Kalendárna obyčajová kultúra vo vidieckom prostredí na začiatku 21. storočia (vybrané problémy)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 12 – 69.
- Bošelová, Miriama 2019: Sociokultúrne aspekty súčasnej vnútornej suburbannej migrácie na Slovensku – na príklade prímestskej obce Soblahov v okrese Trenčín. *Slovenský národopis* 67, č. 3, s. 275 – 292.
- Darulová, Jolana 2018: Festivity v urbánnom prostredí so zameraním na banické tradície mesta Banská Bystrica. *Národopisná revue*, č. 1, 2018, s. 3 – 12.
- Gajdoš, Peter – Pašiak, Ján 2008: *Sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja*. Bratislava: Sociologický ústav.
- Jágerová, Margita a kol. 2018: *Kalendárna obyčajová kultúra vo vidieckom prostredí na začiatku 21. storočia (vybrané problémy)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Jágerová, Margita 2019: Aktuálne podoby betlehemskej hry vo vidieckom prostredí – na príklade vlahovskej gubajky. In: *Gry v kulturze i zyciu codziennym. Metafor, strategie, komunikacja* (ed. Katarzyna Łeńska-Bąk, Wojciech Kędzierzawski, Urszula Sawicka). Opole: Uniwersytet Opolski, s. 287 – 296.
- Keller, Jan 2010: *Nedomýšlená spoločnosť*. Brno: Doplněk.
- Popelková, Katarína 2012: Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku? (poznámky k možnostiam etnologického výskumu). *Ethnologia actualis Slovaca* 12, č. 2, s. 8 – 28.
- Miháliková, Silvia 2005: Sviatky na Slovensku ako súčasť politických rituálov. *Historický časopis* 53, č. 2, s. 339 – 354.
- Frolec, Václav 1990: Rituály a slavnosti v procese modernizácie. (Analýza situácie v českých zemích). In: *Město, lidé, prostor, slavnosti. Sborník příspěvků X. Strážnického sympozia (18. – 19. 10. 1988)*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, s. 13 – 23.
- Vrzgulová, Monika 2009: Sviatky a verejný priestor mesta. In: Profantová, Zuzana (ed.): *Hodnota zmeny – zmena hodnoty*. Bratislava: Ústav etnológie SAV a Národopisná spoločnosť Slovenska, s. 243 – 260.

PRAMENE:

Obecný úrad vo Vlachove. *Pamätná kniha obce Vlachovo 1945 – 2006*.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- Soblahovské noviny* 2019, č. 4, s. 3. Dostupné na: <<https://www.soblahov.sk/soblahovske-noviny/>> [cit. 30. 5. 2020].
- Štatistické údaje – demografia a sociálne štatistiky [online] [cit. 10. 6. 2020]. Dostupné z: <http://datacube.statistics.sk/#/view/sk/VBD_DEM/om7101rr/v_om7101rr_00_00_00_sk>.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov* [online] [cit. 10. 6. 2020]. Dostupné z: <<https://udaje.statistics.sk/tabulky.html>>.

Summary

Inspirational Sources of Cultural and Social Events and Celebrations in Current Rural Environment (on the example of the villages of Vlachovo, Soblahov, Malé Dvorníky, and Liptovská Teplička)

The study provides a comparative analysis of current forms of the all-year-round cultural and social festivities on the example of four selected villages. It tries to define the basic sources of inspiration for these events, the factors influencing this sphere, and it also seeks identical and different elements in this area and the possibility of using the “societal capital” (human, social and cultural) of each municipality in these activities. The basic source of inspiration for most socio-cultural events includes the local folk culture with the traditional annual cycle being the main part of it; in several cases, the annual cycle is tied to church holidays. In recent decades, events dedicated to children, or more precisely families with children, mothers and pensioners have become a kind of „cultural and social constants“ not only in the rural but also in the urban environment. The research confirmed the residents’ lack of interest in celebrating the state and political events. Especially in suburban areas, the import of new globalized phenomena is more evident, whereby the more isolated villages have better conditions to develop their local traditional culture. The article presents several findings regarding the “societal” capital, especially the unequal use of human and cultural capital in the monitored villages, and it also emphasizes the importance of residents’ activism and support to this area by local governments, and the creation of the best possible conditions for cultural background and infrastructure.

Key words: Slovak countryside; culture and social events; local culture; „societal“ capital.

NEŠKOLENÍ ŘEMESLNÍCI (TZV. NÁTURISTÉ) JAKO NOSITELÉ TRADIČNÍCH TECHNOLOGICKÝCH POSTUPŮ (S PŘIHLÉDNUTÍM K STAVITELSKÉ TRADICI V OBLASTECH NÍŽINNÉHO DOMU NA MORAVĚ A NA SLOVENSKU)

Martin Novotný (*Národní ústav lidové kultury*)

Lidové stavby, tedy objekty vybudované pomocí tradičních technologických postupů, přičemž slovo tradiční odráží předávání ustálených forem z generace na generaci, je možné studovat podobně jako jiné typy architektury z několika úhlů pohledu. Stavebnětechnické, eventuálně architektonické pojetí bude slučovat zájem stavebních inženýrů, architektů i etnologů. Obecně technické, případně umělecké obory sledují většinou stavby jako takové, případně pak zasazení do určitého celku (urbanistického). Odborníky z této oblasti bude především zajímat půdorysné a vertikální členění stavby a jeho vývoj, použitý materiál a uplatněné konstrukční řešení. Často se tak jedná o jevy jistým způsobem odosobněné. Posláním etnologa by mělo být kromě již zmíněného i ono pověstné nahlédnutí za oponu, tedy snaha po odkrytí „lidské stránky“ věci, čímž je míněna účast členů rodiny, sousedů na stavbách a podílu řemeslné práce. Jedná se ovšem o aspekty, které v předchozích sto padesáti letech prošly výraznou proměnou. Hlavním cílem této studie je přiblížit okolnosti vzniku venkovských lidových staveb nížinného typu na Moravě a na Slovensku. Časově se jedná především o období od druhé poloviny 19. století až do 80. let století minulého. V etnologii jde o málo frekventované téma, čemuž odpovídá i množství publikovaných výstupů.

V archivních pramenech se dochoval zlomek informací vážících se ke stavbě venkovských objektů, k výrobě stavebních prvků aj. Při terénním výzkumu pak badatelé nalézají buď torza staveb, z nichž je možné odvodit například použitou technologii, anebo dosud funkční objekty, u kterých jsou starší tradiční technologie skryté v důsledku modernizace staveb (např. pod omítkou, pod novějšími podlahovými krytinami, pod podhledy stropů). Pamětníci dnes již většinou nežijí a podrobnější informace tedy není možné v terénu získat. Tento problém ovšem řešili i předchozí autoři, kteří prováděli výzkumy ještě v 50. letech minulého století. V případě reliktů archaických řešení stavby stěn se totiž velmi rychle vytrácí povědomí respondentů o okolnostech vzniku dané

stavby.¹ Ke zkoumanému tématu bylo tedy přistupováno kombinací metod historických a etnologických. Konkrétně se jednalo o rozhovory s pamětníky, terénní výzkum dochovaných staveb, studium archivních pramenů a literatury. Výzkum² byl primárně zaměřen na okolnosti vzniku rolnických staveb venkovské provenience a obytných domů budovaných na vesnici ve druhé polovině minulého století, které již nebyly součástí samostatných hospodářských jednotek.

V souvislosti se stavební činností se v odborné literatuře (především slovenské) vyskytuje termín *náturista*. Tento výraz byl hovorovým označením pro řemeslně/cechovně, později živnostensky, neorganizovaného samouka bez výučního listu, člena venkovské komunity, který byl přirozeně nadaný pro určitý typ činnosti (Ušak 1972; Kandert 1982; Chlup 1986; Gaburová nedat.). Jednalo se tak o nositele řemeslnických dovedností a technologických znalostí, které se staly součástí tradice a jako takové se předávaly ústním podáním a napodobováním z generace na generaci. Ideálním příkladem byl především v horských oblastech neprofesionální tesař, který dokonale ovládal práci se dřevem. Situaci dobře ilustruje Jozef Ušak v oblasti severní Spiše. Ve zdejších vesnicích bylo několik známých tesařských mistrů – „tesařů první třídy“. Kromě nich zde byli i *náturisté*, kteří si uměli postavit obytný dům nebo hospodářskou budovu. Ovšem na některé práce si i tito stavitelé volali zmíněné mistry (Ušak 1972: 128). V nížinách se pak jednalo především o detailní znalost lokální stavební hlíny, odrážející se v možnosti jejího využití. Pod termín *náturista* tak spadali i neškolení zedníci.³ Zednictví totiž patřilo mezi řemesla, které vykonávali nejen vyučení odborníci, ale i samoukové. Například obecným jevem v oblasti slovenského Záhorí bylo, že vyučení zedníci usilovali o získání práce u stavebních podnikatelů ve městě a objednávky na vesnici přijímali zřídka (Chlup 1986: 92). „Vyučení“ *náturisty* mohlo pak probíhat v „kamarádké“ skupině, kdy si neškolený zedník ze začínající pozice pomocníka postupně osvojil zednické práce nejrůznějšího charakte-

ru (Kandert 1982: 635). V neposlední řadě lze pod termín náturista zařadit také lidové kameníky. Stavebník si tyto venkovské odborníky přivoloval na pomoc s určitou prací, kterou sám neovládal (Vydra 1958: 41).

V širším pojetí by bylo možné dnes *naturistou* nazvat samotného hospodáře, tedy vlastníka dané stavby. Mimo jeho základní dovednosti související se zemědělskou výrobou patřilo ještě v 19. století k jeho všeobecným znalostem zvládání elementárních řemeslných činností vázících se k stavbě a údržbě domu, tedy velká míra soběstačnosti. Povinností hospodáře byla práce se sekerou a otesávání kmene a zacházení s běžným náradím, jakými byla pila a dláto⁴ (Vydra 1958: 42). S odstupem času se pak dá termín *naturista* (resp. to, jak byl definován) ještě rozšířit i na další, dnes už často vymizelé činnosti vázící se k venkovským objektům, a to jak k jejich stavbě, tak i údržbě. V tomto pojetí je možno zahrnout členy hospodářovy rodiny i venkovskou chudinu zabývající se například výrobou stavebních prvků (nepálených cihel). Tehdy by se ovšem jednalo o pracovní postupy podružné, jež ovládal na vesnici téměř každý. Poměr těchto (výrobních) činností se během doby měnil a vyvíjel v souvislosti se stále dostupnějším stavebním materiálem, který byl již dříve používán ve městech.⁵ Na venkově byl ovšem tento proces charakterizován větší mírou setrvačnosti. Jistým způsobem se ovšem jednalo o trend, který je možné napříč dějinami architektury pozorovat po staletí. I stavby například v opevněných sídlech a později ve městech totiž procházely neustálým vývojem. Ten spočíval v proměnách jejich materiálové a hmotové skladby, se kterou souvisely změny dispoziční. Pro lidové a rané fortifikační i městské stavby bylo příznačné lokální využití stavebního materiálu, který byl k dispozici. S tímto jevem byla spojena jeho dokonalá znalost předávaná z pokolení na pokolení, jak bylo naznačeno výše.⁶

V textu tohoto příspěvku bude věnovaná pozornost několika stavebním způsobům:

- *vrstvené zdivo* – charakteristickým rysem techniky *vrstveného* zdiva (slovensky *vykládanina*, *nakládání*) bylo volné kladení homogenizované hliněné směsi do zdiva. Jedná se o nejprimitivnější způsob budování hliněného zdiva. Jako příměsi bylo použito řezané slámy, případně zbytků po vymlácení obilí (plevy, osiny). K vrstvení mohly být používány vidle, ale stěna se mohla vršit i ručně;

- *nabíjená technika*⁷ (lokálně např. *nabíjanica*, *pěchovanica*, *pichovanice*) – principem je pěchování hliněné směsi vhažované do rozebíratelného dřevěného bednění;

- *válkové zdivo* – termín *válek* ve většině případů označuje určitý stavební dílec, jenž je připraven odhadem, bez formy, která by mu udávala přesnější tvar. Za základní charakteristický znak této stavební techniky bez ohledu na způsob uložení jednotlivých válků do stěny je skutečnost, že se v naprosté většině případů stavělo z ještě vlhkých dílů. Ty se bez pojiva (hliněné malty) lepily k sobě;

- *zdivo z nepálených cihel* – nepálené cihly byly na rozdíl od hliněných válků většinou přesně tvarovány v dřevěných formách. Vazby zdiva u tohoto druhu staviva korespondovaly s běžnými typy známých zednických vazeb.

Stavba venkovského domu bývala vždy kolektivní záležitostí, při které se manifestovala skupinová identita sousedů, přátel a rodinných příslušníků. Neškoleným řemeslníkům byla svěřována nejprve úzce zaměřená odborná činnost, jež byla nad rámec možností daného stavitele (hospodáře). To je archivními prameny doloženo už koncem 18. století (Pajer 1982: 8). I tato část stavebního procesu postupně prošla vývojem až do stadia, kdy byl například rolník z oblasti Pomoraví (zde konkrétně Strážnice) na počátku minulého století zcela odkázán na profesionální práci řemeslníků při stavbě svého obydlí (tamtéž). To se uplatňovalo především u staveb budovaných z pálených cihel a omítaných vápennou omítkou, což bylo známkou odborné práce profesionálních zedníků. Tato činnost byla spojena s dost vysokými finančními náklady, v nichž bylo zahrnuto zaplacení zedníkovi, nákup vápna a někdy i kopaného písku. Přesto se hluboko do 20. století mezi lidmi zachovaly znalosti vázící se i ke starým hliněným stavbám, jak bude naznačeno dále v textu.⁸

K elementárním úkolům spojeným se stavbou a údržbou domu patřila domácí výroba došků a šindele, základní znalost tesařské práce, eventuálně podle potřeby svépomocná výroba stavebních prvků (hliněné cihly).⁹ Muži v případě potřeby museli umět zhotovit hliněný mlat (Kunz 2003). K práci žen patřily činnosti, které se vázaly na údržbu stavení (Gudmonová – Liszka 1992: 68; viz obr. 1). Podle sdělení PT (*1964) ze Strážnice ho ještě babička jako malého chlapce (tehdy snad desetiletého) posílala na východní okraj města do malého hliníku, kte-

rý se tehdy nalézal ve svahu při odbočce na Tvarožnou Lhotu. Tam vždy nakopal malé vědro hlíny, jež pak jeho babička rozředila vodou, do níž přidala obilní plevy. Touto směsí opravovala starou hliněnou omítku. Stejně zkušenosti má i PS (*1968) ze Strážnice, který si pamatuje, jak babička hlínou rozředěnou velkým množstvím vody líčila staré hliněné zdivo.¹⁰ Informátorka VO (*1948) z Lipova vzpomíná, jak její sousedka v letních měsících každý týden vymazávala hliněnou podlahu ve svém domě a při tom pracovala holou dlaní.

Obr. 1. Úprava hliněných omítek bývala prací žen. Tiszakóród (Maďarsko), 1927. Dle Sabján – Buzás 2003: 117

V oblasti Hané byli identifikováni jednotlivci, případně malé skupiny podílející se na stavbách specifickým stavebním způsobem, a to stavbou z hliněných válků. Tato profese byla v regionu běžná ještě na počátku 20. let 20. století. Identifikováni byli *válkaři*¹¹ ve vesnicích na západ od Kojetína a na Olomoucku. Řemeslný fortel této profese spočíval ve způsobu stavby stěn, oceňováno pak bylo především šikmé kladení hliněných válků do klasovité vazby (obr. 2). *Válkaři* se zabývali i jejich výrobou, ale podle zatím známých údajů se jednalo o práci, na které se výrazným způsobem podíleli i členové hospodářovy rodiny, většinou pak ženy. V případě výroby nepálených cihel, což bylo považováno za podřadnou činnost, se většinou jednalo o práci specializovaných skupin cihlářů, jejichž práce byla placená. Cihláři se většinou rekrutovali z řad venkovské chudiny (podrobněji srov. Novotný 2014).

Velkou nevýhodou při terénních výzkumech v oblasti Hané je absence identifikačních znaků, které by přiblížily okolnosti vzniku dané stavby. Podobné údaje s vrocením, popř. s iniciálami stavitele či stavitelských mistrů podílejících se na stavbě se dají sporadicky nalézt na jihovýchodní a jižní Moravě. Tyto informace se mohou nacházet vyryté na *roštu*, středovém trámu, který podpíral trámy stropní. Objevují se zde údaje o stavitelích realizujících v regionu typické *nabíjené* zdivo (Novotný 2013). Za zmínku stojí samostatně stojící stodola z roku 1896

Obr. 2. Klasovitá vazba zdiva z hliněných válků. Pivín čp. 149 (stodola). Foto Martin Novotný 2011. Archiv NÚLK

postavená nabíjenou technikou v obci Vnorovy, v místní části Spinek (obr. 3). Na středovém trámu se nachází nápis (obr. 4):

*Martin Horký
Vstavil roku 1896
Mistři Josef Kurečka
Josef Komoň.*

V obci Vnorovy pravděpodobně působilo více stavebních skupin, které se realizací obdobného typu staveb zabývaly. Unikátní nálezy přinášející okolnosti vzniku nabíjeného hliněného domu doložil etnolog Jiří Pajer (1983). V roce 1981 probíhala v Petrově demolice domu čp. 51 z roku 1849. Do nabíjené stěny byl zazděn hliněný hrnek s pamětní listinou přibližující mj. okolnosti vzniku dané stavby. Jedná se o jedinečný materiál, který doposud v oblasti hliněného stavitelství na Moravě nemá obdoby. Listina byla částečně nečitelná, ale dochoval se zde údaj o stavební skupině, kterou tvořili pracovníci z Vnorov a Petrova.¹² Záznam ukazuje, že patrně nešlo o sousedskou výpomoc, ale o práci profesionálních řemeslníků, podobnou, jaká byla zachycena u válkových staveb na Hané (Novotný 2014: 80–81). Upřesňující informace ke složení stavebních skupin zabývajících se nabíjenou technikou pak známe z jihozápadního Slovenska (obec Černík). Zde byli

ve 20. a 30. letech 20. století zapotřebí minimálně tří lidí, přičemž jeden vozil a vhazoval hlínu do bednění a dva tento materiál nabíjeli. Častěji se zde ovšem vyskytovaly osmi až dvanáctičlenné skupiny (Gudmonová – Liszka 1992: 20).

I v horských oblastech (např. i na jižním Slovensku v oblasti Cerovej vrchoviny) (Liszka 2003: 296–297), kde se ještě na začátku 20. století běžně neužívalo hliněných stavebních technologií, byla pro hospodáře nezbytná znalost zbudování a údržby hliněného mlatu, tedy vysoce zatížené pracovní plochy ve stodole. Jednalo se o speciální kameno-hlinitou konstrukci, která měla pevně ustálenou skladbu. S budováním mlatu úzce souvisela znalost dvou nástrojů – plochého „ubíjáku“ na dlouhém zahnutém topoře a dusadla, „pěchu“, určeného k dokončovacím pracím (Kunz 2003: 94).

Zejména od počátku 19. století se ve vesnickém stavitelství začaly ve větší míře uplatňovat nepálené cihly. Ty postupně vytlačovaly tradiční stavební postupy obvyklé v nížinných oblastech, jež se redukovaly na použití u hospodářských staveb. Na Hané to znamenalo upouštění od stavebních technik využívajících hliněné války, na jižním Slovensku pak převážně vrstvení a nabíjení. Finanční situace ovšem způsobila, že se v oblastech nížinného domu archaické stavební způsoby ucho-

Obr. 3. Stodola z roku 1896. Vnorovy, místní část Spinek.
Foto Martin Novotný 2018. Archiv NÚLK

Obr. 4. Stropní trám stodoly z roku 1896 s údaji o vzniku stavby.
Vnorovy, místní část Spinek. Foto Martin Novotný 2018. Archiv NÚLK

valy ještě v prvních desetiletích minulého století. Bylo tomu tak především u sociálně slabších vrstev venkovského obyvatelstva.¹³ Situaci názorně ilustrují výpovědi, které zachytil J. Mjartan v 50. letech 20. století: „*Tehľu dať robiť a ešte murára platiť? To bolo mnoho. Radšej ho vyložejú nebo nabiť*“.¹⁴ – „*Z ťehli ste videli stavať málokoho. Nabíjanú mu išli pomôcť a na tehľu musel mať*

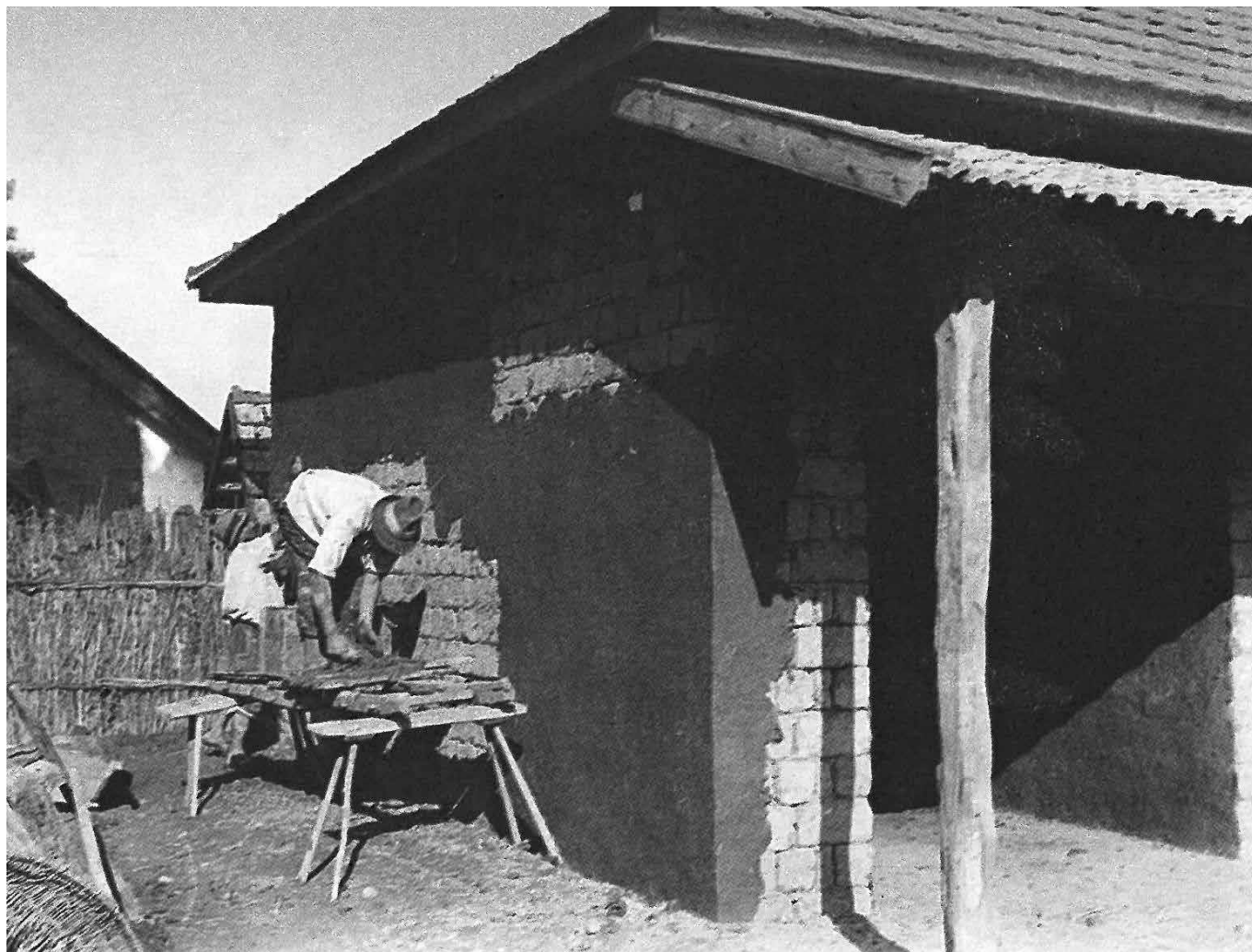
peniaze.“¹⁵ Sociální moment při volbě stavebního prvku a techniky byl tedy obecně patrný ještě v období mezi dvěma světovými válkami (Mjartan 1960: 408, obr. 5, 6). Úspora finančních prostředků, stavebního materiálu i času potřebného k stavbě domu byly ve stejném období hlavními motivy pro použití hliněných válků v obci Kútniky v okrese Dunajská Streda (Mjartan 1970: 101).

Obr. 5. Příprava hliněné omítky. Tiszaszőlős (Maďarsko), 1938. Dle Sabján – Buzás 2003: 118

Podobný převrat jako nepálená cihla znamenala cihla pálená, která se začala na venkově pozvolna užívat od počátku druhé poloviny 19. století a její největší nástup pak nastal před první světovou válkou. I v případě použití tohoto staviva hrály důležitou roli především finanční možnosti stavebníka. Tyto údaje jsou pak obecně platné pro celou oblast s výskytem panonského typu lidového domu v bývalém Československu. Použití obou typů staviv, tedy nepálených a pálených cihel, se tedy časově prolínalo. Hojně rozšířená byla také jejich

vzájemná kombinace. Příkladem může být na Hané režné zdívo z pálených cihel, použitých při stavbě průčelí, přičemž zbytek obytné části byl z cihel nepálených. Dalším příkladem je tzv. sendvičové zdívo, u kterého byla vnější strana zdi zhotovena z pálených cihel kladených na kant, vnitřní strana pak z nepálených cihel a prostor mezi nimi byl vyplněn hliněnou směsí. Zajímavým jevem je podrobněji dokumentovaný dočasný návrat starých stavebních prvků a technik na jižním Slovensku i v přilehlých oblastech v 50. a na počátku 60. let minulého

Obr. 6. Omítání stěny z nepálených cihel hliněnou omítkou. Tiszaszölös (Maďarsko), 1938. Dle Sabján – Buzás 2003: 119

století (obr. 7) Šlo o dopad společenských změn v poválečném období, s nimiž byl spojen hospodářský vzestup, který se odrazil v modernizaci vesnic a v nastupujícím trendu individuální výstavby. Nejrozšířenějším stavebním prvkem v této době zůstávala pálená cihla, ale vzhledem k zmíněným okolnostem nebylo možné uspokojit masovou poptávku po tomto stavivu. Na vesnicích jižního Slovenska proto při stavbách rodinných domů

opět ožily staré stavební techniky, se kterými souviselo používání tradičních lokálních stavebních surovin. Mnozí stavebníci znovu začali stavět z nepálených cihel a v řadě lokalit opět ožily znalosti vázané na vrstvené a nabíjené stavby. Těmito způsoby pak byly realizovány projekty moderních novostaveb. Pozoruhodným jevem bylo oživení i tehdy zaniklého stavebního způsobu pletených stěn omazaných hlínou, který se v této do-

Obr. 7. Vrstvené zdivo použité u novostavby domu vilového typu. Iňa (Slovensko), 50. léta 20. století. Foto Ján Mjartan. Archiv Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV Bratislava

bě uplatnil u podružných budov, např. u letní kuchyně (Mjartan 1960: 411–412).

Zajímavým fenoménem byl v té době nástup nového stavebního materiálu, jež představovaly škvárbetonové tvárnice, případně v menší míře nabíjené stěny ze škvárbetonu. Hlavním motivem bylo hledání alternativy k tradičním způsobům výstavby, a tedy i hospodárnější a výhodnější způsoby jejich realizace. Tato snaha vycházela z nastupujícího trendu výstavby vícepodlažních obytných domů ve městech pomocí prefabrikovaných konstrukcí. V případě škvárbetonových tvární se jednalo o šetrné využití popelového odpadu získaného z průmyslové výroby. Stavebníci si je většinou vyráběli na staveništi sami a jako příměsi sloužily potoční písek a cement. V 60. a 70. letech minulého století začala pak vycházet odborná literatura poskytující zevrubné návody na domácí svépomocnou výrobu tvární, a to nejen škvárbetonových, ale i hliněných, případně pak jejich kombinace (Wideman – Kobosil 1962; Koláček – Kobosil 1974).

Svépomocná stavba rodinných domů na vesnici ovšem zůstala do značné míry zachována ještě i v dalším období, v menší míře je pak možné se s tímto jevem setkat i v současnosti. Způsoby této výstavby byly různé. Někdy se jednalo o svépomoc formální, během níž se stavebník při práci na domě nepodílel, spíš ji jen organizoval. Ve většině případů však stavebník s rodinnými příslušníky vydatně na stavbě pomáhal a vykonával všechny těžké pomocné práce. Hlavním motivem pro stavbu svépomocí byla úspora finančních prostředků. Tato činnost se pak uplatňovala především na hrubé stavbě domu, postaveného z doma vyrobených tvární. Tento jev se u nás začal vytrácet postupně od 90. let minulého století s celkovým otevřením trhu se stavebninami. Dnes na výrobu škvárbetonových tvární svépomocí upomínají již jen exempláře použitých forem sporadicky se vyskytující na bazarových serverech.

Závěr

Současný malý výzkumný vzorek (relevantní archivní prameny a výpovědi informátorů) i prozatím nedostatečné množství prozkoumaných objektů lidového stavitelství

dovolují v této fázi bádání pouze předběžné závěry. Lze s určitostí konstatovat, že účast členů rodiny stavitele, případně sousedů, byla charakteristickým jevem pro stavby ve venkovském prostředí. Podíl vykonané práce se lišil v závislosti na sociálním postavení majitele a jeho finančních možnostech. Především u starých konstrukčních způsobů pracujících s nepálenou hlinou (např. hliněné války), se na výrobě stavebních prvků aktivně podíleli členové rodiny. Bylo tomu tak v některých regionech Moravy a Slovenska ještě v prvních desetiletích minulého století. Nástup jistým způsobem unifikovaných zdících prvků (nepálených a později především pálených cihel, které se ve větší míře na sledovaném území používaly od 19. století, zejména pak od jeho druhé poloviny), byl významným předělem. Tato staviva se ve větší míře kupovala od řemeslníků, kteří se zabývali jejich výrobou. Stavba obytných a hospodářských budov bývala pak svěřována zednickým partám, které se podílely na jejich realizacích, což opět zvyšovalo náklady. V některých oblastech s ohledem na úsporu finančních prostředků ovšem ještě v první polovině 20. století zůstávali u starých, tradicí osvědčených konstrukčních postupů. Tato situace se ovšem změnila po druhé světové válce, v době, kdy bylo „moderní“ stavivo, pálená cihla, všeobecně rozšířeno. Jejím momentální nedostatek na trhu měl za následek krátkodobé obnovení zaniklé stavitelské tradice, která byla mezi obyvateli slovenských vesnic stále živá. Paralelně s tímto jevem se na celém sledovaném území začala prosazovat snaha po efektivním využití odpadu z průmyslové výroby (škváry) jako důležité složky moderních stavebních materiálů. V důsledku snížení finančních nákladů spojených se stavbou venkovských domů docházelo v masové míře k svépomocné výrobě především škvárbetonových tvární, které se staly charakteristickým materiálem pro období 50. až 80. let minulého století. Jistým způsobem se tak uzavřel pomyslný kruh a stavitel se tak opět aktivně podílel na vzniku svého domu, a to již ve fázi hotovení stavebních dílů. To je také jedním z důvodů, proč by se mohla kromě výzkumu tradičních staveb stát stavební činnost na vesnici ve druhé polovině minulého století jedním z témat hlubšího etnologického bádání.

POZNÁMKY:

1. V obtížné situaci byl například Josef Kšír při pátrání po okolnostech vzniku válkových staveb na Hané. Již třicet let od smrti posledního mistra ovládajícího v regionu daný stavební způsob měl velký problém nalézt respondenty, od kterých by získal bližší informace (SOKA Olomouc. J. Kšír M 8-50, i. č. 338, k. 32). I přesto se mu v tomto směru povedl velký kus práce.
2. V této stati jde zejména o prezentaci počáteční fáze širšího výzkumu, který bude dále rozvíjen ve všech oblastech výskytu nížinného domu na Moravě. Autor částečně navazuje na své předchozí bádání, které realizoval především v rámci regionu Haná (Novotný 2014).
3. V tomto případě se jednalo o neškolené „zednické mistry“, tedy vedoucí stavebních prací ovládající specifické stavební způsoby. Náhorný příklad postupu stavby vrstvených stěn (technika je přibližena dále v textu) z okolí Nových Zámků přinesl slovenský etnolog Ján Mjartan: „*Nabraté blato si chlapi jeden druhému podávají na vidli až k samej stavbe [...] až k chlapovi, ktorý ‚kladie‘, čiže muruje steny. Obvykle je to nešchopnejší muž, ktorý vie blato dobre stuha a dorovna ukládať.*“ (Mjartan 1958: 471). Další zajímavý doklad ilustrující odlišnost *naturistů* a vyučeného řemeslníka zmiňuje J. Chlup. Na začátku druhé poloviny 20. století bylo ve slovenské obci Devínska Nová Ves obvyklé, že *naturista* postavil obvodové zdívo sám, ale aplikace břizolitové omítky, na venkově tehdejší novinky, byla svěřena profesionálovi (Chlup 1986: 93).
4. Na Slovensku proto narozenému chlapci vkládali do kolébky nůž, sekeru a hoblík, aby byl z něho dobrý hospodář, který zvládá velké množství svépomocných prací (Vydra 1958: 42). Hospodář byl na počátku 18. století dle Františka Skopalíka „sám tesařem, zedníkem, pokrývačem, stolařem, ba i kovářem“ (Skopalík 1885: 2).
5. V roce 1819 byl vydán císařský patent, který povolil výrobu pálených cihel poddanými na vlastním pozemku pro svoji potřebu i na prodej. To vedlo ke vzniku stovek lokálních (obecních či soukromých) cihelen, zlevnění tohoto stavebního materiálu a masovému rozšíření pálených cihel v oblasti nížinného domu (Krofta 1949).
6. U městských staveb je zajímavým fenoménem fakt, že se archaické stavební způsoby „odsunuly“ do pozadí. Běžným jevem bylo, že se k těmto stavebním formám lidé vraceli v případě nedostatku finančních prostředků napříč staletími. Občas se v městské zástavbě dají vysledovat například vyplétané příčky omítnuté hliněnou mazaninou v půdním prostoru (Znojmo). Podobně jako na vesnicích se starší stavební technologie tedy uplatňovaly na podružných detailech, případně na celých stavbách.

SEZNAM INFORMÁTORŮ:

KN, muž (* 1948), Horní Moštěnice, rozhovor z 18. 11. 2019, archiv NÚLK.

PS, muž (* 1968), Strážnice, rozhovor z 27. 1. 2020, archiv NÚLK.

ARCHIVNÍ PRAMENY:

Státní okresní archiv Olomouc. Fond J. Kšír M 8-50, i. č. 338, k. 32 (volně ložené listy).

7. Nakopaná hlína, která se sypala do dřevěného bednění, se na konci 19. století nejdříve na stavenišť nosila v koších nebo mělkých obých proutěných nádobách, tzv. *opálkách* (Jančář 1992: 332). V pramenech z počátku 20. století jsou např. z oblasti Hornácka při práci v hlinících doložena stavební kolečka (*táčky*). V rámci srovnávacího studia přináší zajímavý obrazový materiál maďarská literatura: v souvislosti s transportem hlíny určené na nabíjené stěny se např. v jihovýchodním Maďarsku (obec Békés, počátek 20. století) rovněž užívalo *opálky* (Sabján – Buzás 2003: 85).
8. Doklady k účasti rodinných příslušníků na venkovských stavbách v okolí Nových Zámků přinesla slovenská etnoložka Zita Škovierová. Údaje se vztahují k období před rokem 1945. Badatelka zdůraznila fakt, že použitá stavební technika ovlivňovala i sestavu pracovníků. Např. dům „*budovaný z blata*“ [vrstvením] byl postaven často jen za účasti blízké rodiny, na zhotovení krovu a pokrytí střechy byli pak pozváni placení řemeslníci (Škovierová 1976: 489).
9. Pro severní oblasti jihozápadního Slovenska bylo do počátku 20. století charakteristické, že voraři splavující dřevo na řece Váhu s sebou vozili z hor i doma zhotovený dřevěný šindel, který prodávali místním na pokrytí jejich střech (Liszka 1997: 114–119).
10. Materiál se na stěnu nanášel štetkou. Informátor PS vzpomínal, jak jeho babička hlinou natírala mělký žlábek (přechod) mezi stěnou a chodníkem. Údržba této části stěn byla součástí prací, které předcházely každoročnímu líčení domu před poutí.
11. Práce *válkaře* nepatřila k nejjednodušším. Tímto výrazem se označovaly i špinavé děti, které si hrály v blátě. Podle sdělení KN (* 1948) mu jeho babička, když přišel z venku za deštivého počasí, říkala, že je „jako válekař“. Údaj se váže k obci Koválovce – Osíčany.
12. „*Takovouto nabíjeli následující Znorované jménem: Jan Tomek, Frant. Ben..., Anton Knotek, Ant. Bílek, Anton Zajíček, Josef Čunčík a Jan Káčerek s Petrova N 41.*“ (Pajer 1983: 224)
13. V obci Gbelce na jihozápadním Slovensku se na stavbě vrstveného zdíva v prvních desetiletích 20. století podílelo deset až dvanáct lidí: tři vykládači, tři podávači a tři nosiči hlíny a dále jedna osoba, která motykou sekala hlinu, aby ji bylo možné naložit na vozík (Gudmonová – Liszka 1992: 66).
14. „*Nechat si vyrobiť cihlu a ešte platiť zedníka? To bylo drahé. Raději dům postavili vrstvením nebo nabíjením.*“
15. „*Z cihly jste viděli stavět máloko. S nabíjením mu šli pomoci, na cihlu musel mít peníze.*“

PT muž (* 1964), Strážnice, rozhovor z 24. 2. 2020, archiv NÚLK.

VO, žena (* 1948), Lipov, rozhovor ze 4. 11. 2019, archiv NÚLK.

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV Bratislava, vedecké zbierky, fond Ján Mjartan.

TIŠTĚNÉ PRAMENY A LITERATURA:

- Čukan, Jaroslav 2010 (ed.): *Pivnica: kulturné tradície Slovákov v Báč-ke*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- Gudmonová, Helena – Liszka, József 1992: *Ľudová architektúra v okrese Nové Zámky*. Nové Zámky: Vlastivedné muzeum.
- Chlup, Ján 1986: Domácka výroba a remeslá. In: Podolák, Ján (ed.): *Záhorská Bratislava. Vlastivedná monografia Devínskej Novej Vsi, Dúbravky, Lamača a Záhorskej Bystrice*. Bratislava: Obzor, s. 85–94.
- Jančář, Josef 1992: *Lidová kultura*. In: Nekuda, Vladimír a kol. (ed.): *Uher-skohradištsko*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, s. 317–356.
- Kandert, Josef: Vesničtí specialisté. *Slovenský národopis* 30, 1982, s. 633–637.
- Koláček, Stanislav – Kobosil, František 1974: *Výroba tvárnic a stavba rodinného domku svépomocí*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury.
- Krofta, Kamil 1949: *Dějiny selského stavu*. Praha: Jan Laichter.
- Kunz, Ludvík 2003: Humno. In: Bělíková, Vladislava (ed.): *Proměny hanácké vesnice. Sborník příspěvků z IX. odborné konference v Kroměříži*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, s. 92–123.
- Langer, Jiří 2010: *Lidové stavby v Evropě*. Praha: Grada Publishing.
- Liszka, József 1997: Ethnische und kulturelle Prozesse im nördlichen Randgebiet des Pannonischen Raumes. In: Vařeka, Josef – Holubová, Markéta – Petráňová, Lydia (eds.): *Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti / Europäische Kulturraum – Einheit in Vielfalt*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky – International European Ethnogeographical Working Group (= Suplement periodika *Český lid*), s. 114–119.
- Liszka, József 2003: *Národopis Maďarov na Slovensku*. Komárno – Dunajská Streda: Fórum inštitút pre výskum menšín.
- Mjartan, Ján 1958: Príspevok k štúdiu ľudového staviteľstva a bývania v okrese Vrábľe. *Slovenský národopis* 6, s. 469–497.
- Mjartan, Ján 1960: Novšie príspevky k výskumu jiohoslovenského domu. *Slovenský národopis* 8, s. 400–429.
- Mjartan, Ján 1970: Váľkový dom v Kútnikoch na Žitnom ostrove. *Zborník Slovenského národného múzea LXIV, Etnografia* 11, s. 93–104.
- Novotný, Martin 2013: Nabíjená technika: jeden ze základních principů budování hliněného zdiva a evropské souvislosti. *Ethnologia Europae Centralis* 11, s. 31–39.
- Novotný, Martin 2014: *Hliněné stavitelství na Moravě a evropské souvislosti. Kritický katalog výstavě*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Pajer, Jiří 1982: Kdo a jak se ve Strážnici podílel na stavbě domu. *Malovaný kraj* 36, s. 8–9.
- Pajer, Jiří 1983: Nález pamětní listiny. *Národopisné aktuality* 20, s. 224–225.
- Sabján, Tibor – Buzás, Miklós 2003: *Hagyományos falak*. Budapest: Terc.
- Skopalík, František 1885: *Památky obce Záhlínice. Část II. Topografická*. Brno: VI. nákl.
- Škabrada, Jiří (ed.) 2010: *Holašovice. Vesnická památková rezervace*. Praha: Foibos.
- Škovierová, Zita 1976: Podiel rodiny a príbuzenstva na vzájomnej výpomoci při stavaní rodinných domov v okrese Nové Zámky. *Slovenský národopis* 24, s. 488–493.
- Ušák, Jozef 1972: Stavitelstvo a bývanie. In: Podolák, Ján (ed.): *Zamagurie: národopisná monografia oblasti*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 123–152.
- Vařeka, Josef – Plesingerová, Alena 1986: Písmo a znak na lidové architektuře (Jakub Bursa). *Umění a řemesla* 29, s. 20–22.
- Vydra, Josef 1958: *Ľudová architektúra na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Wideman, František – Kobosil, František 1962: *Svépomocná výroba tvárnic pro rodinné domy a chaty*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- Gaburová, Jasna [nedat.]: „Náturista.“ *Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru* [online] [cit. 15. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/naturista>>.

Summary

Autodidacts as Bearers of Traditional Techniques (with regard to building tradition in the lowland-house area in Moravia and Slovakia)

The essay explains the background for rural buildings in the territory of former Czechoslovakia (Moravia, Slovakia). This concerns mainly the period beginning with the second half of the 19th century until the 1980s. The theme is infrequent in ethnology, which is also confirmed by the amount of relevant literature. The text takes into account the production of building elements and the portion of self-help (the participation of family members and neighbours in civil works). The text also outlines the word *náturista* [≈ autodidact, an untrained rural builder] and the transformation of its meaning over time. In the case of traditional techniques tied mostly to work with unburnt clay, the essay also mentions the background for their decline, limited performance, and short-lived rebirth in the early second half of the 20th century. The knowledge relating to the maintenance of old earth buildings survived in the researched area until the late 1970s, and it suddenly ceased to exist with the death of the last bearers of this tradition. The essay also pays attention to an interesting phenomenon, meaning the self-help home production of breeze blocks. This phenomenon was typical for rural architecture in Czechoslovakia beginning with the 1960s.

Key words: Rural architecture; vernacular buildings; vocational groups; self-help building; tradition transformation, Moravia, Slovakia.

NÁRODOPISNÝ SOUBOR POSTŘEKOV – JEDEN Z NEJSTARŠÍCH FOLKLORNÍCH SOUBORŮ V ČR

V posledních dvou dekadách 19. století se některé regiony Čech a Moravy staly atraktivními nejen pro národopisce, ale i pro novou uměleckou generaci, která v „rázovitých“ místech hledala nové tvůrčí podněty. Zatímco slovácké Horňácko učarovalo například Leoši Janáčkovi, bratrům Mrštíkům, Gabriele Preissově, Zdeňce Braunerové, Jožovi Uprkovi a jeho bratru Frantovi Úprkovi (psali se skutečně rozdílně!), podobná kumštýřská společnost se začala scházet i na západní hranici Čech, na Chodsku, které nehledě na těsné sousedství s Bavorskem představovalo kromě specifika lidové kultury i jazykově homogenní oblast, v níž se mluvilo pouze česky, navíc svérázným dialektem. V 90. letech 19. století se v české společnosti vzedla mohutná vlna nadšení, z něhož se zrodila sběratelská činnost národopisných pracovníků publikujících své příspěvky v regionálních časopisech a své

sběry pak prezentujících na krajinských výstavách. Všechny tyto snahy vyřcholily na jaře 1895 *Národopisnou výstavou československou*, na níž nesměli chybět ani zástupci Chodska. V oné době se na Chodsku již pilně sbíraly lidové písně a tance. Připomeňme stipendijní pobyt Ludvíka Kuby v roce 1893, sběratelské aktivity Čeňka Holase, později i Otakara Zicha a Jindřicha Jindřicha.

Mezníkem pro určení počátků souborové činnosti přímo v Postřekově je první světová válka. Po jejím konci vznikaly na Chodsku malé skupiny, snažící se uchovat bohatství písní, tanců a lidových zvyků. Jedna z nich se zformovala i v Postřekově, a to kolem Jiřího Langa, Jana Volfíka a Josefa Kuželky. Ti se jako diváci zúčastnili v roce 1925 draženovských Dožíněk, první národopisné slavnosti Chodska, v jejímž programu vystoupily v režii Jindřicha Šimona Baara chasy z Draženova a Luženic. J. Volfík na to později zavzpomínal: „*Poprvé jsme ve větším měřítku viděli tu krásu a ladnost chodského kroje [...] zanechalo to v nás hluboký dojem a nadšení. Při zpáteční cestě k domovu jsme si slíbili, že musíme ta-*

ké u nás v Postřekově něco podobného udělat, až budeme mít více mužských krojů“.¹ Protože nebylo od slov k činům daleko, již v únoru roku 1927 vystoupilo na domažlických Chodských dnech třicet krojovaných postřekovských zpěváků a tanečníků. O rok později, tentokrát již pod patronací Sdružení chodského národopisu a za organizační pomoci místní skupiny Sokola (zal. 1910), se v postřekovském hotelu U Chodské stráže konalo scénické provedení *Chodské svarby*, pásma režírovaného J. Jindřichem podle zápisů J. Š. Baara, a to včetně *volání*,² námluv a *čepení* nevěsty. V průběhu 20. let se tak ustálila skupina, jejíž jádro tvořilo patnáct tanečních párů předvádějících v originálních postřekovských krojích písně a tance horního Chodska. Tato skupina přijala zcela v duchu dobového pojetí těchto aktivit název Národopisný soubor Postřekov. Postřekovští si pořídili nebo inovovali kroje, sestavili vlastní dudáckou muziku a zúčastnili se prvních akcí zaměřených na projevy lidové kultury (dobově byly tyto slavnosti/festivity označovány termínem „národopisné“), jimiž pak daleko překročili rámec svého regionu. Zároveň se podobné akce postupně učili i organizovat.

Zájem o Postřekovské rychle vzrůstal: v září 1930 se představili v Domažlicích v rámci vzpomínkové akce na spisovatele Aloise Jiráska, následujícího roku byli pozváni k natáčení gramodesek, akcí organizované Radiojournalem společně s francouzskou firmou Pathé. Pod vedením J. Jindřicha natočili na gramodesky chodskou svatbu. Zpěváky doprovázela dudácká muzika ve složení Josef Pelnář z Luženic (housle), Josef Kupilík z Bořic (klarinet) a Jakub Havel (dudy) ze Sedlic. Ve stejném roce (1931) se pak zúčastnili i natáčení filmu Svatopluka Innemanna *Psohlavci* podle scénáře Václava Wassermana.

Za opravdový počátek dnešního Národopisného souboru Postřekov je však považován až rok 1933, kdy se 6. 7. v Postřekově uskutečnil *Chodský den*, a to za účasti rekordního počtu sedmnácti tisíc

Slavnostní průvod u příležitosti odhalení pomníku Jindřicha Šimona Baara na Výhledech dne 5. 7. 1933. Foto Atelier Josef Tauber. Archiv Muzea Chodska v Domažlicích

diváků. O rozsahu celé akce svědčí fakt, že pořadatelé svými podpisy garantovali u státní spořitelny v Klenčí půjčku ve výši 10 000 Kčs. Stojí za zmínku, že den předtím (5. 7. 1933) byl soubor přítomen i odhalení Baarova pomníku na Výhledech.³ Svou premiéru zde měla i dudácká muzika ve složení Karel a Jiří Frišholcové z Trhanova (klarinety), Oldřich Královec (housle), Jiří Kajer a Iren Ossendorf (dudy), která již od podzimu roku 1932 secvičovala pod vedením učitele a spisovatele Jiřího Kajera pásmo písní a tanců ke scénickému provedení chodské svatby a dožinek. O rok později následovalo pozvání do Chudenic k natáčení filmu Josefa Rovenského *Za ranních červánků*.⁴ V roce 1935 soubor předvedl tradiční masopust, který pojal jako národopisnou slavnost určenou pro početné publikum návštěvníků z širšího okolí. V květnu 1937 (23. 5.) Postřekovští nechyběli mezi pěti tisíci účinkujícími na pražských květnových Slavnostech lidového umění československého, v červnu (6. 6.) se ve svém domácím prostředí zúčastnili Zborovských slavností konaných u příležitosti 20. výročí bitvy u Zborova.

Konec 30. let tedy zastihl postřekovské tanečníky, zpěváky a muzikanty již jako konsolidovaný kolektiv disponující tanečními páry, vlastní dudáckou muzikou a autentickým domácím repertoárem. Při slavnostních příležitostech s ním bylo počítáno nejen na Chodsku, ale i na celostátních akcích.

Koncem 30. let se nad českým pohraničím začaly stahovat mraky předznamenávající katastrofu. Na základě Mnichovské dohody byl Postřekov 24. 11. přičleněn k Velkoněmecké říši. Přesto se mnozí krojovaní obyvatelé ještě účastnili 13. 8. 1939 svatovavřínecké pouti konané na Veselé hoře u Domažlic.⁵

Činnost souboru se oživila až po druhé světové válce. Hned v červenci 1945, posléze i 1946, se pod patronací Sdružení chodského národopisu Národopisný soubor Postřekov zúčastnil vzpomínkových oslav u zničeného pylonu Baarova pomníku na Výhledech, 5. 7. 1947 pak

na témže místě společně s tisícem diváků slavil jeho obnovení. V letech 1947 a 1948 se malá skupina tanečníků a zpěváků zúčastnila strážnických slavností, o rok později pak na tento prestižní folklorní festival přijel celý soubor.

Na jaře roku 1956 přešel soubor čítající 58 členů pod Osvětovou besedu obce. Dudácká muzika hrála ve složení František Říha z Domažlic, učitel Josef März a František Kapic ml. (housle), Jiří Frišholcové, otec se synem, z Trhanova (klarinety), Jakub Jahn ze Ždánova a František Wimmer z Domažlic (dudy). Na sestavování programu spolupracovali J. Kajer (dudák) a Jiří Kapic, kteří vytvořili i nové pásmo *Postřekovo pěkná ves*, J. Kajer posléze i masopustní *Prohůdky – Voračky*.

Nová sestava dudácké muziky se datuje rokem 1960. Hrála ve složení Jaroslav Kuželka (Es-klarinet), Jan Pittner (B-klarinet), Josef Kapic (housle), Karel Kuželka (klarinet) a Jindřich Šleis (dudy). K ní se později přidali Jakub Váchal (klarinet), Jan Kuželka (B-klarinet), Štěpán Královec (housle) a na kontrabas Jindřich Šimek. Později vypomáhal

dudáci František Danihelka, Jan Dufek ml. a na klarinet Michal Černý. V roce 1986 došlo k vystřídání na postu klarinetistů, tato místa nově zaujali Bedřich Kůst a Jaroslav Kuneš. Muzika doplněná o kontrabas takto hrála po celých sedmadvacet let. Ve stejné době zde paralelně působili i Vladimír Baier s manžely Janem a Jiřinou Holoubkovými, a to jako skupina pod názvem *Dranalové*.

Od 60. let Národopisný soubor Postřekov přitahoval pozornost plzeňské rozhlasové redakce, jmenovitě Zdeňka Bláhy, který zde pořídil zvukové snímky jak pro rozhlas, tak pro gramodesku *Antologie chodské lidové hudby* (1973), dále klarinetisty V. Baiera coby aranžéra, jakož i etnochoreologů Zdenky Jelínkové, Hannah Laudové, Evy a Radka Rejškových, kteří po boku Z. Bláhy a později i Věry Bláhové-Rozsypalové pomáhali při tvorbě nových tanečních pásem.

Dnes je soubor Postřekov zastoupen nejen rozhlasovými snímky a vydávanými zvukovými nosiči, ale jeho repertoár byl zaznamenán i v krátkometrážním filmu Československé televize, nově pak na audiovizuálních nahrávkách natoče-

Kapela, která doprovázela NS Postřekov více než 25 let. Zleva: dudy Jindřich Šleis (Šimánek), housle Josef Kapic (Bolfák), es-klarinet Jaroslav Kuželka (Berhonzo), zpěváci Anna a Jiří Kapicovi (Boudouc) a basa Jindřich Šimek. Ze zájezdu do NDR (1974). Archiv souboru

ných na podzim roku 2013 a 2020. Z plejád zpěváků uvedme Barboru Kuželkovou, Markétu Volfíkovou, Anežku Hroníkovou, Marii Malzerovou, Jana Bílka, Oldřicha Královce, Jana Kuželku, Štěpána Královce, Josefa Šindeláře, Antonína a Jakuba Kuželkovy, Dorotu a Jiřího Langovy, Jiřího a Annu Kapicovy, Václava a Ludmilu Karbanovy, Františka Dahnihelku, Dana Malzera, Jitku Etzlovou, Libuši Malzerovou, Antonína Kuželku st. a ml., Jana Holoubka, Lucii Kotlanovou, Václava Buršíka, Aleše Kuželku, Janu Bubníkovou, Lenku Blackou a další. Se souborem mnohokrát zpívala také obě známá dua z Klenčí – Albert Švec a Oldřich Heindl, jakož i sestry Jana a Marie Kuželkovy. Ve dlouhém výčtu jmen nemáme zapomenout ani ty, kteří se zasloužili o vedení dětského souboru. Patří sem František Bělohávek, Josef Mář, Milada Buršíková, Anna Pivonková, Jan Dufek, Helena Tomášková, Marie Čížková, Andrea Langová, Jiřina Holoubková, Alena Foistová a Jana Zuberová. Současné vedení souboru představují Radek a Jana Zuberovi, Petr Buršík a kapelník a dudák Richard Vísner.

Za celá desetiletí své existence, počínaje 20. léty minulého století, se tak v NSP vystříдалo několik generací zpěváků a tanečníků. Počet členů sice kolísal, ale ne natolik, aby se jejich odchod citelně projevil při veřejných vystoupeních. A těch má soubor na svém kontě bezpočet. Postřekovské viděli tančit ve Strážnici, ve Strakonici, Klatovech, Domažlicích, Praze, Plzni, tancům, písním a krojům z Postřekova se obdivovali diváci v mnoha evropských zemích, ale také v zámoří. Soubor je zván k pravidelnému přímému vysílání do studia Českého rozhlasu v Plzni, účastní se mnoha festivalů našich a zahraničních, potěší rodáky z Chodska při pražském Pošumavském věnečku, je aktivním spolupředatelem postřekovského masopustu, na nějž se jezdí dívat návštěvníci i zdalekého okolí. Pro soubor Postřekov je typická generační pestrost, kdy se na pódiu současně objeví příslušníci až čtyř generací. Jako jeden z mála folklorních souborů západních Čech je zárukou autotichonního projevu, který nebyl a dodnes také není příliš ovlivňován uniformou nastolenou v 50. letech masovým

folklorním hnutím. Porovnáme-li zvukové snímky, zpěv se v posloupnosti několika generací příliš nemění, rovněž tak „odolné“ vůči změnám zůstaly i originální lidové kroje (nikoliv jejich repliky), což si ostatně můžeme ověřit na obrazech malíře Jaroslava Špillara, který zde na počátku 20. století našel svůj přechodný domov. Přejme si, aby soubor tato odolnost v příštích letech neopustila, aby dále dbal na svoji výlučnost a stejně tak jako všechny jeho minulé generace dokázal potěšit srdce mnoha diváků a posluchačů.

Marta Ulrychová
(Plzeň)

Poznámky:

1. Kronika Národopisného souboru Postřekov (dále jen NSP). Pokud není uvedeno jinak, čerpám z tohoto zdroje i veškeré další údaje týkající se souboru. Kroj muži v Postřekově již dávno odložili, oblékaly ho pouze ženy.
2. *Volání* – chození pod okénko na námluvy (Jindřich 2007: 339). *Volání* bylo později natočeno spolu se *Svarbou* pražským Radiojournalem. Viz Kronika NSP.
3. Baarův pomník je dílem sochaře Ladislava Šalouna. V listopadu 1938, před obsazením horního Chodska, byla socha převezena do Domažlic a deponována zde v budově hradu (dnešního Muzea Chodska). Podstavec, v roce 1940 zničený německými okupanty, byl znovu obnoven v roce 1947. Viz „Muzeum J. Š. Baara.“ *Klenčí pod Čerchovem* [online] [cit. 22. 9. 2020]. Dostupné z: <<https://www.klenci.cz/turista/tipy-na-vylet/muzeum-js-baara/>>.
4. Do kin byl uveden v roce 1934.
5. Svatovavřínecká pouť konaná jako každý rok v rámci Chodských slavností byla jednou z největších celonárodních manifestací proti německé okupaci. Odhadem se jí zúčastnilo 120 tisíc poutníků, mezi nimi řada představitelů českého kulturního života. Celebrant Msgr. Bohumil Stašek zde pronesl jedno ze svých odvážných vlasteneckých kázání, v němž demonstroval odpor Čechů proti německé okupaci. Viz „Svatovavřínecká pouť v Domažlicích 1939.“ *Wikipedie* [online] [cit. 22. 9. 2020]. Dostupné z: <<https://cs.wikipedia.org/wiki/Svatovav%C5%99i->

Členové Národopisného souboru Postřekov na Chodských slavnostech v Domažlicích (2005). Foto Václav Hruška 2005. Archiv souboru

neck%C3%A11_pou%C5%A5_v_Doma-
%C5%Belic%C3%Adch_1939>.

Netištěné prameny:

Archiv souboru. *Kronika Národopisného sou-
boru Postřekov.*

Literatura:

Jindřich, Jindřich 2007: *Chodský slovník*. Do-
mažlice: Studijní a vědecká knihovna Pl-
zeňského kraje

Internetové zdroje:

„Muzeum J. Š. Baara.“ *Klenčí pod Čercho-
vem* [online] [cit. 22. 9. 2020]. Dostupné
z: <[https://www.klenci.cz/turista/tipy-na-
vylet/muzeum-js-baara/](https://www.klenci.cz/turista/tipy-na-vylet/muzeum-js-baara/)>.

Svatovavřínecká pouť v Domažlicích 1939. *Wi-
kipedie* [online] [cit. 22. 9. 2020]. Dostup-
né z: <[https://cs.wikipedia.org/wiki/Svato-
vav%C5%99ineck%C3%A1_pou%C5%A5_v_Doma%C5%Belic%C3%Adch_1939](https://cs.wikipedia.org/wiki/Svatovav%C5%99ineck%C3%A1_pou%C5%A5_v_Doma%C5%Belic%C3%Adch_1939)>.

ZA ZDENKOU JELÍNKOVOU A LIDOVÝM TANCEM

V březnu letošního roku jsme si při-
pomněli sto let od narození Zdenky Je-
líkové (30. 3. 1920 – 5. 10. 2005), et-
nochoreoložky, sběratelky lidových tanců
a neúnavné propagátorky lidové kultu-
ry, zejména taneční. Zájem o folklor se
u této významné osobnosti formoval už
od dětských let, které prožívala ve Velké
nad Veličkou na Horňácku. Ačkoli ten-
to subregion Slovácka je dodnes pova-
žován za oblast s výraznými tradicemi
lidové kultury, nelze nevidět, že od kon-
ce 19. století byly právě tyto tradice ta-
ké intenzivně objevovány a obdivovány
městskými intelektuály, kteří svým zá-
jmem i společenskými a přátelskými vaz-
bami s řadou obyvatel regionu dodávali
pro jejich pokračování silné podněty. Od-
borná i memoárová literatura o Horňácku
a lidové kultuře je bohatá a výše zmíněný
obraz je v těchto textech dobře dohleda-
telný. Zdenka Jelínková se díky svému
rodinnému zázemí ocitla na rozhraní
dvou světů. Její rodina patřila ke vzděla-
né vrstvě místního venkovského prostře-

dí – maminka Klementina byla dcerou
poštmistra z Velké, otec Artur vyrůstal
na Valašsku a na Horňácko přišel jako
zaměstnanec finanční správy – a uvědo-
movala si hodnotu místních tradic, ale její
způsob života je už přesahoval. Ve Velké
nad Veličkou narozená Zdenka ovšem
ve venkovském prostředí vyrůstala a na-
vazovala přirozené každodenní vazby
zejména s místními selskými rody.

Podíváme-li se s odstupem na životní
dráhu této badatelky, tato „dvojdomost“
je zde vlastně stále přítomná: na jedné
straně její téměř celoživotní působení
v akademické sféře (v Ústavu pro etno-
grafii a folkloristiku ČSAV v Brně, dnes
Etnologický ústav AV ČR) a pohled na li-
dovou kulturu „zvenčí“, tedy ve smyslu
vědeckém, poznávacím a hodnotícím,
na druhé straně neodmyslitelné pouto
a souznění s tanečními a pěveckými in-
terprety nejen z Horňácka, ale i dalších
etnografických regionů, které s vývojem
doby plynule přecházelo na pole folklor-
ního hnutí a popularizace folkloru.

Málokterý badatel naplnil svůj ži-
vot zkoumanou problematikou tak in-
tenzivně a z tolika úhlů pohledu jako
právě Zdenka Jelínková. Její odborné
práce z oblasti taneční folkloristiky ve-
směs vycházely z materiálů, které sama
shromáždila – a nebyly to sběry malého
rozsahu. Odhaduje se, že zachytila
několik tisíc variant lidových tanců ze-
jména na Moravě, ale také ve Slezsku,
částečně i v Čechách a v zahraničí.
Návratné výzkumy prováděla většinou
v součinnosti s etnomuzikology, kte-
ří se v době, kdy záznamová technika
byla na počátku svého rozvoje, podíleli
na zachycení tanečních písní. Zdenka
Jelínková pak zaznamenávala taneční
pohyb a převáděla jej do formalizova-
ného slovního popisu. Své sběry, ulože-
né na zmíněném brněnském pracovišti
Etnologického ústavu AV ČR, většinou
publikovala v osvětových edicích, byť
odborným způsobem. Až o mnoho let
později je převedla (alespoň výběrově)
do vizuální podoby, a to v záslužném

Zdenka Jelínková při terénním výzkumu v obci Vápenky na Horňácku se zpěvačkou a tanečnicí
Marií Kubíkovou (1959). Foto z fondů brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR

počinu dnešního Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici, který podpořil vydání desetidílné videoencyklopedie *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska* (1994–1997). Zdenka Jelínková se podílela zejména na moravských a slezských dílech a ve spolupráci s dalšími členy autorského kolektivu (zejména Karlem Pavlíškem, Janem Miroslavem Kristem či Hannah Laudovou) tak završila prezentaci svého sběratelského díla na poli lidového tance v druhé polovině 20. století, které už nemůže být v žádném směru překonáno. Nejenom kvůli svému rozsahu, ale také proto, že taneční lidová tradice na venkově byla Zdenkou Jelínkovou zachycena doslova v hodině dvanácté. Její soustředění se na nejstarší nositele jí pomohlo sesbírat často už rezidua tanečního repertoáru, který byl běžný na moravském a slezském venkově ještě na konci 19. století a na počátku století minulého. Nezaměřovala se příliš na studium jeho proměn s příchodem masové kultury, ale neúnavně hledala co nejstarší projevy, aby

mohla zachytit či někdy jen již zrekonstruovat danou podobu tance a zasadit tyto informace do vývoje taneční tradice. Její poznání tanců točivých, kráčivých či tzv. figurálních, které tvořily základ sledovaného dobového tanečního repertoáru na Moravě a ve Slezsku, stejně tak například zápisy dětských tanců a her, jimž se (v souvislosti se svým původním pedagogickým vzděláním) také věnovala, patří dnes plným právem do českého národního fondu taneční kultury.

Zdenku Jelínkovou lze bez nadsázky vnímat jako osobnost, bez níž by byla nejen ochuzena představa a znalost o lidové taneční tradici na našem území, ale také by nebylo možné, aby se činnost folklorních souborů a folklorního hnutí vůbec, zejména na Moravě a ve Slezsku, rozvinula do takové podoby, jakou známe dnes. Odkaz této badatelky není tedy jen archivním pramenem, ale stal se přirozenou součástí živé kultury a stále se rozvíjí.

Martina Pavlicová

(Ústav evropské etnologie FF MU)

ČESTMÍR LOUKOTKA – POZAPOMENUTÝ ČESKÝ AMERIKANISTA A LINGVISTA

V letošním roce uplyne sto dvacet pět let od narození významného, přesto pouze v úzkých odborných kruzích známého českého lingvisty a iberoamerikanisty Čestmíra Loukotky.¹ Narodil se v obci Chrástany u Kolína dne 12. 11. 1895, zemřel 13. 4. 1966 v Praze. Po absolvování obchodní akademie zahájil studium americké etnologie a lingvistiky na pařížské Sorboně v Paříži u profesora Paula Riveta (1876–1957), významného francouzského etnologa, mimo jiné zakladatele jednoho z nejrepresntativnějších etnologických muzeí na světě – Muzea člověka (Musée de l'Homme) v Paříži roku 1937. Díky Rivetovi dostal Loukotka možnost také publikovat ve významném odborném časopise *Journal de la Société des Américanistes*. V roce 1914 musel v souvislosti s válečnými událostmi v Evropě svá studia přerušit. Do Paříže se pak vracel na studijní pobyty a v roce 1947 byl jmenován čestným členem již zmíněné *Société des Américanistes* (Cordier 1920). V roce 1958 byl jako první Evropan vybrán za dopisujícího člena Brazílské antropologické společnosti. V neposlední řadě dosáhl také jmenování Důstojníkem Francouzské akademie.

Je obdivuhodné, co všechno Loukotka dokázal, když teprve od roku 1950 se mohl plně věnovat vědeckému bádání. Předtím totiž pracoval jako účetní a vědecká práce mu byla pouze koníčkem ve volném čase. Jako badatel působil nejdříve v Náprstkově muzeu, od roku 1954 pak v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. V roce 1953 obhájil kandidátskou disertační práci a získal titul CSc. V roce 1957 byl pozván k ročnímu studijnímu pobytu v Brazílii. Těžiště jeho vědecké práce spočívalo zejména na poli studia indiánských jazyků (např. Loukotka 1931), a to především obyvatel Jižní Ameriky (např. Loukotka 1935a,

Zdenka Jelínková při filmové dokumentaci tance obtáčená ve Starém Hrozenkově (1957). Foto z fondů brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR

1935b, 1942). Jeho práce se však dotýkala také dějin a kultury jihoamerických indiánů. Snažil se výsledky své vědecké práce prezentovat rovněž formou popularizačních publikací. Jeho imponující bibliografie zahrnuje kromě knih i více než tři stovky vědeckých studií, publicistických článků a recenzí v českých i zahraničních časopisech.

Ačkoliv Čestmír Loukotka navštívil Ameriku pouze jednou, takže je možné jej považovat spíše za tzv. kabinetního vědce, jeho přínos české lingvistiky a amerikanistiky je neopominutelný. Jeho význam pro světovou vědu pak dokazují práce publikované v zahraničí např. společně s Paulem Rivetem a francouzským mezo-amerikanistou Guyem Stresser-Péanem (Rivet – Stresser-Péanem – Loukotka 1952a, 1952b, 1952c) nebo samostatně (např. Loukotka 1963, 1968).

Loukotkovy studie vydané v zahraničí se dočkaly velmi kladných ohlasů (Carneiro 1970; Salzman 1970). Jedinou negativní recenzi jsem zaznamenal na Loukotkovu spíše popularizační knížku o vývoji písma (Loukotka 1946), kdy se do něho poněkud nevybíravě pustil jistý Václav Bogner, který kromě jiného píše: „*Proto i přítomná kniha je kompilací, vzniklou po přečtení dosti zběžném a nestráveném několika částečně i zastaralých knih, jak dokazují četné nesprávnosti vývoje písem semitských národů.*“ (Bogner 1947: 61–62) Nejsa znalcem zmíněné problematiky, neodvažuji se recenzentova kritická slova hodnotit. Přesto, mám-li shrnout toto krátké zamyšlení nad neoprávněně pozapomenutým odborníkem světového jména, nezbyvá než doufat, že se věci v budoucnu změni k lepšímu.

Na úplný závěr budiž mi dovolena jedna osobní vzpomínka na to, kdy jsem se se jménem Čestmír Loukotka setkal poprvé, bylo to v 80. letech minulého století, když jsem pro časopis *Světová literatura* překládal Loukotkou zveřejněné indiánské mýty v již zmiňovaném časopise *Journal de la Société des americanistes* (Kašpar 1985). Pak

jsem se seznámil s částí jeho knihovny, kterou věnovala tehdejšímu Středisku ibero-amerických studií katedry etnografie a folkloristiky Filozofické fakulty UK spisovatelova dcera, význačná česká prozaička a překladatelka Jarmila Loukotková (1923–2007), jejíž historické romány *Není římského lidu* (1949) o básníkovi Petroniovi z období krutovládce Nerona a *Navzdory básník zpívá* (1957), kde se nechala inspirovat překlady kontroverzního francouzského středověkého básníka Francoise Villona (1431 – po 1463), jsem přečetl jedním dechem. Takže nejen Loukotka, ale i Loukotková. Poněkud absurdně se mi jeví skutečnost, že otec stojí ve stínu své dcery. Obvykle tomu u význačných rodičů a jejich potomků bývá naopak. V tomto případě je to zřejmě způsobeno prostým faktem: Čestmír Loukotka byl „úzce specializovaným“ badatelem a popularizátorem, byť světového významu. Jarmila Loukotková zcela logicky oslovila svými romány širokou čtenářskou obec této země. Oba však mají

nezastupitelné místo v dějinách české kultury.

Oldřich Kašpar
(Katedra kulturní a sociální antropologie FF UPa)

Poznámky:

1. Informací k životu a dílu Čestmíra Loukotky není mnoho a jsou roztroušeny v různých publikacích a časopisech. Moderní slovníkové heslo vyšlo v encyklopedii Jana Filipského a kol. *Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové* (1998). Jeho autorem je Ivo Barteček, který se opírá o Loukotkův nekrolog z pera Ladislava Holého, publikovaný v časopise *Český lid* (3/1966; zde je otištěna také výběrová bibliografie). Specializovaná studie pak pochází např. z pera Františka Vrhela (Čestmír Loukotka a exotické jazyky. Část 2: Papua Nová Guinea. *Studia Ethnologica* 14, 2008, s. 11–28). Dále viz např. Binková, Simona 2011: Čím přispěli Češi k poznání Brazílie. In: *Akademická encyklopedie českých dějin*, sv. 2 (čarodějnické procesy-česko-portugalské vztahy). Praha: Historický ústav AV ČR, s. 132–134; Štorková, Nela 2019: *Etno-*

Čestmír Loukotka (vlevo) na vrcholu Corcovado nad městem Rio de Janeiro, 1957.
Foto ze sbírek Etnologického ústavu AV ČR

grafie a ideologie: Politická instrumentalizace českého národopisu ve 40. a 50. letech 20. století. Disertační práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni (Loukotka viz s. 160–162 ad.).

Literatura:

- Barteček, Ivo 1998: *Loukotka, Čestmír*. In: Filipický Jan a kol.: *Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové*. Praha: Libri, s. 305.
- Bogner, Václav 1947: Čestmír Loukotka, Vývoj písma. *Časopis katolického duchovenstva* 2, 1947, s. 61–62.
- Carneiro, Roberto L. 1970: Classification of South American Indian Languages. Čestmír Loukotka, Johannes Wigbert ed. Los Angeles. Latin American Center. University of California, 1968 453 s. (rec.). *American Anthropologist* 72, 1970, s. 686–688.
- Cordier, Henri 1920: Les origines de la Société des Américanistes. *Journal de la Société des Américanistes* 1920, s. 205–106.
- Holý, Ladislav 1966: Čestmír Loukotka, CSc., 1895–1966. *Český lid* 53, 1966, s. 355–357.
- Kašpar, Oldřich 1985: Miniantologie z ústní slovesnosti Indiánů Jižní Ameriky. *Světová literatura* 30, 1985, s. 164–188.
- Loukotka, Čestmír 1931: *Indiáni severoameričtí*. Praha: Česká grafická unie.
- Loukotka, Čestmír 1935a: *Clasificación de las lenguas sudamericanas*. Praha: vl. nákl.
- Loukotka, Čestmír 1935b: *Roztřídění jihoamerických jazyků*. Praha: Orbis.
- Loukotka, Čestmír 1942: Slovníky indiánských nářečí z rukopisné pozůstalosti cestovatele E. St. Vráze. *Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filozoficko-historicko-jazykozpytná* 942, č. 3, s. 1–18.
- Loukotka, Čestmír 1946: *Vývoj písma*. Praha: Orbis.
- Loukotka, Čestmír 1951: Supplementary notes to the classification of Australian aboriginal languages. *Lingua Posnaniensis* 3, s. 135–157.
- Loukotka, Čestmír 1963: Documents et vocabulaires inédits de langue et de sud-américaines. *Journal de la Société des Américanistes* 52, 1963, s. 7–60.
- Loukotka, Čestmír 1968: *Clasification of South American Languages*. Berkeley: Latin American Center University of California.
- Rivet, Paul – Stresser-Péan, Guy – Loukotka, Čestmír 1952a: *Langues de l'Amérique du Nord*. In: Meillet, Antoine – Cohen, Marcel (eds.): *Les langues du monde*. Paris: H Champion, s. 1067–1092.

Rivet, Paul – Stresser-Péan, Guy – Loukotka, Čestmír 1952b: *Langues du Mexique et de l'Amérique Central*. In: Meillet, Antoine – Cohen, Marcel (eds.): *Les langues du monde*. Paris: Champion, s. 1067–1092.

Rivet, Paul – Stresser-Péan, Guy – Loukotka, Čestmír 1952c: *Langues de l'Amérique du Sud et des Antilles*. In: Meillet, Antoine – Cohen, Marcel (eds.): *Les langues du monde*. 2nd ed. Paris: Champion, s. 1099–1160.

Salzman, Zdeněk 1970: Classification of Indian languages, by Čestmír Loukotka. *Internacional Journal of American Linguistics* 36, s. 70–72.

O PŘEKRAČOVÁNÍ HRANIC ANEB ROZHOVOR S VĚROU KAPELLER U PŘÍLEŽITOSTI JEJÍHO ŽIVOTNÍHO JUBILEA

Etnoložka inklinující k dějinám umění a sociologii Mag. Věra Kapeller, Dr., rodačka z Jeseníku (*16. 10. 1950) působí již několik desetiletí v Rakousku. Protože je také členkou mezinárodní redakční rady Národopisné revue, rozhodli jsme se

tuto nevšední vědkyni u příležitosti jejího životního jubilea představit našim čtenářům. Mnohým z české etnologické obce je známa více pod jménem Věra Mayer anebo také ještě jako Věra Bartoňková. Po ukončení gymnázia v Olomouci studovala dějiny umění a etnologii (tehdy označovanou termínem etnografie) na Univerzitě Karlově v Praze (1970–1975) a už v době studia působila jako externí pracovnice v pražském Ústavu památkové péče, kde se věnovala tématu, které zpracovala ve své diplomové a rigorózní práci *Dřevěná sakrální architektura na severní Moravě a ve východních Čechách*. Toto interdisciplinární téma jí bylo, podle jejích slov, blízké, neboť se týkalo obou studovaných oborů. Rigorózní práci obhájila na katedře dějin umění Filozofické fakulty UK v roce 1977 (PhDr.). V letech 1977–1979 pracovala jako asistentka v tehdejší Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnes Etnologický ústav AV ČR) v Praze. Již během studia hledala kontakty k praxi, o čemž svědčí její publikační činnost; zaujala ji mimo jiné ochrana architektonických památek.

Jak osobní, tak vědecká kariéra jubilantky nebyla nikdy přímočará a jednoduchá, několikrát musela změnit výzkumné zázemí. Vždy ale tíhla k architektuře. To vysvětluje její vědeckou činnost, kde zájem patřil v první řadě architektuře, stavební a bytové kultuře v historickém a současném kontextu, ale také umělecké kritice. Jubilantka překračovala hranice nejenom privátně, ale také vědecky, metodologicky a tematicky. Ve většině projektů usilovala o komplexní pojetí problematiky a snažila se rozšířit někdy úzký pohled jedné vědní disciplíny. Tato cesta vedla od interdisciplinarit k transdisciplinaritě. Působení v středoevropském prostoru rozšířilo její teoretický, metodický a také tematický přístup. Vždy se cítila jako tzv. kulturní hybrid, tj. spojující článek mezi rakouskými a českými badateli, a to již před rokem 1989.

Věra Kapeller neměla mnoho vědeckých funkcí, nesnažila se působit na univerzitě, chtěla se výhradně věnovat vě-

decké činnosti. Té podřídila v podstatě celý svůj vědecký, ale i soukromý život. Nechtěla být nikdy vědkyní, která – jak se říká v Rakousku – „sedí ve věži ze slonoviny“ (*Elfenbeinturm*). Proto volila často společensky aktuální témata jako bydlení a bytová výstavba, otázky udržitelného vývoje, problematika rozrůstání obcí a měst (*Zersiedelung, urban sprawl*) a zastavování ploch (*Versiegelung*).

Cesta k etnografii/etnologii byla u tebe, Věro, přímá? Chtěla jsi studovat jako hlavní obor?

V podstatě jsem k etnografii přišla náhodou. Chtěla jsem studovat architekturu, u přijímaček v Brně mne ale v roce 1969 na Fakultu architektury nevzali. Zapsala jsem se proto na „Teorii válců a stavebních materiálů“, tam bylo volno. Současně jsem studovala rok v Brně (1969/1970) jako mimořádná studentka dějiny umění a etnografii. V dalším roce jsem udělala zkoušky na dějiny umění a etnografii v Praze. I přes můj nedostatečný politický profil mne tehdy nemohli odmítnout, neboť jsem byla při zkouškách zařazena z téměř 200 uchazečů na druhé místo. Není se co divit, vždyť jsem se rok na přijímací zkoušky připravovala s učitelem jako byl například profesor Richard Jeřábek. Ten měl pověst velmi přísného pedagoga, všichni se jeho zkoušek obávali. Musím říci, že jsem se na žádnou zkoušku nepřipravovala tak intenzivně, jako na jím zkoušený přehled dějin etnografie a folkloristiky. Dostala jsem jedničku a myslím si, že si mne zapamatoval. Po revoluci jsme měli velmi kolegiální a přátelský kontakt, obdivovala jsem jeho vlídnost, duchaplnost a jemný humor.

Měla jsi v oboru nějaké vzory?

Mojí velkou inspirací byl architekt a umělecký historik Václav Mencl. Byl to všestranný odborník, který se zabýval slohovou i lidovou architekturou, to mne fascinovalo. Obdivovala jsem rovněž práce Soni Kovačevičové. K etnografům/etnologům, kteří mne vědecky ovlivnili a kterých jsem si velmi vážila, patří vedle

Richarda Jeřábka Václav Frolec a Josef Vařeka. Nejkrásnější období v mém vědeckém životě bylo ve vídeňském Ústavu pro současný národopis (Institut für Gegenwartsvolkskunde) pod vedením Klause Beilla. Ráda vzpomínám na řadu skvělých kolegů a kolegyní z českých zemí a Slovenska, které zde ale nechci vyjmenovávat, abych na někoho nezapomněla. Především v Brně a v Bratislavě jsem se cítila vždy velmi dobře.

Na jaká výzkumná témata jsi se zaměřila po studiu?

Po ukončení studia v roce 1975 jsem získala stipendium od Českého fondu výtvarného umění na výzkum dřevěných sakrálních staveb v českých zemích. Vedle kostelů jsem zmapovala existující a neexistující kaple a zvonice a provedla jejich architektonický a historický rozbor. Vznikl rukopis o 500 stranách, který byl uložen v tehdejším Ústavu pro etnografii a folkloristiku v Praze, kde jsem od února 1977 do května 1979 pracovala pod vedením Josefa Vařeky na rešerších hesel pro připravovanou encyklopedii *Lidová architektura* (1983).

A tvé počátky v Rakousku?

V roce 1979 po svatbě následoval odchod do Rakouska. Navštěvovala jsem přednášky na národopisném pracovišti Vídeňské univerzity (Institut für Volkskunde, dnes Institut für Europäische Ethnologie), kde jsem měla možnost seznámit se s tehdejší rakouskou etnografickou komunitou. V Rakousku jsem se i nadále zabývala tematikou dřevěných kostelů. Vznikla kniha *Holzkirchen. Neuentdeckte Baukultur in Böhmen, Mähren, Schlesien und der Slowakei* (1986), která vzbudila velký zájem. V roce 1987 jsem převzala v Palermu za tuto knihu cenu Pitre-Salomone-Marino. V roce 1985 byla otevřena výstava o dřevěných kostelích v českých zemích a na Slovensku v pobočce Rakouského národopisného muzea (Österreichisches Museum für Volkskunde) v Etnografickém muzeu na zámku v Kittsee. Poté výstava putovala do Belgie, kde

byla k vidění na Sint-Lucas Architektuurinstituut v Bruselu (1987) a na Rijksuniversiteit v Gentu (1988). Je ironií, že nebyla instalována ani v českých zemích, ani na Slovensku a o vydání knihy nemělo vydavatelství Academia na začátku 90. let zájem.

V roce 1986 jsem získala místo vědecké pracovnice v Ústavu pro současný národopis (Institut für Gegenwartsvolkskunde) Rakouské akademie věd. Ve svém prvním projektu jsem se zabývala proměnami stavitelství a bytové kultury v Burgenlandu. Jednalo se o tzv. návratný výzkum, kde jsem se vydala po stopách Arthura Haberlanda, zakladatele Rakouského národopisného muzea, který v Burgenlandu dokumentoval ve 20. a 30. letech 20. století lidové stavby. Zjišťovala jsem vývoj stavební a bytové kultury ve spojitosti se socioekonomickými procesy. Bylo to téma, kde jsem mohla svůj interdisciplinární přístup prohloubit. Spojila jsem studium historických a současných obytných staveb, což bylo tehdy pro etnografický výzkum architektury v Rakousku neobvyklé, stejně jako metoda orální historie. Výsledkem je rozsáhlá monografie *Burgenland. Bau- und Wohnkultur im Wandel* (1993).

Dalším tématem byl koncept a realizace výstavy o bytové kultuře ve Vídni od biedermeieru po současnost *Wohnkultur in Wien. Vom Biedermeier bis heute* v Rakouském národopisném muzeu (1991). Usilovala jsem o všetranný, uměleckohistorický a kulturněsociální pohled na historické a současné formy bydlení. Jednalo se také o *work in progress*. Návštěvníci byli současně respondenty, kteří vyplňovali dotazník k bydlení; přes sto návštěvníků bylo také ochotných na tomto tématu spolupracovat, tzn. poskytnout rozhovor a ukázat byt.

Jak se změnila tvá výzkumná témata s rokem 1989?

S příchodem sametové revoluce na podzim 1989 jsem se začala zabývat aktuálními tématy. Byla jsem svědkem bouřlivých společenských přeměn

v České republice a informovala o nich ve smyslu moderní etnografie současnosti. Doprovázela jsem studenty olomoucké univerzity během jejich stávky a slavila s nimi Vánoce 1989. Krátce poté jsem udělala výzkum mezi Čechoslováky, kteří hromadně navštěvovali Vídeň (*Der sanfte Weg vom Wenzels- zum Stephansplatz*, 1990). Nazvala bych tuto formu etnografickou reportáží. Jeden z nezapomenutelných zážitků z té doby byla reportáž o výrobcích zvonů – rodině Ditrychových z Brodku u Přerova (*Ein Leben für die Glocken. Die Glockengießerinnen aus Mähren. Eine volkskundliche Reportage*, 1992).

Nová etapa v tvém profesním životě jistě nastala po zrušení Ústavu pro současný národopis?

V roce 1993 opravdu nastala nová éra. Ústav pro současný národopis byl zrušen a byla jsem převedena v rámci Rakouské akademie věd do Ústavu pro výzkum města a regionů. Přejít od etnografií ke geografům znamenal metodické a tematické změny směrem od kvalitativních ke kvantitativním metodám. Na počátku jsem se věnovala, ještě s pomocí kvalitativních metod, problematice vídeňských Čechů, která mně byla blízko tím, že po určitou dobu jsem byla členkou a také ve výboru Kulturního klubu Čechů a Slováků v Rakousku. Zabývala jsem se současnou situací českých spolků, asimilací a integračními procesy Čechů ve Vídni.

V novém ústavu, který byl zaměřen na budoucnost evropské integrace, srovnávací výzkum regionů, pracovního a bytového trhu ve středovýchodní Evropě, jsem dostala možnost zabývat se problematikou bydlení. Poznala jsem zde mimo jiné české kolegy ze Státního ústavu pro územní plánování v Praze, který patřil k mezinárodním partnerům. Nastalo období plodné spolupráce, která trvala až do konce prvního desetiletí 21. století.

V roce 1996 dostal ústav nového ředitele – trochu nešťastná volba – neboť se zabýval zcela odlišnou problemati-

kou: matematicko-prostorovými modely a neuronálními sítěmi. Zpracovávala jsem za pomoci kvantitativních metod téma o regionálních inovačních potenciálech a inovačních sítích průmyslových podniků ve vídeňském metropolitním regionu. Vznikla jedna, pro historičku umění a etnografku, neobvyklá studie.

Ale situace se změnila k lepšímu s nástupem nového ředitele ústavu...

Roku 1999 přišel opět nový ředitel, který se zabýval sociální geografii. Tento směr mně byl blízký. Tehdy jsem požádala Magistrát města Vídně o grant na projekt týkající se preference mladistvých při volbě bydlení ve Vídni. Vznikla rozsáhlá studie *Wohnpräferenzen von Jugendlichen in Wien. Ein Beitrag zur Kultur- und Sozialgeographie des Wohnens* (2002). Vliv geografie je zde vidět jak na teoretickém přístupu, tak na výzkumném modelu. Důsledně spojuje různé metody – metodu empirického sociálního výzkumu s pomocí standartizovaného dotazníku (300 respondentů), kvalitativní rozhovory, rešerše v časopisech, literatuře a na internetu, analýzu statistického materiálu, dokumentace in situ.

Zajímavou tematikou byla na začátku prvního desetiletí problematika suburbanizačních procesů – fenomén, který byl v západní Evropě a v Americe (Outskirts, Suburbs) velmi rozšířený. Ve Vídni začal dynamický stavební rozvoj na okraji města a v okolí v 60. letech, vědecky byl ale nedostatečně prozkoumaný. Vypracovala jsem koncept výzkumu na téma „Suburbanizační procesy a přetváření tradiční kulturní krajiny na příkladě bydlení“. Šlo o otázky, jaké identifikační znaky jsou charakteristické pro tradiční krajinu a stavební kulturu příměstských oblastí a které nové stavební a bytové formy odpovídají konceptům životní kvality a udržitelného rozvoje. Analýzy stavební substance, stavebních forem, životní kvality a akčních prostorů vyžadovaly transdisciplinární přístup. Požádala jsem o grant na projekt „Struktura a dynamika bydlení v okolí Vídně“ u Dolnorakouského poradního sboru

pro výzkum bytové výstavby, který jsem obdržela. Podporu rovněž poskytl Magistrát města Vídně. Základem výzkumu byla dotazníková akce u 182 starostů v okrajových oblastech Vídně, kteří jsou dodnes v obcích první stavební instancí. Vznikla obsáhlá publikace o vývoji bydlení a bytové kvalitě v okolí Vídně *Wohnbauentwicklung und Wohnqualität im Umland von Wien. Ergebnisse einer Bürgermeisterbefragung* (2004) jako první svazek mnou vydávané edice „Wohnwesen Umland Wien“. Druhý svazek této edice byl věnován příspěvkům z mezinárodní konference *Das Verbindende der Kulturen*, která se snažila pojmout problematiku okrajových městských zón z kulturně-historického pohledu. V sekci s názvem „Konvergenz und Divergenz der Kulturen in den Randzonen der Städte“ (2003) vystoupili rakouští a slovenští geografové a etnologové.

Jak to bylo s mezinárodním projektem na výzkum panelových sídlišť?

Téma suburbanizace mne zajímalo i ve srovnání dvou blízkých aglomerací Vídně a Bratislavy, proto jsem pozvala ke spolupráci na projektu „Struktura a dynamika územních a sociálních procesů v okrajových zónách měst Vídně a Bratislava“ Zuzanu Beňuškovou z Ústavu etnologie SAV. Pro okrajovou zónu města Bratislavy byla charakteristická výstavba panelových sídlišť. Tzv. druhá vlna rezidenční suburbanizace příměstských oblastí nebyla v Bratislavě v této době ještě aktuální. Vznikl výzkumný projekt „Stavebně-technická, architektonická a sociální obnova panelových sídlišť ve Vídni a v Bratislavě: Iniciativa k vzniku bilaterální kooperační sítě“, který obdržel grant v rámci programu Interreg IIIA. Pro mne to byla skvělá příležitost, jak rozvíjet v tomto případě již transdisciplinární metodu. Cílem bylo zabývat se fenoménem obnovy panelových sídlišť z hlediska stavebnětechnických, architektonických, společenských, sociálně-demografických a ekologických aspektů, s přihlédnutím na bytovou politiku, hospodářské a fi-

nanční podmínky. Byla zde do důsledku uskutečněna představa o spojení vědeckého výzkumu s představiteli státní a městské správy, architektury, územního plánování, bytových družstev, stavebního průmyslu, bankovníctví a obyvatel sídlišť. Projektu se zúčastnilo kolem dvaceti řešitelů a kooperačních partnerů z Rakouska, Slovenska a z Česka. Byl to doposud nejrozsáhlejší projekt, který jsem řídila. Součástí konceptu byla studentská soutěž za účasti vídeňských a bratislavských kateder architektury. Vznikla rovněž výstava k dějinám a současnosti panelových sídlišť ve Vídni a Bratislavě s katalogem *Plattenbausiedlungen in Wien und Bratislava zwischen Vision, Alltag und Innovation* (2005) a rozsáhlá publikace *Plattenbausiedlungen. Erneuerung des baukulturellen Erbes in Wien und Bratislava* (2007). Tento projekt a výstava vzbudily velký zájem odborníků i v České republice; měla jsem přednášky na různých konferencích. Tato spolupráce s českými experty pro otázky bydlení byla pro mne velmi inspirativní.

Další projektová žádost podaná v rámci „7. rámcového programu EU“ v roce 2007 navazovala na projekt o panelových sídlištích s důrazem na situaci a perspektivy mladistvých v panelových sídlištích „Young people and social exclusion in Europe large Housing Estates“ (YOUHE). Tento projekt měl zpracovat tuto tematiku ve spolupráci s mezinárodním týmem kolegů z Německa, Holandska, Francie, Švédska, Maďarska, Česka a Slovenska. Na přípravě grantu jsme pracovali asi čtyři měsíce. Skutečnost, že tento koncept nebyl od EU akceptován, byla pro nás všechny překvapivá. Z dnešní perspektivy si říkám: asi zase jedno z témat, do kterých se nemá tolik „vrtat“.

Realizován byl jen projekt o umění v panelových sídlištích ve Vídni, na který jsem získala grant od Magistrátu Města Vídně. Jde o jev, který je, stejně jako panelová sídliště, nejenom v Rakousku většinou podroben kritice. Cílem bylo ukázat umění na sídlištích komplexně

a částečně ho rehabilitovat (*Kunst und Plattenbausiedlungen in Wien*, 2017). V poslední době vzrůstá zájem o tuto tematiku – rehabilitace sídlišť a také uměleckých děl na sídlištích – hlavně u památkářů v České republice.

Výzkum panelových sídlišť skončil – a co bylo dál?

Poslední můj projekt REGIOGOES (2013–2015), který dostal grant v rámci EU v „Programu přeshraniční spolupráce Slovenská republika – Rakousko“, se zabýval aktuálním a budoucím vývojem bytové výstavby v pohraniční oblasti Severního Burgenlandu a Bratislavy a byl opět realizován ve spolupráci s bratislavskou Fakultou architektury. Po vstupu Slovenska do Evropské unie v roce 2004 se začal v oblasti Bratislavy objevovat nový fenomén, tzv. suburbanizace bydlení, který se nyní nezastavil na hranici města nebo dvou států, nýbrž migrace obyvatel Bratislavy za účelem bydlení se rozšířila i do pohraničních oblastí Burgenlandu a Dolního Rakouska. Nastala otázka, jaké důsledky má útek Bratislavanů z města na venkov na územní a bytový rozvoj víceméně zemědělsky zaměřeného severního Burgenlandu. Vznikla kniha *Aktuální a budoucí vývoj bytové výstavby v pohraniční oblasti severního Burgenlandu a Bratislavy* (spolu s J. Huemrem), která vyšla roku 2015 v němčině, slovenštině a angličtině. Další publikací byl uměleckohistorický průvodce po této hraniční oblasti. S tímto projektem jsem se znovu vrátila do Burgenlandu. Uzavřel se zde kruh mého třicetiletého působení v Rakouské akademii věd, který s projektem o změnách stavební a bytové kultury v Burgenlandu začal a nyní končil. Vzhledem k tomu, že v severním Burgenlandu již od roku 2008 také bydlím, bylo to pro mne téma velmi důvěrné. Znáám všechny obce, o kterých je v publikaci zmínka.

Jak s odstupem doby hodnotíš svou vědeckou dráhu?

V mém téměř čtyřicetiletém vědeckém životě jsem měla obrovské štěstí

tí na mimořádné učitele a na možnost spolupracovat a komunikovat s nespočetnou řadou lidsky a vědecky skvělých a obdivuhodných osobností z České republiky, Slovenska, Rakouska a Německa z různých oborů a institucí. Bez nich by cesta hledání, kterou jsem šla, nebyla možná. Většinou jsem pracovala formou grantů, které mi umožňovaly kreativní a samostatné jednání a také dávaly možnost vybrat si angažované a kompetentní spolupracovníky. V mých dvou posledních EU-projektech jsem ale byla jako vedoucí projektu více úřednicí než vědkyní. Jako vědkyně jsem pracovala ve svém volném čase. Jinak by to nešlo, to znají ale zcela určitě i další kolegové.

A ještě na závěr – máš nějaké životní krédo a poznání, o kterém by ses mohla s námi podělit?

Moje intenzivní vědecká cesta by samozřejmě nebyla možná bez porozumění a podpory mého manžela, kterého znám již přes dvacet let. Kapeller se jmenuje od roku 2007, kdy jsem se podruhé vdala. Od roku 2008 spolu žijeme nedaleko Neziderského jezera a Bratislavy. V roce 2015, po třiceti letech činnosti v Rakouské akademii věd, jsem odešla do důchodu. Jako penzistka si nepřipadám, mám pořád co dělat. Fascinuje mne panonská krajina, a proto pořád fotografuji. Dříve jsem fotografovala architekturu, nyní přírodu, naši zahradu a mého papouška. To mi dělá opravdu radost. Můj pohled na svět je velmi otevřený. Mám ráda hudbu, architekturu, výtvarné umění a dobré lidi; v mém dalším životě budu ale zřejmě zahradní architektkou.

Jana Pospíšilová
(Etnologický ústav AV ČR)

Literatura:

Jeřábek, Richard 2007: Mayer, Vera. In: Jeřábek, Richard (ed.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Ležska. 1. sv. Biografická část*. Praha: Mladá fronta, s. 146

K OSEMDESIATKE MILANA LEŠČÁKA

Prof. PhDr. Milan Leščák, CSc. patrí k výrazným osobnostiam etnológie na Slovensku v ostatných päťdesiatich rokoch. Rodák z Levoče (*12. 10. 1940) absolvoval štúdium slovenského jazyka a národopisu – ako sa v tom čase odbor etnológia nazýval – začiatkom obrodných 60. rokov na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Tá až do začiatku 90. rokov, ako jediná na Slovensku, umožňovala štúdium tohto tematicky zaujímavého a ľudsky príťažlivého odboru. Jeho učiteľmi boli také výrazné osobnosti odboru ako Rudolf Bednárík, no predovšetkým folklorista bogatyrivskej tradície – Andrej Melicherčík. Jeho rozhladený a tvorivý duch, so svojším ironizujúcim prístupom k problémom i k ľuďom v jeho blízkosti, ovplyvnil aj Milana Leščáka, ktorému bol Melicherčík tiež školiteľom v rámci internej aspirantúry v Národopisnom ústave SAV. Oboch spájaj záujem o dynamiku a procesualnosť folklóru v systéme tradičnej kultúry, obaja uplatňovali pri ich vedeckej interpretácii aktuálne a progresívne metodologické prístupy. Milan Leščák nachádzal tiež vzájomné inšpirácie v kruhu nitrianskej komunikačno-semiotickej školy Františka Mika.

Po predčasnom skone A. Melicherčíka v roku 1966 sa Milan Leščák dostal pod školiťelské krídla brnenského kolegu Oldřicha Sirovátka, folkloristu európskeho významu. Pracovný vzťah prerástol v hlboké priateľstvo, ktorého výsledkom je tiež doteraz neprekonaná publikácia – učebnica *Folklor a folkloristika. O ľudovej slovesnosti*. Okrem desiatok štúdií v domácich i zahraničných odborných periodikách je jubilant autorom 51 hesiel v syntetickej *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska*. Leščákova často citovaná dizertačná práca *Humoristické rozprávania na Spiši (1962 – 1967) – pokus o výskum frekvencie a výskytu* ostávala paradoxne roky v rukopise. Som veľmi rada, že sa nám ju

v roku 2010 podarilo vydať ako darček kolegov a nasledovníkov k jubilantovým 70. narodeninám.

Na príklade O. Sirovátka konštatujem, že Milan Leščák osobnostný étos i étos našej disciplíny osvedčoval aj tým, že na vedeckých podujatiach referovali a v Slovenskom národopise publikovali českí a moravskí kolegovia, ktorí v časoch tzv. normalizácie doma túto možnosť nemali. Autoritu, akú mal Milan Leščák medzi kolegami v Národopisnom ústave SAV, potvrdili voľby v roku 1988, po ktorých sa stal riaditeľom ústavu.

A. Melicherčíka a M. Leščáka odlišoval vzťah k tzv. druhej existencii folklóru – folklorizmu, ktorý Melicherčík zažíval v exponovaných podobách v 50. rokoch, no Leščák sa týmto javom od 60. rokov zaoberal dlhodobo a teoreticky fundovane. V priateľskom a kolegiálnom tandeme so Svetozárom Švehlákom položili základy teórie a dejín folklorizmu na Slovensku. Medzinárodnú spoluprácu na tomto poli rozvíjal M. Leščák predovšetkým s poľskými kolegami a s popredným maďarským folkloristom Vilmosom Voigtom, s ktorým založil a kon-

cepčne pripravil dva ročníky *Folklorismus bulletinu* (1979, 1980). M. Leščák si uvedomoval, aké významné miesto zaujímal folklór ako inšpiračný zdroj v národnej kultúre na Slovensku už v 19. storočí a v období po druhej svetovej vojne potom vzťah k folklóru a tzv. folklórne hnutie v hodnotovom systéme tisícov mladých ľudí. Pracoval preto aj ako člen porôt, hodnotiteľ folklórnych festivalov a prednášajúci na osvetárskych seminároch. Jeho pracovná kariéra sa uzavrela v novom miléniu prácou v Národnom osvetovom centre na príprave *Encyklopédie scénického folklorizmu*, ktorá má nateraz elektronickú podobu. Špecifickými oblasťami odborného Leščákovho záujmu boli literárny folklorizmus a dejiny folkloristiky, kde úzko spolupracoval s literárnym historikom a teoretikom Viliamom Marčokom. Prienik aktuálnych výsledkov bádania do širšej verejnosti predstavovali početné články, kritiky a recenzie, ktoré jubilant publikoval tiež v periodickej tlači.

Milan Leščák stál v roku 1980 pri zrode Etnofilm-u, medzinárodného súťažného bienále filmov s etnologickou tematikou. V počiatočných ročníkoch bol predsedom súťažnej poroty a vystupoval ako inšpiratívny diskutér. Na konci 60. rokov sa podieľal na vzniku odborného periodika *Národopisné informácie* (teraz *Etnologické rozpravy*), vydávaného Národopisnou spoločnosťou Slovenska pri SAV, ktorej predsedom bol v rokoch 1987 – 1990.

Na Milana Leščáka spomínajú ako na erudovaného, no svojského a vtípného učiteľa poslucháči vtedajšej Katedry folkloristiky a regionalistiky na Fakulte humanitných vied Vysoké školy pedagogickej v Nitre, o ktorej vznik sa začiatkom 90. rokov výrazne pričínal a kde externe prednášal, tiež však Katedry etnológie a kultúrnej antropológie (teraz Katedra etnológie a muzeológie) FiF UK v Bratislave, ktorú aj v rokoch 1996 – 2003 viedol.

Verím, že Milan Leščáka poteší pripravovaná publikácia k jubileu, do ktorej

prispěli odbornými příspěvky či osobními vyznáními početné kolegyně a kolegovia, mnohí z nich bývalé studentky a bývalí studenti. Personálna bibliografia, ktorá bude súčasťou publikácie *Milan Leščák – vedec, pedagóg, človek*, svedčí o tvorivom a novátorskom duchu jubilanta, zapísaného v dejinách slovenskej folkloristiky druhej polovice 20. storočia výrazným písmom. Aj v mene jeho kolegýň a kolegov z oboch brehov Moravy jubilantovi Milanovi Leščákovi z celého srdca želim do ďalších rokov predovšetkým dobré zdravie, ktoré tak veľmi potrebuje!

Hana Hlôšková
(Ústav etnológie a sociálnej
antropológie SAV)

ZDRAVICE MARTĚ ŠRÁMKOVÉ

Když jsme s Lucií Uhlíkovou v létě navštívily PhDr. Martu Šrámkovou, abychom jí blahopřály k narozeninám (* 3. 7. 1935 v Brně), prožily jsme spolu s ní a s jejím manželem, profesorem Rudolfem Šrámkem, nezapomenutelný podvečer na dvorku domku, který v Brně-Žabovřeskách nechal postavit otec jubilantky, dialektolog Adolf Kellner, profesor Masarykovy univerzity. V živé debatě – jako bychom navazovali na mnohá dávná setkání přátel, jež se scházeli u Kellnerů a u Šrámků (viz NR 3/2015), jsme se dostali i k mnohým odborným otázkám, na něž jsme znali odpovědi, ale také k těm, na které se odpovědi těžko hledají, protože žijeme v době, kdy mění se společnost, věda i demokratické systémy poskytují mnohá řešení, cesty i nepředvídatelné skoky či propady a otazníky. Viděly jsme, že Marta Šrámková zůstává aktivní, zajímá se o dění v ústavu, z něhož odešla téměř před třiceti lety, neuzavírá se před novými směry v oboru, je občansky aktivní a vnímá domácí i zahraniční politické dění, je kolegiální – neopomíná navští-

vit vernisáže nebo prezentace kolegů a přátel. Je zřejmé, že také stálý kontakt s mladými členy široké rodiny ji nedovoluje uzavřít se před světem. Ruku v ruce se svým manželem cestuje (v době současné pandemie alespoň virtuálně), udržuje kontakty s kolegyněmi a kolegy v zahraničí (na Slovensku, v Polsku, v Německu) a nezřídka se tvůrčí práce. S chutí jí vlastní se tak před několika lety pustila do spolupráce na kapitole „Lidové vyprávění v Brně a v předměstských obcích“ zařazené do šestého svazku *Dějiny Brna* (2017). Je ochotná vypracovávat nejrůznější posudky a recenze, připravená poradit a povzbudit.

Marta Šrámková je mezi etnology a čtenářskou veřejností známá jako folkloristka a editorka folklorní prózy, není ovšem dosud doceněná jako pamětnice, která by se mohla s námi podělit o svoje vzpomínky a vyprávění nikoliv jako badatelka, ale jako jejich nositelka, vypravěčka, o čemž jsem se osobně přesvědčila právě při zmíněné letní ná-

vštěvě v záplavě pestrobarevných květin a bylin. Do dalších let přejeme naší milé bývalé kolegyni pevné zdraví, stálou rodinnou pohodu a lásku přibývajících pravnoučat.

Jana Pospíšilová
(Etnologický ústav AV ČR)

ODEŠLA RENATA ZEMANOVÁ

Stará muzejní garda odchází. Tato myšlenka mi proběhla hlavou, když jsme se v září letošního roku v chrámu Nanebevzetí Panny Marie ve Vyškově loučili s PhDr. Renatou Zemanovou, rozenou Petřů. Poznala jsem ji především jako pracovníci a pozdější kolegyni v Muzeu Vyškovska, kde působila na pozici etnografky čtvrt století, od února 1969 do prosince 1994.

Renata Zemanová se narodila 21. 11. 1927 ve Vyškově. Po maturitě na tamním gymnáziu v roce 1946 začala studovat dějiny umění na Masarykově univerzitě v Brně. Po dvou letech přesídlila do Prahy, kde pokračovala ve studiu na Karlově univerzitě. Po absolvování a dosažení doktorského titulu se stala odbornou asistentkou u profesora Jiřího Krohy (1893–1974), významného českého architekta a výtvarného umělce. Neblahá politická situace 50. let minulého století však nemilosrdně přetrhla veškeré její pracovní i osobní plány. Ač se o politiku příliš nezajímala, stala se obětí jednoho z tzv. politických monstrprocesů a byla odsouzena k šesti letům vězení. Po propuštění jí pak nebylo dovoleno působit na poli vystudovaného oboru. Zaměstnána mohla být pouze v oblasti zemědělství nebo stavebnictví. Rozhodla se proto dálkově vystudovat průmyslovou školu. Roku 1961 se provdala a rok později se jí narodila dcera Noemi a následně syn David. V době politického uvolnění v roce 1968 se jí rýsovala naděje na možnost působit opět v oboru, který vystudovala. Na-

bídka přišla z vyškovského muzea, ale na pozici etnografky. S nadšením ji přijala a vedle etnografie se mohla zabývat i tzv. vysokým uměním, neboť tehdejší ředitel František Jordán jí svěřil i sbírku obrazů a soch především regionálních výtvarníků. Renata Zemanová se opět realizovala v oblasti, která byla jejímu srdci blízká, navíc působila ve svém rodišti a kolegové v muzeu se stali jejími blízkými přáteli.

Do Muzea Vyškovska nastoupila Renata Zemanová v době, kdy byla tato instituce více než půl roku zapojena do oslav 100. narození světově uznávaného orientalisty, katolického kněze Aloise Musila (1868–1944), rodáka z nedalekého Rychtářova. Stala se tedy součástí organizačního týmu, mimo jiné z důvodu, že část pozůstalosti tohoto věhlasného vědce se nacházela (a dodnes nachází) v muzejním sbírkovém fondu. Tyto materiály byly v rámci zmíněných oslav prezentovány na putovní výstavě *Alois Musil 1868–1968*. Roku 1970 se pak Renata Zemanová zúčastnila spolu s dalšími muzejníky a přáteli delegace do Vídně, kde byla přítomna vernisáži jmenované výstavy v Senátním sále tamní univerzity.

V roce 1973 byla v Muzeu Vyškovska otevřena národopisná expozice *Život vyškovského venkova*, kterou autorsky připravila Renata Zemanová. Jádrem instalace byla tzv. *vyškovská sek-nica* (světnice), v mnohém podobná té, která byla představena na *Národopisné výstavě československé* v Praze v roce 1895.

Jednou ze zájmových oblastí Renaty Zemanové byla také péče o stavební památky. Z publikací, které na toto téma vydala, uveďme alespoň *Památky vyškovského okresu* (1973, 1991). Zajímala se také o historii a život bývalého vyškovského jazykového ostrůvku, osídleného do konce druhé světové války Němci. Z této oblasti vzpomeňme například příspěvek *Zvykosloví bývalého německého ostrůvku na Vyškovsku*, přednesený na VII. konferenci o lidové

kultuře na Hané, konané v roce 1998 v Muzeu Vyškovska a následně publikovaném ve sborníku z téže konference.

Renata Zemanová pracovala v Muzeu Vyškovska až do odchodu do důchodu. I poté však muzeem navštěvovala, ať už v době vernisáží výstav či jiných muzejních akcí, nebo přicházela jen tak na přátelské popovídání s bývalými kolegy, jindy jako odborná konzultantka. Až do pozdního věku byla velmi činorodá, stále se zajímala o kulturní a společenské dění, ráda cestovala. Dožila se vnoučat i pravnoučat, se kterými strávila nejednu radostnou chvíli. Nakonec se dočkala také plné rehabilitace. Poslední chvíle svého života prožila doma v přítomnosti svých nejbližších. Skonala 1. září letošního roku, nedlouho před svými 93. narozeninami.

Paní doktorko, budeme na Vás vzpomínat s úctou a láskou, kterou jste po celý život rozdávala plnými doušky nám všem, kteří jsme měli možnost Vás poznat.

Markéta Palowská
(Ostravské muzeum)

ETNOLOGIE MEZI VĚDOU A POLITIKOU: VY/PO/ZNEUŽÍVÁNÍ ETNOLOGICKÝCH VĚD OD 19. STOLETÍ DO SOUČASNOSTI

Setkání České národopisné společnosti – profesního sdružení odborníků z oblasti etnologie a příbuzných vědních disciplín – se koná pravidelně každé tři roky. Ve specifických podmínkách protiepidemických opatření členy ČNS hostilo ve dnech 15.–17. září 2020 Hornické muzeum v Příbrami společně s Etnologickým ústavem AV ČR a Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici. Stejně jako předšlé jednání v prostředí louckého kláštera ve Znojmě i letos valné shromáždění ČNS a následující konferenční plénum přivítalo místo s osobitou atmosférou. Společenské centrum Hornického muzea se totiž nachází v historickém areálu dolu Anna s charakteristickou průmyslovou architekturou.

Zaměření konference propojilo tematicky široké spektrum příspěvků, které vypovídaly o citlivé oblasti ideologizace etnologických věd v období prosazování nacistické a komunistické doktríny i v současnosti. Koncepce však zahrnu-la nejen zneužívání, ale – jak je z názvu patrné – i používání a využívání etnologie k více či méně prospěšným a prakticky aplikovaným zájmům vládnoucích elit, státní správy, lokálních administrativ či dokonce soukromých firem.

Pilířem vstupních referátů však byly přeci jen roviny zneužívání etnologie totalitními režimy – Gabriela Kiliánová ze Slovenské akademie věd představila působení Ústavu pro vlastivědný výzkum v Kežmaroku, který se zaměřoval na dějiny a kulturu německé menšiny na Slovensku a vedle vědeckovýzkumných úloh po celou dobu svojí existence v letech 1941–1944 plnil i politické úlohy ve jménu Německé strany na Slovensku a byl personálně propojen s nacistickou NSDAP.

Jiří Woitsch, čerstvě zvolený nový předseda ČNS a ředitel Etnologického

ústavu AV ČR, se zaměřil na období komunistického Československa a hovořil o geopolitických kontextech etablování cizokrajné antropologie v českých zemích v 60. letech 20. století. Představil teze a důkazy o propojení výzkumných aktivit v Africe či Latinské Americe s politickými zájmy, iniciativou ze Sovětského svazu, a dokonce angažmá sovětské tajné služby (KGB). Místo skandalizace však v příspěvku reflektuje perspektivy aktérů, jejichž pozici nelze vnímat černobíle, ale je nutno ji promýšlet v kontextu doby, ve které mnohdy nebylo možno volit mezi ničím jiným než „menšími zly“.

Prezentace v jednotlivých panelech byly posléze sestaveny chronologicky počínaje prvorepublikovým obdobím: konkrétně zájemem o Podkarpatskou Rus a možnými paralelami s kolonialismem (Filip Herza), politickými vlivy na fungování Etnografického oddělení Národního muzea (Klára Woitschová) či strategiemi udělování čestných doktorátů na Univerzitě Karlově (Lýdia Petráňová).

Následný blok se zaměřil na éru Protektorátu Čechy a Morava: Různé varianty německého bádání o Slovanech a mýře „slovanství“ a „germánství“ obyvatel českých zemí představil Petr Lozoviuk. Blanka Soukupová naproti tomu poukázala na prolínání prezentace tradiční kultury na Moravě s nacistickou ideologií a Dana Motyčková s Kateřinou Sedlicovou sice hovořily i o nacistické okupaci, avšak jejich příspěvek se již blížil zmíněné rovině používání a využívání etnologie – konkrétně studia lidové architektury v souvislosti s plánováním nové výstavby. Představily projekty českých čtvrtí v prvorepublikové Podkarpatské Rusi, německým prostředím inspirované koncepce obytných kolonií pro zaměstnance strojíren v Kladně i protektorátní mapování lidových staveb za účelem projektování moderně vybavených obydlí inspirovaných stavitelstvím jednotlivých etnografických oblastí českých zemí.

Příspěvky zaměřené na období směřování ke komunismu na sebe plynule navazovaly díky zájmu o jazyk a texty –

od analýzy ideologických formulací 50. let (Nela Štorková), reflexi posouvání hranic jazyka pozdního socialismu v etnologii (Oto Polouček) a studium koncepce etnografie u československých badatelů (zejména Antonína Robka) Nikolou Balašem. Panel uzavřel Petr Janeček představením specifické role folkloristů, kteří mají k práci s jazykem nejbližší, přičemž museli balancovat mezi saturací požadavku normalizačních ideologů a snahou uplatnit vlastní odborné perspektivy spjaté s kontakty se západním prostředím. Tyto střety se odrážely v pojetí myšlenek Karla Marxe – neměnná ideologická dogmata pozdního socialismu se totiž střetávala s progresivními interpretacemi Marxova díla na Západě.

Závěrečný den konference se nesl ve jménu příspěvků nadčasových i ryze současných. Daniel Dědovský jej uvedl představením účelové reflexe etnografických témat ve vědeckých textech z období baroka, Klára Jurková představila Ústředí lidové umělecké výroby (ÚLUV) i limity v podpoře rukodělné výroby po zániku instituce v 90. letech a Stanislav Brouček nastínil roli etnologů při vládní spolupráci s českými krajany (a limity v efektivitě jejího fungování).

Poslední panel pak účastníky uvedl do současného slovenského prostředí a reflektoval pestrá témata, ve kterých může etnolog přispívat k řešení citlivých problémů – zneužívání folkloru v politických narativích (včetně extremistických) (Silvia Letavajová), roli slovesné folkloristiky při studiu hesel na politických manifestacích (Eva Šipöczová) či k diskusi o fungování výchovných zařízení pro mládež a zejména postavení jejich klientů (Kristína Jamrichová).

Konference nabídla inspirativní debaty o postavení etnologické disciplíny ve společnosti a jejím dalším směřování. Lze ji tak považovat za úspěšnou i přes protiepidemická opatření a drobné technické problémy díky nutnosti prezentovat některé referáty online. Příspěvky z konference budou publikovány v Národopisném věstníku, tudíž se s nimi bu-

dou moci seznámit i ti, kteří se nemohli akce účastnit.

Oto Polouček
(Ústav evropské etnologie FF MU)

PĚT ROČNÍKOV ETNODOMU V RÁMCI FOLKLÓRNEHO FESTIVALU VÝCHODNÁ

Folklorový festival Východná patří na Slovensku k najstarším a najväčším v rámci tohto typu festivalov a okrem scénických programov poskytuje za posledné roky priestor aj na realizáciu množstva mimoscénických aktivít. Počas piatich ročníkov v rokoch 2015 – 2019 bol v rámci festivalového diania etnologickým tímom zrealizovaný tzv. ETNODOM. Návštevníkom festivalu ponúkal prístupnou formou prezentované odborné aktivity ako výstavy, popularizačné prednášky, moderované diskusie s pozvanými hosťami či premietanie filmov s etnologickou tematikou. Počas piatich ročníkov tento projekt pripravovala a následne realizovala v priebehu niekoľkých festivalových dní Katedra etnológie a folkloristiky Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, konkrétne Margita Jágerová, Zuzana Beňušková, Jana Ambrózová, Miriama Bošellová, Bernard Garaj a Martina Hrabovská.

Vstupný priestor do ETNODOMU každoročne vyplňali propagačné materiály a prezentácia venovaná usporiadateľskej katedre, informáciám o možnostiach štúdia odboru etnológia, taktiež o mimoškolských a pre vzdelávanie dôležitých podujatiach tohto pracoviska. Tie katedra dlhoročne pripravuje nielen pre študentov, ale i pre záujemcov z radov širokej laickej verejnosti. Stálou súčasťou boli aj odborné publikácie katedry, prípadne rôzne odborné výstupy pozvaných hostí, ktoré mali návštevníci k dispozícii na prehliadnutie.

ETNODOM každoročne začínal otvorením výstavy dokumentujúcej výsledky

bádateľskej činnosti členiek katedry. Prezentovali výstavu venovanú etnologickému výskumu v obci Liptovská Teplička (r. 2015), amatérskemu etnografovi Jánovi Lazoríkovi (r. 2016), dejinám a súčasnému stavu školskej slávnosti majáles/juniáles v Liptovských Sliačoch a ďalšiu o Ondrejovi Demovi (r. 2017), o umeleckom živote a interpretačnom umení speváka ľudových piesní Jána Ambróza (r. 2018) a o gemerskej obci Vlachovo (r. 2019). Expozície boli odborne uvádzané ich autorkami, pričom na ne nadväzovali aj popularizačné prezentácie, následne i moderované diskusie s pozvanými hosťami. Tie boli doplnené komentovaním fotografií, spestrené aj audiovizuálnymi ukážkami. Cieľom diskusií bolo predstaviť významné osobnosti etnológie, etnochoreológie či scénického folklorizmu (etnochoreológa S. Dúžeka, etnologičku I. Zuskinovú, hudobného redaktora, zberateľa a etnomuzikológa O. Demu, interpreta a znalca tradičnej kultúry Gemera J. Kováča, amatérského filmá-

ra L. Patscha a i.), ale i rozvinúť debatu o vybraných špecifických témach súvisiacich so scénickou praxou, výskumom v etnológii, folkloristike, etnochoreológii – napr. v roku 2019 to bola diskusia na tému etablovania a pôsobenia seniorských folklórnych súborov.

Stálou súčasťou programu bolo aj premietanie viacerých filmov s etnologickou tematikou, s odbornými komentármi etnologičiek, v niektorých prípadoch aj s osobnou účasťou autorov filmov. Okrem výstavných možností priestor poskytoval aj usadenie cca 60 – 80 návštevníkov. Organizátori festivalu vytvorili prostredníctvom ETNODOM-u výbornú platformu na propagáciu odboru etnológie, prezentáciu práce etnológov, v rámci toho aj výsledky odbornej práce usporiadateľského tímu. Viaceré spomínané činnosti adekvátne dopĺňali festivalové dianie, tematicky korešpondovali aj so scénickými programami.

Je potrebné zdôrazniť, že viaceré členky katedry v rámci tohto festivalu ne-

obmedzujú svoje aktivity len na priestor ETNODOMU, ale dlhoročne sa podieľajú aj na vytváraní a realizácii scénických programov či samotnej hudobnej a tanečnej interpretácii v rámci nich. To isté sa týka aj viacerých bývalých či súčasných študentov katedry, čím toto pracovisko reálne naplňa svoju špecifickú orientáciu zameranú na aplikáciu etnologických poznatkov v praxi a praktickú folkloristiku.

V roku 2020 sa festival z dôvodu pandemickej situácie neuskutočnil, ostáva však dúfať, že obdobné možnosti prezentácie etnológov sa v rámci festivalových podujatí budú objavovať aj v budúcnosti.

*Margita Jágerová
(Katedra etnológie a folkloristiky
FF UKF v Nitre)*

66. CHODSKÉ SLAVNOSTI JINAK

Při pohledu na mapu Čech, která se při první vlně koronaviru povážlivě červenala především na Domažlicku, nikoho ani nenapadlo, že by se zde mohl v srpnu realizovat 66. ročník Chodských slavností. Postupně však přicházela první uvolnění a zástupci jednotlivých subjektů – především města Domažlice, Městského kulturního střediska a vedoucí souborů dali takřikajíc hlavy dohromady a vymysleli způsob, kterak nepřerušit tradici, využít přidělené finanční prostředky a nezklamat milovníky Chodska. Tak vznikl nápad zkombinovat ve dnech pouti sv. Vavřince (tedy 15. a 16. srpna) streaming s předem připravenými medailony jednotlivých souborů. Místo obvyklých pódiových vystoupení se diváci mohli vypravit za chodskými soubory do jejich domovských obcí a lépe poznat autentické prostředí, z něhož zpěváci, muzikanti a tanečníci pocházejí. Takto pod heslem „Mějte víru, za rok bez viru“ se tedy uskutečnil letošní 66. ročník.

Předem natočené, zhruba čtyřicetiminutové medailony, které byly jednotlivým

Komentovaná prehliadka výstavy realizovanej v rámci ETNODOMU na Folklornom festivale Východná 2017. Foto Zuzana Beňušková

souborům a kapelám posléze věnovány i jako trvalky, prokládalo živé vysílání z domažlického pivovaru, znovuotevřeného o letošních prázdninách. Kdo si pamatuje jeho dlouho chátrající stav, neuvěří svým očím. Restauraovaná budova se stala kulturním centrem – na místě spilky byla vybudována dvoupodlažní knihovna Boženy Němcové, v místě hvozdu se otevřel třípodlažní výstavní prostor s výstavou o dějinách pivovarů na Chodsku, která by v budoucnu měla být ještě doplněna expozicí o česko-německých vztazích v tomto úseku pohraničí. Samozřejmě nesmíme zapomenout ani na výčep, kde nechybějí ani stoly s šachovnicí, a restauraci, která teprve plánuje svůj provoz.

Komentátor Stanislav Jurík postupně vyzpovídal starostu města Zdeňka Nováka, bývalého starostu Miroslava Macha, který měl ve svém volebním období na stavbě zásadní podíl, odstupujícího ředitele Městského kulturního střediska Kamila Jindřicha, regionálního historika Zdeňka Procházku, ředitele Czech Tourismu Jana Hergeta, režiséra jednotlivých medailonů Davida Raucha, v neposlední řadě pak vrchního sládky Davida Bierhanzla. Do dalšího přímého vstupu si pozval vedoucího Domažlické dudácké muziky (dále jen DDM) Josefa Kuneše a znovu K. Jindřicha, tentokrát jako zpěváka a hráče na bicí nástroje. Oba členové DDM vysvětlili vznik a podstatu nástrojů (české dudy, fanfrnoch, vozembouch aj.), které mají v interpretaci folkloru Chodska své neodmyslitelné místo. Povídání s redaktorem Juríkem zakončily ukázky ženského lidového oděvu s vysvětlením jeho variant, funkcí a krajových odlišností. Slavnostní a všednější podobu kroje horního Chodska vysvětlila členka Národopisného souboru Postřekov Jana Zuberová, varianty kroje dolního Chodska Martina Pinčová z Chodského souboru Mrákov.

Zatímco Jurík si zval své hosty do knihovny, o další rozhovory v prostorách pivovaru se postaral „krojovaný“ Václav Dufek, který se rovněž představil jako dudák a zpěvák DDM.

Pohled na vylištěné a deštěm smáčené domažlické náměstí, které tu a tam oživovaly krojované skupiny, sice působilo v přímém přenosu smutně a kontrastovalo s množstvím stánků a davů lidí (průměrně navštíví Chodské slavnosti cca 70 000 tisíc návštěvníků), jak je známe z jiných let, nicméně ti, kdož znají Domažlice, vědí, že déšť jim neublíží. Celé hlavní náměstí včetně šenků s předzahrádkami je lemováno podloubím a i tentokrát poskytlo ochranu všem, kteří si kolem nich přišli s oblíbenými soubory zazpívat, a to zcela podle letošních koronavirových směrnic „Nikoho nezveme, ale víte, kde nás máte hledat“.

Chodské soubory a jednotlivci vystoupily v přímém přenosu celkem dvakrát – první pod názvem U muziky s Plzeňáky moderovala redaktorka Českého rozhlasu Plzeň Michaela Vondráčková, druhý večerní byl přenášán z pivovarského šenku, aby tak zakončil devět a půl hodin trvající maraton.

Vraťme se však k předem připraveným pořadům, moderovaným tentokrát Josefem Kunešem a Klárou Machovou,

kteří diváky zavedli do Mrákova a Postřekova, na Veselou horu a do zákoutí Domažlic, na jejichž podobě měl hlavní podíl režisér D. Rauch a s ním coby kameramani posluchači FAMU.

Klenčí pod Čerchovem reprezentoval nepočetný mužský sbor *Haltravan* vedený Vlastou Jankovským a Janem Holoubkem a také provázený jeho dudami, dále *Rodinná skupina sester Kuželkových*, již tvoří početní potomci muzikantské rodiny Kuželkových. Zatímco první, výlučně mužský sbor je orientován převážně na ovčácké, pijácké a „daremné“ písničky, k jejichž doprovodu používají svérázné nástroje (zvonečky, pastýřské hole aj.), druhý, převážně ženský vícegenerační soubor tvoří svým dvojhlasým a tříhlasým zpěvem a capella, ale i společným zpěvem rodiny provázeným dudami a houslemi jakýsi „lyričtější pandán.“

Jako vícegenerační soubor se představil *Chodský soubor Mrákov* (zal. 1961). Tančilo se venku na louce s věží mrákovského kostela v pozadí. Kameramani se doslova vyžívali v zachycení chodských „koleček“ zabíraných z dronu

Nedělní pouť na Veselé hoře u Domažlic u kostela sv. Vavřince dne 16. 8. 2020 u příležitosti 66. ročníku Chodských slavností. Foto Viktorie Janiurková. Archiv Muzea Chodska v Domažlicích

i na detailech tamějších doolských „těžkých“ krojů. Hezké byly také záběry dětí, které patří k ozdobám každého vystoupení Mrákovských. Soubor má ve svých řadách ředitele Muzea Chodska Josefa Nejdlu ml., který diváky poučil o historii Mrákova (dříve Mrdákova), jedné z jedenácti svobodných historických chodských vsí. K záběrům bylo plně využito souborových zvukových nahrávek, na nichž dominoval výtečný výkon mrákovské dudácké kapely, o jejíž historii promluvil její klarinetista Josef Jarábek. Připomněl zakladatele Václava Kupilíka (v roce 1978) i jeho pokračovatele Vlastimila Dřímala (1961–2014).

Postřekov je sice nejdlehlší obcí horního Chodska a etnografy tím pádem považovaný i za nejrázovitější, nicméně přes tuto odlehlost je historie *Národopisného souboru Postřekov* nejstarší, sahá až do 20. let minulého století. Postřekovští rovněž využili travnaté plochy porostlé šťavnatou zelení, na nichž se ve shora pořizovaných záběrech vyjímaly barevné kroje, nicméně pro své taneční finále rychlých chodských koleček zvolili pevnější půdu pod nohama, a sice silnici u emblematické hospody „U Hadamů“ s kaplí sv. Jakuba v pozadí. Také oni v mnoha záběrech představili svou dětskou odnož, také oni využili své nejnovější nahrávky, na nichž exceluje dudácká kapela Richarda Vísnera.

Nejmladším z uvedených chodských souborů je Domažlická dudácká muzika. Dudák, kontrabasista a aranžér Josef Kuneš ji založil roku 1994 ve svých patnácti letech. Záběry s ní byly pořízeny na Veselé hoře s kostelíkem sv. Vavřince, kde se v sobotu i v neděli odehrává slavná pouť. J. Kuneš, dnes ředitel domažlické ZUŠ, zvolil jako učitel názorný postup, když předvedl příchod jednotlivých nástrojů do zdejších dudáckých kapel – k původnímu duu (dudák, houdek) se přidal „písač“ (Es klarinetista), v době konkurenčních bojů s „plechovou“ muzikou B klarinetista a naposledy po druhé světové válce i hráč na kontrabas. Dudácké kapely tak na Chodsku hrají převážně v tom-

to složení, jak jsme však viděli, leckdy se vrací i ke staršímu obsazení tzv. malé selské muziky (dudy, housle, Es klarinet). Zde nutno dodat, že všechny kapely, jež se 15. srpna prezentovaly, hrají výtečně, a to díky početnému zastoupení profesionálů. Totéž platí v DDM i o zpěvu – K. Jindřich, vystudovaný učitel hudby, a Martina Pincová jsou dobří pokračovatelé tradice a regionálního stylu. Jejich dua včetně Kunešovy a Jindřichovy jukačky s vrcholy Šumavy v pozadí patřily k nejzajímavějším momentům jejich vstupu.

Záměrně jsem si ponechala dva předem připravené pořady nakonec, ačkoliv se v dramaturgické skladbě objevily jako jedny z prvních. Oba se vztahují ke dvěma jubiliantům – své jednadevadesátiny v prosinci oslaví redaktor plzeňského rozhlasu Zdeněk Bláha, stejné výročí v dubnu příštího roku pak čeká i jeho souputníka, dudáka, zpěváka a vypravěče Antonína Konrádyho. Bláhův pořad *Hudba nastavuje cancourek života* vlastně ve 12 hodin odstartoval celý streaming a Z. Bláha ho moderoval tak, jak ho po léta známe z vysílání *Hrají a zpívají Plzeňáci*. Pozval si především pěvecké dvojice – manžele Olgu a Jana Holoubkovy z Klenčí, Antonína Konrádyho st. s dcerou Ivanou Červenou, manžele Janu a Jana Randovy z Mrákova, J. Kuneše a K. Jindřicha z DDM, Vlastimila Bursu a Jaroslava Pokorného z hornobřízského Úsměvu, z Mrákova vypravěče Josefa Nejdlu st., v neposlední řadě pak vynikajícího dudáka, zpěváka a vypravěče Václava Švíka, který patří bezesporu k nejlepším interpretům lidových písní v celorepublikovém záběru. A. Konrády st., I. Červená, Z. Bláha, V. Švík, J. Holoubek, s nimi pak zpěvačka Lenka Turníková se také představili v dalším bloku předtočeném v Branské ulici poblíž domažlického náměstí v pořadu věnovaném Konrádyho dudácké kapele. A. Konrády se svou nenucenou samozřejmostí, kořeněnou nářečím a přirozenou řečovou intonací opět zaujal i jako výtečný bavič, vyprávěč vtipů a historek. Stejný dar byl dán i vždy pozitivně naladěnému V. Švíkovi.

Divákům bohužel u internetu již nebylo dopřáno zúčastnit se sobotní dopolední mše na Vavřinečku celebrowané Msgr. Jakubem Holíkem, či následujícího dne, kdy bohoslužbu na tomto poutním místě sloužil jako host P. Dariusz Godomski z polských Tychů. Zúčastnil se jí i P. Pavel Kuneš, mimochodem sám též aktivní dudák a obdivovatel chodského folkloru. Nedělní pouť tak zůstala onou neveřejnou akcí, přístupnou pouze těm, kteří sem vystoupali pěšky, a to včetně muzikantů a zpěváků, čekajících na procesí v ranní mlze. V době uvolnění se ho mohli zúčastnit i poutníci ze sousedního Bavorska, přesně tak, jak je známo z klasické literatury. Po skončení bohoslužby se hrálo a zpívalo, neboť zdejší si dokážou vystačit bez stánků a pouťových atrakcí. Po nádherném odpolední se ne jeden účastník přiznal, že by si v budoucnu dokázal chodské slavnosti představit právě takto – oproštěné od komerce, s větším duchovním ponorem a následnou radostí ze společného zpěvu a tance. Chodské slavnosti roku 2020 byly jiné než všechny předešlé. Chodské soubory a je podporující subjekty však udělaly vše pro to, aby nezklamaly. Slavnosti můžeme sledovat na adrese www.chodskslavnosti.cz.

Marta Ulrychová
(Plzeň)

**ANATOLIJ PETROVIČ SALKOV:
NACIONALNO-TERRITORIALNYJE
KONFLIKTY V CENTRALNO-VOSTOČ-
NOJ JEVROPE VO VNEŠNEJ POLITI-
KE SSSR (1938–1949 GG.) Minsk:
BGU, 2019, 743 s.**

Rozpad Sovětského svazu (SSSR), Československa a Jugoslávie měly za následek vzrůst odborného zájmu o problematiku mezinárodních konfliktů ve střední a východní Evropě, která se jakožto specifický vědecký fenomén stává předmětem akademického výzkumu zejména od konce 90. let 20. století.

Recenzovanou monografií běloruského historika a slavisty, vedoucího katedry slovanských dějin Běloruské státní univerzity v Minsku Anatolije Petroviče Salkova, která je orientována na problematiku národnostních a územních konfliktů, lze označit za skutečně pozoruhodný badatelský počín. Tato rozsáhlá práce představuje detailní syntézu dějin národnostních a teritoriálních konfliktů ve střední a východní Evropě sledovaného období (1938–1949). Zvláštní zřetel autor položil na nastínění úlohy SSSR při řešení těchto sporů, přičemž detailní pozornost byla věnována přehledu etnických dějin a složitých mezietnických vztahů postsovětského prostoru.

A. P. Salkov využil úctyhodné množství archivních pramenů z předních archivů Ruské federace a Běloruska včetně fondů Archivu zahraniční politiky Ruské federace (AVPRF), Státního archivu Ruské federace (GARF), Ruského státního archivu soudobých dějin (RGANI), Ruského státního archivu sociálních a politických dějin (RGASPI) a Národního archivu Běloruska (NARB). Hojně byly využity i diplomatické dokumenty publikované v téměř všech jazycích užívaných ve střední a východní Evropě a také relevantní memoárová literatura. Salkova kniha je přínosná v mnoha ohledech, zejména ovšem vzhledem k tomu, že otázkám územních a národnostních konfliktů ve střední a východní Evropě je postsovětskou historiografií – a to navzdory zjevné aktuálnosti tematiky – věnována spíše omezená pozornost.

Monografie má propracovanou a logickou strukturu, odpovídající vědeckým záměrům autora. První díl monografie se zabývá „Karpato-Alpským“ regionem. Zahnuje čtyři kapitoly, které analyzují československo-maďarský konflikt na jižním Slovensku, maďarsko-rumunský konflikt v Transylvánii, jugoslávsko-rakouský konflikt v jižních Korutanech a jugoslávsko-italský konflikt v Krajině a v okolí Terstu. Druhý díl obsahuje rovněž čtyři kapitoly a je věnován etno-nacionálním vztahům na balkánském poloostrově. Ty-

to pasáže jsou zaměřeny na osvětlení albánsko-řeckého národnostně-územního konfliktu v jižní Albánii, bulharsko-rumunského konfliktu v jižní Dobrudži, bulharsko-řeckého konfliktu v jižní Thrákii a jugoslávsko-bulharského konfliktu ve východní Makedonii.

Pečlivá analýza konfliktů je organicky integrována do širšího historického a mezinárodního kontextu. Každá kapitola je uvedena informativní úvodní pasáží, která na základě existující historiografie pojednává o dějinném a etnickém pozadí sledovaných konfliktů. Tento přístup umožňuje plnohodnotnou a přesvědčivou rekonstrukci složitého a často rozporného obrazu zkoumaných konfliktů a stanovení úlohy určujících geopolitických faktorů, které se podílely na jejich formování, včetně role oficiální sovětské politiky. Zatímco za meziválečného období byl podle Salkova sovětský faktor celkem nepatrný, v poválečných letech začala hrát sovětská diplomacie často rozhodující roli v procesu vyrovnávání četných teritoriálních konfliktů v široce chápané oblasti středovýchodní Evropy.

Před vlastním rozбором konkrétních územních a národnostních spo-

rů autor zdůvodněně poukazuje na to, že přesvědčivost a legitimní uznání etnických a historických argumentů „patřily k nejdůležitějším faktorům při urovnávání konfliktů“. Velmocí a bezprostřední účastníci konfliktů přitom často manipulovali panujícími lokálními poměry (s. 11). Autor v této souvislosti konstatuje, že „ve většině případů patřila prioritou etnické argumentaci – početní převaze určitého národa nad jinými národy v určité oblasti“ (tamtéž). Salkov se domnívá, že „zákeřnost etnického přístupu“ spočívala v tom, že „zpravidla používaný etnický ukazatel platil jen v okamžiku mezinárodního vyrovnání, kterému velmi často předcházely politické nebo vojenské události podstatně zkreslující původní etnické poměry v diskutované oblasti (migrace, evakuace, etnické čistky atd.)“ (tamtéž).

Na základě studia pramenů autor dochází k závěru, že právě žonglérství s etnickými a historickými argumenty v kombinaci s prosazováním vlastních geopolitických a ideologických zájmů určovalo skutečnou motivaci a praktické chování diplomacie SSSR a jiných zúčastněných velmocí v procesu vyrovnávání konkrétních národnostních a teritoriálních sporů ve středovýchodní Evropě (s. 12). Ve složitých a často se měnících podmínkách konkrétních územních konfliktů Moskva nezdůrazňovala etnické a historické argumenty tak, aby jejich kombinace co nejvíce odpovídala sovětským geopolitickým a ideologickým zájmům v konkrétním regionu (tamtéž). Toto konstatování dokonce platí také pro konflikty odehrávající se v jiných oblastech Evropy mimo geografický rámec sledovaný v recenzované práci. Jako jeden z příkladů lze zmínit vztah sovětského vedení k lužickosrbskému národnímu hnutí v jihovýchodním Německu v prvních letech po skončení druhé světové války.

Existovaly ovšem i jiné politické „páky“, skrze něž sovětské vedení ovlivňovalo řešení územních sporů. V této souvislosti autor poukazuje, že v určitém období pozice sovětské diplomacie vůči Maďarsku byla poznamenána zjevnou

„politikou zlosti a pomsty“ vyvolanou aktivní účastí maďarské armády v bojích proti Rudé armádě na straně nacistického Německa (s. 216). Náčelník Generálního štábu maďarské armády generálplukovník G. Wert, který se koncem války dostal do sovětského zajetí, vysvětloval pozici Budapešti snahou získat podporu Německa pro zachování Maďarskem nabytých teritorií (jižního Slovenska, Transylvánie, Podkarpatské Rusi a Banátu) v rámci maďarského státu (s. 216).

Na některých místech textu Salkov čtenáře seznamuje i s nejruznějšími archivními zajímavostmi a kuriozitami, které dokreslují specifické ovzduší zkoumaného období. Jako příklad lze zmínit popis jednání lidového komisaře zahraničních věcí SSSR V. M. Molotova s velvyslancem Československa v SSSR J. Horákem z 29. prosince 1945, kdy Horák mezi jiným „opakovaně žádal J. V. Stalina o povolení, aby mu známý český hudební skladatel Vítězslav Novák mohl věnovat svou symfonii“ (s. 117).

Jako zvláště důležitá se jeví informace, dostatečně podložená archivními prameny, že „Berlín plánoval přetváření celého povodí Dunaje v ryze německý etnický prostor [...]. Berlín se připravoval na vytvoření oblasti ryze německého osídlení táhnoucím se ze severu na jihovýchod od Rakouska [...] téměř do podunajské hranice Bulharska. Za zcela reálnou lze podle Salkova považovat možnost, že by pod tlakem Německa došlo k zavedení regionální národnostní autonomie německé menšiny v patřičných oblastech Maďarska, Jugoslávie a Rumunska, anebo dokonce k prohlášení ‚samostatnosti‘ těchto oblastí s následujícím připojením k Německu“ (s. 203–204). Tato informace svědčí o tom, že objektem nacistického ‚rasového inženýrství‘, se zjevnými důsledky, se měly stát nejen Německem přímo okupované národy, ale také obyvatelstvo četných středoevropských satelitů Berlína.

Velký význam pro balkanisty má zevrubná analýza složité hry mezi SSSR, Jugoslávií a Bulharskem, která se ode-

hrála kolem složité a palčivé „makedonské otázky“, k níž autor přistupuje na pozadí národních a geopolitických zájmů každé ze zúčastněných stran. Četné projevy represivní politiky „debolgarizace“ makedonských Bulharů ze strany jugoslávského vedení z let 1945–1946 a vývoj pozice SSSR a Bulharska v této otázce (s. 653–654) názorně ukazují způsoby politicky účelného využití fenoménu „etnické indifference“ v balkánském regionu. Pro etnology bude také zajímavý podrobný popis vědecké činnosti známého ruského etnografa S. A. Tokareva, který v letech 1946–1947 působil ve skupině sovětských expertů v Julské Krajině a v Terstu, kde v tomto etnický a lingvisticky složitým regionu prováděl rozsáhlý terénní výzkum. Je zajímavé, že Tokarevův bohatý etnologický a lingvistický materiál využily obě strany konfliktu – jak Itálie, tak i Jugoslávie – ve svůj prospěch (s. 378–379, 407).

Důležitou součástí monografie představuje kvalitní kartografický materiál, který komplexně dokresluje zkoumané problémy a usnadňuje vnímání složité látky. Šestnáct přetištěných barevných map dokládá dynamiku regionálních územních změn a vizualizuje vývoj konkrétních konfliktů ve střední a východní Evropě. Kniha A. P. Salkova rozhodně náleží mezi ta monografická díla, která stojí za přečtení. Jedná se o pečlivě připravenou a argumentačně solidně podloženou práci, která odborné veřejnosti zpřístupňuje dosud nepoužité archivní materiály z klíčových archivů Ruské federace a Běloruska. Bezesporu ji lze označit za cenný přínos k rozvoji slavistiky, historie, ale v určitém smyslu i etnologie. Její využití badateli nejen z postsovětských států lze očekávat tím spíše, že přístup k ruským archivům zůstává pro zahraniční zájemce z různých důvodů stále omezen. Je jenom politováníhodné, že tato kniha byla vydána v mikroskopickém nákladu 100 exemplářů.

Kirill Shevchenko
(Ruská státní sociální univerzita,
pobočka Minsk)

Poznámky:

1. K tomuto termínu srov. Lozoviuk, Petr: *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005, s. 37–63.

MARIO YAÍR T.S.: SECRET MEXICO CITY. Versailles: Jonglez Publishing, 2019, 393 s.

Poměrně obsáhlá, byť brožovaná publikace by se dala zařadit do dvou vědních oborů: prvním z nich je antropologie cestovního ruchu, neboť knížka (dokonce to sama v podtitulu *unusual guide* uvádí) je neobvyklým, dalo by se říci, turistickým průvodcem, druhým je pak folkloristika. Publikaci není možno zařadit ani mezi klasické turistické průvodce, ani do klasické odborné literatury – stojí někde na pomezí.

Text knihy je vcelku logicky rozdělen do šesti kapitol, podle hlavních částí současné mexické metropole Ciudad de México (město Mexiko), pro něž se u nás (v důsledku celkové amerikanizace) užívá po mém soudu neoprávněně nejčastěji anglický výraz Mexico City. Název Mexiko byl Španěly, kteří „své“ město založili po pádu Aztécké říše na místě jejího hlavního města Tenochtitlánu, odvozen od aztéckého názvu *Mexiko* (v aztéckém jazyce náhuatl vyslovováno *Mešiko*), méně známé varianty názvu hlavního města. Oba dva názvy souvisejí se jmény bájných aztéckých vládců *Me-sitliho* a *Tenocheho*.

První kapitola je pochopitelně věnována historickému středu města (*Centro Histórico*), druhá z nich se věnuje oblasti od čtvrti *Narvarte* po *Coyoacán* (*From la Narvarte to Coyoacán*), z nichž *Coyoacán* je klidnou, dalo by se říci také historickou částí. Třetí kapitola zavádí svého čtenáře od *Chapultepecu* po tzv. čtvrt' doktorů (*From Chapultepec to la doctores*).

Chapultepec, který je dnes možno vzhledem k rozloze metropole rovněž

považovat za centrum, se v předkolumbovském období nacházel mimo hlavní město a místní obyvatelé z něho systémem promyšlených akvaduktů přiváděli do Tenochtitlánu pitnou vodu. Dnes shlíží z kopce Chapultepeku na město palác, který nechal v období tzv. mexického císařství (1864–1867) vybudovat bratr rakouského císaře Františka Josefa I. Maximilián (1832–1867), jenž se díky intrikám svého sourozence dostal do zorganizovaných politických hrátek s Napoleonem III. a byl s francouzskou pomocí mexickými konzervativci prohlášen mexickým císařem. Spolu s ním se dostala do Mexika i řada Čechů. Maximilián byl nakonec v roce 1867 popraven mexickými liberály prezidenta Benita Juáreze (1806–1872).

Čtvrtí doktorů nazývají Mexičané část města zvanou korektně Polanco, v níž jsou ulice pojmenovány po významných mužích vědy, kultury a umění od antiky do současnosti. Pro nás je zajímavá skutečnost, že zde najdeme ulici nesoucí jméno T. G. Masaryka i s jeho pomníkem, jenž mohl vzniknout až po roce 1989. Masaryk (v Mexiku dosti populární postava, např. ve městě Ciudad de Sahagún znám střední školu, která nese jeho jméno) byl do této čtvrti zařazen nejen proto, že byl prezidentem, ale i vědcem.

Další část knihy se týká oblasti města od Tacuby až po lázeňskou skálu (*From Tacuba to Peñón de los Baños*). Zahnuje kdysi předkolumbovské město Tlacopan/Tacuba, které bylo aztéckým spojencem.

Poslední dvě kapitoly mají prostě názvy, jež zahrnují periferní čtvrti na severu a jihu velkoměsta (*North a South*). V okrajové oblasti (bývalém samostatném městě – dnes čtvrti Xochimilco) se nacházejí zbytky předkolumbovských kanálů.

Pokud jde o ony dva obory deklarované na počátku – antropologii cestovního ruchu a folkloristiku – můžeme říci, že z hlediska prvního jmenovaného je kniha důležitá zejména tím, že se soustřeďuje velmi podrobně na celou řadu historických památek (včetně důležitých památných míst), které obdobné tištěné průvodce opomíjejí, například na desítky

kaplí, zajímavé fasády domů, sochy, domovní znamení apod. Neopominutelnou skutečností je fakt, že kromě jejich historického popisu je uváděna rovněž celá řada historických a často i antropologických informací, týkajících se zejména sociálních a rodinných vztahů předkolumbovské i *místokrálovské* společnosti. Z pohledu folkloristického je kniha studnicí moderních městských pověstí, například strašidelných příběhů a hororových vyprávění. Tato moderní slovesnost, která je velmi populární v současném rozkolísaném světě, dodává publikaci zajímavý rozměr. S řadou z těchto moderních fám/pověstí jsem se setkal při práci na publikaci *O červeném sportáku a jiné současné pověsti a fámy z Mexika* (Pardubice 2016).

Knihy je psána svěžím a čtivým jazykem, ovšem přináší i celou řadu nejen turistických, ale i odborných informací.

Celý text je doplněn abecedním rejstříkem, který usnadňuje čtenáři orientaci v textu. Shrnutí a podtrženo: recenzovaný titul lze považovat vsutku za užitečný a přínosný v obou výše naznačených směrech.

Oldřich Kašpar
(Katedra kulturní a sociální antropologie FF UPa)

MARTIN POLLACK: DIE FRAU OHNE GRAB. Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2019, 180 s.

Martina Pollacka (nar. 1944 v rakouském Bad Hall) je těžké zařadit do jediné kolonky. Novinář, spisovatel, badatel a překladatel v jedné osobě, absolvent vídeňské a varšavské univerzity, nositel mnoha literárních, novinářských, ale i státních ocenění udělených v Polsku, Rakousku i Německu má za sebou devět knih, v nichž se zabývá převážně dějinami okrajových částí někdejší rakousko-uherské monarchie, kde se v důsledku soužití mnoha etnik střetávaly různé a často velmi protichůdné kulturní tradice. Jako erudovaný slavista, absolvent východoevropských studií, se mohl soustředit na problematiku soužití slovanského a německého obyvatelstva se všemi konflikty, které přineslo 20. století. Z jeho zásadních a pro etnografa užitečných publikací připomeňme *Halič, cesta zmizelým světem Východní Haliče a Bukoviny* (Galizien, eine Reise durch die verschwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina, 2001), *Bohatá země chudých lidí* (Das reiche Land der armen Leute, 2007), *Sarmatské země*. Zprávy z Litvy, Běloruska, Ukrajiny, Polska a Německa (Sarmatische Landschaften. Nachrichten aus Litauen, Belarus, der Ukraine, Polen und Deutschland, 2005). Za přelomovou je považována jeho dokumentární próza *Mrtvý v bunkru*. Zpráva o mém otci (Der Tote im Bunker. Bericht über meinen Vater, 2004), v němž

Pollack sleduje životní příběh svého otce, válečného zločince dr. Gerharda Basta, SS-Sturmbannführera a šéfa lineckého gestapa. Vzbudila velký ohlas odborné i široké čtenářské obce otevřeností, s níž se její autor vyrovnává s temnou stránkou rodinné historie. V tomto ohledu je jistým pokračováním i Pollackova nová kniha *Žena bez hrobu* (*Die Frau ohne Grab*, 2019), byť vznikala s delším časovým odstupem. V jejím středu tentokrát nestojí postava jednoznačně záporná, konající neomluvitelné skutky, ale autorka prateta Paulina Bastová, provdaná Drolcová, nenápadná žena oddaná své rodině a každodenním rodinným povinnostem, člověk prostý nacionálních vášní, společenských a politických ambicí, nevinná oběť umírající v srpnu 1945 v internačním táboře na zámku Hrastovec v Dolním Štýrsku, v atmosféře poválečného vyrovnávání účtů.

I zde se uplatňuje Pollackova metoda a schopnost vyprávět „velké dějinné události“ prostřednictvím každodennosti, jež je prožívána členy jediné rozvětvené rodiny – potomky kožešnicka Paula Basta, přistěhovalce z Poryní, který v polovině 19. století zapustil kořeny v městečku Laško/Tüffer, ležícího několik málo kilometrů od Celje/Cilli v Dolním Štýrsku. I zde se autorův zájem opět soustřeďuje na národnostně smíšené území, tentokrát obývané Němci a Slovinci. Z Bastových osmi dětí si Pollack kromě Pauliny všímá ponejvíce svého děda Rudolfa a prastrýce Ernesta. Sleduje, kterak se na jejich výchově neblaze podepsala léta studií strávená počátkem 20. století na gymnáziu ve Štýrském Hradci, později pak na právnické fakultě vídeňské univerzity. Zabývá se jejich členstvím ve štýrskohradeckém buršáckém spolku Germania a ukazuje, jak se toto období výrazně podílelo na formování jejich světonázorového profilu. Pollack pečlivě analyzuje jeho komponenty, ať se jedná o nadšení pro velkoněmecké hnutí, uctívání Bismarckova kultu, konverzi k protestantismu, veřejné antisemitské výpady a urážky příslušníků slovanských

národů, podporu schöneriánů, nebo o vyložené oddychové aktivity jako sport a honitby, které byly vedle buršáckých mensur dalším iniciačním rituálem mužnosti. (Příslušnost k německé menšině je ve 30. letech demonstrována i oblékáním štýrského kroje Steirer-G'wand). Oba bratři posléze opouštějí své rodiště a nacházejí uplatnění v rakouském městečku Amstetten, kde zakládají společnou praxi. Pollackův děd Rudolf je zpočátku agilnější i politicky – v roce 1932 vstupuje do NSDAP, v jeho šlépějích kráčí i syn Gerhard, když se ve Štýrském Hradci navíc stává členem SS.

Pollack, jehož po válce vychoval nevlastní otec, vypráví příběh své rodiny na pozadí dlouhého časového úseku počínaje Bastovým příchodem do Tüfferu, městečka s relativně klidným soužitím Slovinců a Němců, přes obě světové války až do doby svého dospívání. Podrobně sleduje zostřující se národnostní boj, eskalující rozpadem monarchie a násled-

ným vznikem nezávislého Státu Slovinců, Chorvatů a Srbů, k němuž bylo na základě saintgermainské dohody v roce 1919 připojeno i Dolní Štýrsko. Němci se zde stávají menšinou, jejich spolky jsou rozpuštěny, Německý dům v Celje je předán do vlastnictví města, zakázány jsou i oblíbené německé písně (*Die Wacht am Rhein, Deutschland, Deutschland über alles* a neoficiální štýrská hymna *Hoch vom Dachstein*). Inzeráty o prodeji nemovitostí v dobovém denním tisku svědčí o odchodu mnoha Němců do Rakouska. Jsou přejmenovány názvy obchodů, ti, co nehodlají opustit svůj majetek, si raději nechávají změnit svá německá příjmení. Po roce 1929, kdy vzniklo Království Jugoslávie, později pak v souvislosti s nástupem Hitlera k moci se však tento tlak pozvolna uvolňuje. Z Říše je přes hranice kolportován denní tisk, což německou menšinu evidentně posiluje.

Dne 6. dubna 1941 (na Květnou neděli) vstupují do města německé vojenské jednotky, opět dochází ke stejným opatřením, namířeným tentokrát proti Slovincům – k rozpuštění spolků a konfiskaci jejich majetku, přejmenování ulic a veřejných budov, přesídlování obyvatel. Zhruba 600 000 obyvatel Dolního Štýrska se musí podrobit zkouškám rasové způsobilosti. Válečná léta jsou vyplněna záškodnickými akcemi partyzánů, na něž Němci reagují krvavými odplatami. Karta se opět obrací, když 8. května 1945 vstupují do města jugoslávští partyzáni. A znovu se odvíjí kolo násilností, končí deportacemi, popravami, zabavováním majetku...

Tak jako u předcházejících knih, i tuto můžeme považovat za literaturu faktu. Autor se opírá o archivní materiály, novinové články, korespondenci, deníkové záznamy, dobové fotografie, vzpomínková vyprávění. O Pavlině, ženě žijící v ústraní po boku France Drolce, kostelníka, varhaníka a ředitele kůru katolického kostela sv. Martina, získává bohužel jen málo informací. Její tvář z mála dochovaných fotografií doplňují mlhavé dětské vzpomínky Pollackových

informátorů, kteří ji líčí jako nenápadnou, distingovanou ženu, pečlivě se starající o nevlastní děti, které vyvdala pozdním sňatkem s o mnoho let starším mužem slovinské národnosti. „*Pavla je skutečně rozporuplná osobnost. Na jedné straně je Němkou, pocházející z německé rodiny, milující své nacionalisticky orientované rabiátské bratry, na druhé straně se cítí být svázána se svou slovinskou vlastí a svým slovinským mužem*“, píše o své praradě Pollack. Jednoho červnového rána tato sedmdesátiletá žena navždy opouští svůj dům, odevzdaně, v doprovodu ještě nedospělého partyzána, který ji jako snadnou kořist přivádí mezi ostatní krajany deportované do koncentračního tábora, jehož útrapy nepřezijí. Je pochována do společného hrobu v nedaleké Voličině. Její bratři, aktivní přívrženci Hitlerova režimu, jsou potrestáni šestiletým zákazem vykonávání profese, kterou pak ve vši spokojenosti a s neutuchající nostalgií po nacistické minulosti mohou vykonávat až do svého penzionování v polovině 70. let.

Zachycením dějin konkrétního regionu v konkrétním čase Pollackova kniha opět odkrývá brutalitu národnostních konfliktů, končících odplatami, v nichž pravého viníka nelze postihnout.

Marta Ulrychová
(Plzeň)

PETR LIĐÁK A KOL.: UPOMÍNKA Z ROŽNOVA. PADESÁT LET DÍLNY LIDOVÉ UMĚLECKÉ VÝROBY VALAŠSKÉHO MUZEA V PŘÍRODĚ. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2018, 264 s.

Upomínkové předměty, které si lidé přinášejí z návštěv různých památek a muzeí, tvoří významnou součást prezentace paměťových institucí. Fenomén upomínkových a dárkových předmětů má v muzeích více než stoletou tradici. Ve Valašském muzeu v přírodě získaly

tyto artefakty osobitou a výraznou podobu úzce spojenou s tradiční lidovou kulturou a staly se inspirativním vzorem muzejní propagace. Recenzovaná publikace seznamuje s tvorbou upomínkových předmětů a prezentačním stylem našeho nejstaršího muzea v přírodě od 60. let minulého století do současnosti. Je tvořena čtyřmi příspěvky jednotlivých autorů, na něž navazují dva obsáhlé obrazové katalogy.

Pohled na vývoj upomínek v souvislosti s lidovou kulturou nabízí první dvě kapitoly publikace. Veronika Mědílková se věnuje upomínkám na nejstarší přehlídce lidové kultury v českých zemích – na *Národopisné výstavě československé* (1895), které představovaly většinou předměty komerčního charakteru (tiskoviny, fotografie, vějíře, porcelánové výrobky i textilie). Alena Křížová se v souvislosti s upomínkami zaměřila v širším kulturněhistorickém kontextu na rožnovské muzeum v přírodě a zdejší produkci upomínkových artefaktů, kterou sleduje až do 90. let minulého století. Stála za ní výjimečná osobnost Karla Langra (1903–1998), jež v sobě slučovala tvůrčího výtvarníka a zároveň znalce lidové kultury Valašska, obeznámeného s domácí rukodělnou výrobou. Langer plně propůjčil své schopnosti do služeb popularizace muzea. Jeho aktivitám a působení ve Valašském muzeu v přírodě se v následující kapitole věnovala

Alena Podzemná. Jako mladý učitel přišel K. Langer do Nového Hrozenkova již roku 1923 a od té doby se utvářel jeho hluboký vztah k valašskému regionu. Jeho badatelská a sběratelská činnost získala impulz zejména spoluprací s Jožou Országem Vranecým (1867–1939). S Valaškem zůstal v nepřetržitém kontaktu do konce života. Inspirace valašskou lidovou kulturou ovlivnila Langrovu výtvarnou tvorbu, jež se rozvinula po studiu na Uměleckoprůmyslové škole v Praze (1928–1932) a provázela jeho další pedagogická působení, z nichž je nutné zmínit především brněnskou Školu uměleckých řemesel (1940–1963), v níž vedl ateliér drobného uměleckého průmyslu. Autorka zmínila ilustrace, volnou i užitou grafiku a zejména dokumentární kresby, v nichž se projevila Langrova hluboká znalost lidové hmotné kultury Valašska. Po ukončení pedagogické kariéry byl přizván ke spolupráci při rozšiřování rožnovského muzea v přírodě (1964–1972). Pod vedením nového ředitele Jana R. Bečáka měl možnost uplatnit své etnografické znalosti a současně výtvarné schopnosti. Spolupráce nabyla konkrétní podobu zejména při tvorbě upomínkových předmětů a odrazila se ve vizuální prezentaci muzea (plakáty, novoročenky, pozvánky, kalendáře). Významným počinem bylo založení Dílny lidové umělecké výroby, na jejíž činnost se v poslední kapitole soustředil Petr Liďák. Vedle Langra stál u jejího zrodu v roce 1967 Václav Žitník – pozdější vedoucí, který se svými spolupracovníky realizoval výtvarné návrhy. Jako upomínkové a dárkové předměty se objevovaly tradiční dřevěné výrobky typické pro valašský region a také hračky. Výsledné výrobky byly rovnocenné produkci ÚLUV, staly se zárukou vkusu a kvality a zároveň zůstávaly dostupné široké veřejnosti. Zatímco návrháře ÚLUV inspirovaly tradiční materiály a postupy více k originální tvorbě, upomínkové předměty z muzejní dílny vycházely důsledně z tradičních materiálů a technologií, formálně kopírovaly originální předlohy nebo představovaly je-

jich miniatury. Sortiment upomínkových a dárkových výrobků v muzejní prodejně se postupně rozšiřoval o tradiční produkty charakteristické pro etnografickou oblast Valašska – samorosty, dlabané a bedněné výrobky, kraslice, vizovic-ké pečivo, keramiku z Hauserovy dílny ve Valašském Meziříčí, dále modrotisk, kamenné brousky, nástěnné gobelíny, plechové zvonce a odlévané zvonečky, slaměné vánoční ozdoby, výrobky z orobince, proutí, kukuřičného šustí, kapesní nože křiváky či bižuterii z ovocných plodů, náramky tepané z kovu. V 80. letech muzeum spolupracovalo s novými výtvarníky (např. Janem Františkem Kovářem) a navázalo kontakty s dalšími výrobními družstvy v regionu. Kvalitu výrobků posuzovala až do konce 80. let umělecká komise, ustavená v roce 1969, která pečovala o výtvarnou úroveň předmětů prodávaných v muzeu a dohlížela i na kvalitu propagačních prostředků a tiskovin. Její členy tvořili zástupci muzea, regionální výtvarníci, zástupci ÚLUV a výrobních družstev. V roce 1991 přešlo hodnocení sortimentu muzejní prodejny do kompetence Výtvarné rady muzea, která se snažila udržet nastavený trend lidové umělecké výroby.

Celkový obraz produkce upomínkových a dárkových předmětů ve Valašském muzeu v přírodě dokresluje připojený katalog 128 výtvarných návrhů K. Langra, které vznikly v letech 1965–1991. Dokumentuje tematickou šíři převážně dřevěných výrobků (miniaturní architektura, nábytek, zvířecí figurky, svícny, valašky, misky, dózy, betlémy, figurky svatých aj.) a zároveň dokládá autorovu fantazii a schopnost vystihnout charakteristické znaky lidového artefaktu. Publikaci uzavírá katalog 151 sbírkových předmětů, které představují výsledné realizace Langrových návrhů. Soubor těchto předmětů se stal součástí muzejní sbírky.

Reprezentativní a po grafické stránce zdařilá publikace podává názorný přehled o upomínkových předmětech Valašského muzea v přírodě od 60. let

20. století, které sloužily jeho propagaci a které charakterizovala vysoká estetická úroveň i respekt k tradici. V rámci českých muzeí představovaly obdivuhodný fenomén, který do dnešní doby neztratil nic ze své přitažlivosti a aktuálnosti. I když se zájem autorů soustředil především na činnost muzejní Dílny lidové umělecké výroby a zásadní úlohu K. Langra, bylo by – s přihlédnutím k zařazení příspěvku o Národopisné výstavě československé, zajímavé blíže osvětlit situaci muzejní propagace v předcházející době a případně její vztah k ostatní produkci upomínkových předmětů inspirovaných lidovou kulturou Valašska, jež měla v regionu významné zastoupení (výrobky ze dřeva, malba na keramice a porcelánu).

Alena Kalinová
(Etnografický ústav MZM)

JAN ŠIMÁNEK: DOUDLEBSKO OD JARA DO ZIMY. České Budějovice: Bohumír Němec – Veduta, 2019, 318 s.

Na podzim loňského roku se do rukou veřejnosti dostala zajímavá publikace Jana Šimánka *Doudlebsko od jara do zimy*. Jak již sám název napovídá, jedná se o knihu, která se věnuje výročním festivům v rámci daného regionu, přičemž autor zde zveřejňuje výsledky svého mnohaletého bádání. Tím přispěl k hlubšímu poznání Doudlebska prací, kterou tato národopisná oblast zatím postrádala.

Kniha poutavým způsobem informuje o lidových svátcích v průběhu kalendářního roku, zároveň je prací vysoké odborné úrovně. Hodnotná je podle mého názoru nejen po stránce obsahové, ale také pro zvolenou metodiku. Autor klade důraz na komparaci jednotlivých výročních festívt jak v rámci jednotlivých lokalit regionu, tak v časové perspektivě. Nezabývá se pouze 19. a 20. stoletím, ale zaměřuje se rovněž na současnost. Všímá si formálních, obsahových i významových změn ve slavení výročních svátků, přičemž vychází z vlastivědné i všeobecně národopisné literatury, obecních kronik a v neposlední řadě z vlastního archivu, z něhož v publikaci využil interview s více než pěti desítkami respondentů.

J. Šimánek člení publikaci do jedenácti hlavních kapitol, z nichž první Doudlebsko vymezuje a současně informuje o jeho základních charakteristikách, především nářečí, lidové stravě, kroji, hudbě a o výtvarném umění. Další kapitola – „Předjaří – čas půstu“ – hovoří o předvelikonoční postní době. Pozornost je věnována první jarní pouti v regionu, slavené o páté neděli postní v Doudlebech. Zmíněn je také obřad vynášení smrti, byť na Doudlebsku se v minulosti konal sporadicky pouze v některých vsích. Po podrobné kapitole „Velikonoční svátky“ následuje kapitola „Čas jarních poutí“. Ta pojednává nejen o poutích do štyrského Mariázell, na které se před první světovou válkou někteří obyvatelé Doudlebska vydávali, ale také např. o poutích do Říma. Autor připomíná jedinečnost zdejší lorety s ambi-

ty, kde lze i v současnosti zaslechnout během některých významnějších bohoslužeb zpěv unikátních barokních písní. V kapitole „Slavnosti na rozhraní jara a léta“ se dočteme o průběhu slavení letnic i o svátku Božího Těla, u něhož jsou podrobněji analyzovány příčiny sociálních transformací, které jeho průběh v posledních letech ovlivňují. V kapitole „Léto“ se čtenář dozví nejen podrobnosti o letních poutích a době žní, včetně vzniku novodobé tradice Doudlebských dožinek, ale také např. o jídelníčku při sklízni obilí. Kapitola „Podzim“ se detailněji věnuje jak svátkům všeobecně známým (Svátek Všech svatých, Dušičky nebo svatomartinská posvícení), tak těm téměř zapomenutým, k nimž patří především svátek sv. Linharta, u sedláků v celých jižních Čechách oblíbeného patrona dobytka. V kapitole věnované adventnímu a vánočnímu období autor pečlivě srovnává současné podoby tohoto druhu festivit s minulostí. Neopomíjí ani zdůraznění regionálních odlišností v rámci celé České republiky. V závěru knihy jsou podrobněji analyzovány masopustní oslavy, včetně růžičkové koleady, která patří k charakteristickým a nejpozoruhodnějším folklorním projevům prakticky celého Doudlebska.

Pro čtenáře poněkud neprakticky je umístěn poznámkový aparát, který se nachází až téměř na konci knihy, v bloku nazvaném „Poznámky“. Zde však nenačteme bibliografické údaje citovaných děl úplné, a tak musí případný zájemce o přesné citace nalistovat následující blok „Prameny a literatura“.

Knihu lze doporučit každému, kdo se zajímá o historii a národopis Doudlebska, a to jak z řad badatelů, tak široké veřejnosti. Publikace si jistě získá oblibu čtenářů nejen díky své ucelenosti a přístupné formě zpracování textu, ale také díky obrazovým přílohám a medailonkům v podobně osobních reportáží, které obsah zpestřují. Škoda, že jich není více.

*Libor Drahoňovský
(Lomnice nad Popelkou)*

LUDEK KRČMÁŘ: POUTNÍ MÍSTA A MÍSTA ZVLÁŠTNÍ ZBOŽNOSTI NA DOMAŽLICKU. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2019, 128 s.

Svoji topografickou práci – kompletní sakrální památek a míst zvláštní zbožnosti – obohatil Luděk Krčmář v minulém roce další svazkem. Na rozdíl od předcházejícího Nepomucka představuje Domažlicko poměrně odlišný terén. Nejenže většina zde uvedených lokalit spadá do kompetence plzeňské diecéze, ale historicky se jedná o pohraniční oblast s etnicky smíšeným obyvatelstvem, což přineslo tomuto regionu v poválečném vývoji mnoho změn. Zatímco vysídlení německého obyvatelstva ze severní části Domažlicka v okolí Poběžovic a zabrání širokého pásu území pro vojenské účely způsobilo devastaci a zánik mnohých kulturních památek (zmizely celé obce se svými dominantami, byl poničen klášter v Pivoni aj.), zákaz styku se sousedním Bavorskem zpřetrhal mezi věřícími jakékoliv kontakty a přehradil staré ces-

ty, směřující na obou stranách hranice do známých poutních míst (Loučim, Neukirchen beim Heiligen Blut aj.). I přes snahy vybudovat z Domažlicka „pevnou hráz socialismu a míru“ se díky jistěmu konzervativismu zdejších obyvatel, po staletí pevně usedlých na rodovém majetku, v tomto koutu Českého lesa zcela nevymýtila kredibilita potřebná k udržení tradic pevně zasazených do koloběhu církevního roku.

Krčmářův katalog tentokrát obsahuje 98 míst v 73 lokalitách, v nichž jednoznačně dominují někdejší správní centra Domažlice, Poběžovice a Horšovský Týn. Bohatá je bilance 42 kostelů (z nich 9 zaniklých) a 34 kaplí (z nich 7 zaniklých), soch, sousoší, studánek, sloupů, pousteven apod. Publikace je koncipována stejně jako všechny předcházející, každá lokalita je doplněna historickými a současnými fotografiemi, tentokrát navíc i výtvarnými díly. V soupisu použitých pramenů se vedle odborných prací objevuje i beletrie (J. Š. Baar), včetně pověstového žánru (M. Korandová).

Podobně jako v předcházejících publikacích se Krčmář i zde snaží čtenáře uvést do problematiky poukázáním na existenci mnoha kultů. Specifikem Domažlicka je podle něj úcta k poustevníkům, legendicky spjatým s počátky kláštera v Pivoni (Hrůbek, Erazim, Pivoň). Místní legendy zmiňují i poustevny (Kosteliště, Rybník, Černý vrch nad Újezdem sv. Kříže, Kout na Šumavě). Výrazně rozvinutý mariánský kult je spjat s poutními místy, která daleko překročila hranice regionu – Neukirchen beim Heiligen Blut na bavorské straně, Panna Maria Loučimská, kult obrazu Panny Marie Klatovské (Močerady, Všeruby, Nemanice), Panny Marie Pomocné (Horšovský Týn, Dobrá voda u Draženova) či Panny Marie Lurdské (např. Bělá nad Radbuzou, Blížejov, Dobrá Voda u Pocinovic, Domažlice, Hora sv. Václava, Klenčí pod Čerchovem, Milavče, Mnichov, Močerady, Mutěnin, Poběžovice, Pocinovice, Rybník). Region zasáhla rovněž úcta k Panně Marii Sva-

tohorské (Božkovy, Postřekov). Nalezeme zde i u nás méně častá mariánská zpodobnění (obraz Sixtinské Madony v Blížejově, Panny Marie Mariazelské či Panny Marie Klokotské v Dobré Vodě u Dražanova aj.). Doba baroka přinesla i úctu k dalším světcům – ke sv. Anně (poutní kostel u Horšovského Týna, kostel sv. Anny na Tanaberku u Všerub), sv. Vavřinci (Veselá hora u Domažlic, Mrákov) nebo ke sv. Antonínovi (Luženičky).

Krčmářovi se i tentokrát podařilo zkompletovat velké množství informací a dát jim adekvátní formu v podobě užitečné pomůcky.

Marta Ulrychová
(Plzeň)

VĚRA THOŘOVÁ – JIŘÍ TRAXLER – LUBOMÍR TYLLNER – ZDENĚK VEJVODA (EDS.): LIDOVÉ PÍSNĚ Z PODŘIPSKA VE SBÍRCE FRANTIŠKA HOMOLKY. I. díl. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2015, 707 s.

Třetí díl zápisů lidových písní významného českého sběratele Františka Homolky připravil editorský kolektiv ve složení Věra Thořová, Jiří Traxler a Zdeněk Vejvoda, kteří zpracovali dva předchozí díly Homolkových záznamů (*Lidové písně z Prahy ve sbírce Františka Homolky I., II.*, 2011, 2013). Třetí svazek obsahuje písně z oblasti středních Čech, z kraje pod legendární horou Říp. Jako v obou svazcích jsou i zde uvedeny před vlastním materiálem studie, a to „František Homolka, rodák z Podřipska“ (V. Thořová, J. Traxler, Z. Vejvoda) a „Hudební analýza podřipských písní“ (Z. Vejvoda). Do kolektivu přistoupil v tomto recenzovaném dílu Lubomír Tyllner s pojednáním o dechové hudbě v českém prostředí, a to od samých počátků až po současnou dobu („Dechovka, lidovka, pololidová píseň“).

Studie tří editorů přibližuje oblast nazývanou Podřipsko, kterou sběratel František Homolka poněkud neurčitě vymezuje jako krajinu pod horou Říp. Homolkovo označení oblasti autoři ve studii upřesňují – jako nejbližší jeho vymezení se jeví prostor zahrnující Roudnicko, Slánsko, Kralupsko, část Litoměřicka a Lovosic, Mladoboleslavsko, Novostražsko a severní okolí Prahy. Je to kraj opředený pověstmi spojenými s počátky české státnosti, s památnými místy a událostmi v historii českého národa. Studie připomíná také inspiraci krajinou v literatuře a ve výtvarném umění. Tento výklad dokresluje obrazový materiál, rodinné dokumenty zase osobnost sběratele, jeho rodinné záležitosti, které sběratelskou činnost F. Homolky podněcovalo a podporovalo.

O významu Homolky bezpochyby svědčí množství jeho zápisů. Na Moravě by byl srovnatelný např. s Františkou Kyselkovou, Hynkem Bímem nebo Martinem Zemanem. Editoři hodnotí Homolkovu sbírku jako paralelu k edicím Karla Jaromíra Erbena. Pokud jde o přístup

k zapisovanému materiálu, Homolka vycházel ze zásad Otakara Hostinského prezentovaných jeho reprodukční teorií, označující jako lidovou píseň všechno, co se udrželo ve zpěvu širokých vrstev dvě až tři generace. Proto také lze v edici, zejména ve skupině milostných písní a mezi žertovnými popěvkami, najít řadu výtvarů prozrazujících novější původ. Vzhledem k velkému množství materiálu bylo třeba edici uspořádat do dvou dílů. Do prvního byly zařazeny milostné písně a žertovné s tanečními, další písňové druhy budou následovat v druhém dílu.

F. Homolka ve srovnání s K. J. Erbenem postoupil dále ve vybavení písní. U jeho zápisů nechybí úplné pasportizační údaje, které běžně nenajdeme ve většině starších písňových sbírek. Sběratel si všiml taky variantnosti určitých písní, které i v jednom regionu vykazovaly rozrůznění ve slovesné i hudební stránce. Jednotlivé varianty jsou zřejměně pod samostatnými čísly, nikoli s indexem a, b, c atd., jak se to obvykle ve sbírkách uvádí. Počet publikovaných písní tím ovšem značně vzrostl – první svazek obsahuje celkem 724 písní. Členění je provedeno podle druhů, uvnitř takto vzniklých oddílů pak podle abecedy (k jednotlivým písním jsou přiřazeny varianty s jinými incipity). Analýza, jejíž výsledky jsou zařazeny v závěru díla, byla provedena podle systému, který se používá pro české písně, tzn. na základě její melodické stavby. Charakteristika tonální stránky s jedinou mollovou písní v celém souboru písní v tomto svazku působí trochu nadbytečně. Nelze si v této souvislosti nevzpomenout na 60. léta minulého století, kdy se usilovně pracovalo na katalogizaci lidových písní ve snaze najít společný systém, který by bylo možno aplikovat na různé národní písňové materiály, aspoň ve středoevropském prostoru. K takovému výsledku badatelé ovšem nedospěli. Analýza je dnes víceméně záležitostí jednotlivců nebo malých skupin. Vytvoří se systém, tj. zvolí se kritéria, terminologie, analyzuje se několik tisíc písní a tím katalo-

gizace končí. Je však třeba konfrontace s tím, co dosud bylo vytvořeno a co se používá, nové segmenty potřebují zavedení termínů a jejich vysvětlení. Zde se např. objevuje nový termín melodický článek, v katalogizaci nepoužívaný.

Zajímavá je otázka využití repetice. Zásady notografie přesně stanoví, kdy a jak je používat. Nejde jen o mechanické grafické označení. Jestliže je sběratel nenapsal, vyvstává problém, které části písni je nutno opakovat. Ve sbírkách určených nejen několika desítkám odborníků, ale také stovkám, možná i tisícům amatérů, je vhodné dobře označit opakující se části textu i nápěvu. U některých písní to není zcela jasné. Takový zásah do sběratelova zápisu je povolen a běžně se v edicích provádí, pouze se opatří poznámkou. Např. v č. 361 (s. 399) se zjevně opakuje polovina druhého verše a poslední dva verše, jinak nápěv nesouhlasí s textem. Použití repetice a opakování částí textu představuje nejjednodušší řešení. Asi by bylo účelné označit

repetice tam, kde to sběratel neudělal a kde se uživatel, často nepříliš poučený o lidové písni, sám musí rozhodnout, jak se píseň zpívá. Jak si asi poradí třeba s číslem 363? V písni č. 31 je zase jedna sloka sedmiveršová, další čtyřveršová a pětiveršová. Naštěstí jde o známou píseň, kde si uživatel lehce poradí. Nelogické je v některých případech rozmístění a číslování slok (č. 361, 373). Jde sice o banalitu, ale v jinak dobře připravené edici to trochu překvapuje.

Poznámky k písním v závěru publikace označují zásahy editorů do originálního textu, někde se píše také o rozšíření písní, např. u některých balad. Písničky byly konfrontovány s jinými prameny tištěnými i rukopisnými. V soupise srovnávacích pramenných materiálů je uvedeno přes 120 titulů. Jsou mezi nimi samozřejmě sbírky české, z moravských pouze dvě Bartošovy edice a Pernicův *Rok na moravském Horácku a Podhorácku*. V odkazech u písní jsou pak vypsány jen české varianty, přesto-

že v řadě případů jde o písničky rozšířené na celém prostoru českých zemí. Šestina písní uvedených v prvním díle písní z Podřipska se zpívala i na Moravě, řada také ve Slezsku.

Publikace je bohatě vyzdobená obrázky a fotografiemi, popisky k nim jsou až na konci, což poněkud potlačuje doplňující význam obrazového doprovodu. Vzhledem k počtu vyobrazení je grafické řešení poněkud nepřehledné. Na některých místech je stránka doslova přecpaná textem a obrázky, jinde jsou poměrně prostorné volné plochy.

Podle povahy písňového materiálu je sbírka hodnocena jako doklad městského folkloru. Její zveřejnění je důležité, neboť se tak dotváří naše představa o reálném stavu české písňové tradice. Odkrývá se jiná podoba lidového zpěvu oproštěná od estetického hodnotícího pohledu, bez často prováděné selekce tzv. písňových perel.

Marta Toncrová
(Etnologický ústav AV ČR)

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2020

(Revue für Ethnologie 3/2020)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

Das Heft 2/2020 der Zeitschrift Národopisná revue (Volkskundliche Revue) öffnet das Thema des gegenwärtigen Landes. Přemysl Mácha befasst sich mit dem multikulturellen Zusammenleben in der Region von Těšín, und zwar vor allem vom linguistischen Gesichtspunkt (*Zweisprachige Aufschriften in der Region von Těšín, oder das Lande um Těšín als ein Experiment mit Pluralität*). Juraj Janto konzentriert sich auf das Studium der slowakischen ländlichen Gebiete in der Nähe der Großstädte in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts (*Ländliche Gebiete im Hinterland der Großstädte in der Slowakei. Von der Forschung der stadtnahen Gemeinden bei Bratislava*). Katarína Košťálová befasst sich mit der Bedeutung der Folklorefestivals in der slowakischen Gemeinde Hrušov in Beziehung zum betreffenden Gebiet und dessen Einwohnern (*Die Parade von Hont – ein positives Beispiel der marginalisierten Gemeinde Hrušov*). Margita Jágerová analysiert kulturelle und gesellschaftliche Aktivitäten in den ausgewählten Gemeinden in der Slowakei (*Inspirationsquellen der kulturellen und gesellschaftlichen Ereignisse und Feiern in der gegenwärtigen ländlichen Umwelt / am Beispiel der Gemeinden Vlachovo, Soblahov, Malé Dvorníky und Liptovská Teplička*). Der von Martin Novotný geschriebene Text über ländliche Architektur und über die Rolle der ungeschulten Handwerker (*Ungeschulte Handwerker /sog. Autodidakten/ als Träger der traditionellen Techniken / unter Berücksichtigung der die Baukunst betreffenden Tradition in den Gebieten des Tiefland-Hauses in Mähren und Slowakei*) wurde außer dem Hauptthema eingeschlossen.

Die Rubrik „Tradition im Wandel“ veröffentlicht einen Text von Marta Ulrychová über die Geschichte des Volksensembles Postřekov, eines der ältesten tschechischen Volksensembles. In der Rubrik „Rückblicke“ gedenkt Martina Pavlicová das 100-jährige Jubiläum von der mährischen Ethno-Choreologin Zdenka Jelínková (1920 – 2005), und Oldřich Kašpar erinnert an 125 Jahre seit der Geburt vom Ibero-Amerikanisten und Linguisten Čestmír Loukotka (1895 – 1966). Die Rubrik „Interview“ widmet sich dem Lebensjubiläum der in Österreich wirkenden tschechischen Ethnologin Vera Kapeller (geb. 1950). Die „Gesellschaftschronik“ erinnert an die Jubiläen der Folkloristen Milan Leščák (geb. 1940) und Marta Šrámková (geb. 1935), und publiziert einen Aufruf auf die Ethnologin Renata Zemanová (1927–2020). Sonstige regelmäßige Rubriken bringen Berichte über Konferenzen und Festivals, und Rezensionen der Fachliteratur.

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2020

(Journal of Ethnology 3/2020)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Journal of Ethnology 3/2020 focusses on the contemporary countryside. Přemysl Mácha deals with multi-cultural coexistence in the Těšín area, mainly from linguistic perspective (*Bilingual Signs in the Těšín Area, or the Těšín Countryside as an Experiment with Plurality*). Juraj Janto pays attention to the study of Slovak rural localities near large cities in the second half of the 20th century (*Rural Localities in the Hinterland of Large Cities in Slovakia: from the research on suburban municipalities near Bratislava*). Katarína Košťálová deals with the importance of the folklore festival in the Slovak village of Hrušov in relation to the particular locality and its inhabitants (*The Hont Parade Festival – a Positive Example of the Marginalised Village of Hrušov*). Margita Jágerová analyses cultural and social activities in selected villages in Slovakia (*Inspirational Sources of Cultural and Social Events and Celebrations in Current Rural Environment / on the example of the villages of Vlachovo, Soblahov, Malé Dvorníky, and Liptovská Teplička*). The text by Martin Novotný about rural architecture and the role of untrained artisans (*Untrained Artisans /called autodidacts/ as Bearers of Traditional Techniques (with regard to building tradition in the lowland-house area in Moravia and Slovakia)*) has been included out of the theme.

The Transforming Tradition column publishes a text by Marta Ulrychová about the history of the Postřekov Folk Ensemble, one of the oldest Czech folk ensembles. In Review Section, Martina Pavlicová commemorates the 100th anniversary of the birth of the Moravian ethnochoreologist Zdenka Jelínková (1920– 2005), and Oldřich Kašpar remembers 125 years since the birth of the Ibero-Americanist and linguist Čestmír Loukotka (1895–1966). Interview Section is dedicated to the life anniversary of Vera Kapeller, a Czech ethnologist living and working in Austria (born 1950). Social Chronicle remembers the jubilees of the folklorists Milan Leščák (born 1940) and Marta Šrámková (born 1935), and it publishes an obituary for the ethnologist Renata Zemanová (1927–2020). Further regular columns include reports on conferences and festivals, and reviews of specialized literature.

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2020, ročník XXX

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků i pdf verze jednotlivých čísel jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích Scopus, ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA:

PhDr. Jan Blahůšek, Ph.D., doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková,
doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc., doc. PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc.,
PhDr. Jan Krist, PhDr. Martin Novotný, Ph.D., doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc.,
PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., PhDr. Martin Šimša, Ph.D.,
doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA:

prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktorka: Lucie Uhlíková
Redaktorka: Martina Pavlicová
Tajemník redakce: Petr Horehled
Překlady: Zdeňka Šafaříková
Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 30. 09. 2020
ISSN 0862-8351 (Print)
ISSN 2570-9437 (Online)
MK ČR E 18807

